

EKONOMİ, FİNANS VE
İKTİSADİ BİLİMLER
ALANINDA AKADEMİK ÇALIŞMALAR - I

ARTİKEL AKADEMİ: 220
Sosyal ve Beşeri Bilimler Temel Alanı

Ekonomi, Finans ve İktisadi Bilimler Alanında Akademik Çalışmalar -1

HAKEM KURULU:

Prof. Dr. Giuseppe T. CIRELLA

Prof. Dr. Mohammed SHARAF

Prof. Dr. Targan ÜNAL

Dr. Yıldırım Onur ERDİREN

Dr. Cengiz KAHRAMAN

ISBN 978-625-8088-09-0

Birinci Basım: Mart - 2022

Baskı ve Cilt: Net Kırtasiye Tanıtım ve Matbaa San. Tic. Ltd. Şti.
Gümüşsuyu, İnönü Caddesi & Beytül Malcı Sokak 23/A,
34427 Beyoğlu/İstanbul
Matbaa Sertifika No: 47334

Artikel Akademi bir Karadeniz Kitap Ltd. Şti. markasıdır.

©Karadeniz Kitap - 2022

Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayımcının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

KARADENİZ KİTAP LTD. ŞTİ.
Koşuyolu Mah. Mehmet Akfan Sok. No:67/3 Kadıköy-İstanbul
Tel: 0 216 428 06 54 // 0530 076 94 90

Yayıncı Sertifika No: 19708
mail: info@artikelakademi.com
www.artikelakademi.com

EKONOMİ, FİNANS VE İKTİSADİ BİLİMLER

ALANINDA AKADEMİK ÇALIŞMALAR- I

Editör: Dr. Öğr. Üyesi Hasan Selçuk ETİ

YAZARLAR

Aylin ALKAYA

AYŞEGÜL BAYKUL

Banu BEYAZ SİPAHİ

Canan ŞENTÜRK

Celal DEMİRKOL

Çiğdem İNCE AYAYDIN

DEMET DÖNMEZ

Elif MALTAŞ

Emine KIZILKAYA

Muhammet GÜMÜŞ

Selin KAYA

Sibel ORHAN

YAKUP BULUT

İÇİNDEKİLER

1. Bölüm.....	9
OECD ÜLKELERİNİN ÇEVRESEL PERFORMANS ETKİNLİKLERİNİN VERİ ZARFLAMA ANALİZİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ	
- <i>Aylin ALKAYA</i>	
2. Bölüm	31
AVRUPA&ORTA ASYA BÖLGESİ/ÜST-ORTA GELİR GRUBU ÜLKELE- RİNDE CO₂ EMİSYONUNUN BELİRLEYİCİLERİ	
- <i>Ayşegül BAYKUL</i>	
3. Bölüm	53
İŞSİZLİK YARDIMLARININ BİREYLERİN SAĞLIK DURUMU ÜZERİNE ETKİSİ	
- <i>Banu BEYAZ SİPAHİ</i>	
4. Bölüm.....	69
COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNDE AB, ABD VE TÜRKİYE’NİN EKONOMİK KURTARMA/TEŞVİK PAKETLERİ KARŞILAŞTIRMASI	
- <i>Canan ŞENTÜRK & Selin KAYA</i>	
5. Bölüm.....	95
TÜRKİYE’DE KIRMIZI ET ÜRETİMİNİN AB ÜLKELERİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI	
- <i>Celal DEMİRKOL</i>	
6. Bölüm.....	125
ÖRGÜTSEL DAVRANIŞTA GÜNCEL KONULAR: KAVRAMSAL ÇERÇEVE	
- <i>Çiğdem İNCE AYAYDIN</i>	
7. Bölüm.....	139
BARINMA, KONUT VE EŞİTSİZLİK	
- <i>Muhammet GÜMÜŞ & Sibel ORHAN & Emine KIZILKAYA & Elif MALTAŞ</i>	

8. Bölüm.....159

**METROPOLİTEN ALAN YÖNETİMİNE İLİŞKİN ÖRGÜTLENME
MODELLERİ, YAKLAŞIMLAR VE ÖRNEKLER**

Yakup BULUT & Demet DÖNMEZ

SUNUŞ

İktisat; ekonominin işleyişini, piyasa süreçlerini, devletin ekonomiye etkilerini ve piyasaya müdahalelerini inceleyen hem sosyal, hem de teknik bir bilimdir. Tüm bu işleyişi, süreçleri, etkileri ve müdahaleleri anlayabilmek için iktisat biliminde gerek kurumsal ve tarihsel çözümlene çerçeveleri, gerekse teorik ve uygulamalı modeller kullanılmaktadır. Bu nedenle, “iktisat okuryazarlığı” hem kurumsal ve tarihsel, hem de teorik ve uygulamalı bir bilimsel altyapı edinmeyi gerektirir.

Finans, şahıs veya işletme giderleri için ihtiyaç duyulan fonların uygun koşullarla sağlanması ve etkin bir şekilde kullanılması ile ilgili faaliyetlerdir. Bir başka ifadeyle finans, kurum ya da kişilerin maddi kazanç elde etmeleri sonucunda yatırım yapmaları ve bu yatırımları zaman içerisinde değerlendirmeleridir.

Ekonomi bir bilim dalı olarak, kaynakların sınırlı, buna karşılık insanoğlunun ihtiyaçlarının sonsuz olması nedeniyle, çeşitli sorulara yanıt arayan bir bilim dalı olarak ortaya çıkmış ve gelişme göstermiştir. Ekonomi Bilimi, bu yönüyle kısıtlı kaynaklar ile hangi malın, kimin için ne miktarda üretileceği ve kimler tarafından tüketileceği sorularına ve fiyatın oluşum mekanizmasını algılamaya çalışan bir bilim dalıdır.

Birbirleriyle iç içe geçmiş ve ayrılmaz bir bütün olarak değerlendirdiğimiz Ekonomi, Finans ve İktisat bilimlerine ait çalışmalar bu kitapta sizlerle paylaşılıyor. *Ekonomi, Finans ve İktisadi Bilimler Alanında Akademik Çalışmalar -I* başlığını taşıyan bu kitapta, farklı alanlardan yazarların yer aldığı akademik çalışmalar siz değerli okurlara sunulmuştur.

Dr.Öğr.Üyesi Hasan Selçuk ETİ
Orcid No : 0000-0002-3792-697X

1. Bölüm

**OECD ÜLKELERİNİN ÇEVRESEL PERFORMANS
ETKİNLİKLERİNİN VERİ ZARFLAMA ANALİZİ İLE
DEĞERLENDİRİLMESİ**

Dr. Öğr. Üyesi Aylin ALKAYA¹

1. Giriş

Çevreyi oluşturan hava, su ve toprak tüm canlıların yaşam alanıdır. Sağlıklı bir çevre bilinçli çevreci uygulamaların sürdürülmesine, çevrenin korunmasına, çevre bilincinin artmasına ve çevreye uyumlu yaşam sürdürülmesine bağlıdır. Artan nüfus, sanayileşme, kentleşme, artan üretim, tüketim ve enerji ihtiyacı çevreyi tehdit etmekte çevre sorunlarına yol açmaktadır. Yeryüzünü tehdit eden çevresel sorunlar tüm canlıların yaşamına zarar vermekte doğanın tahribatına yol açmaktadır.

İhtiyaçların karşılanması ve hayatın sürdürülebilirliği için enerjiden faydalanılmaktadır. Elektrik, petrol, doğal gaz, kömür, hidrolik, rüzgâr, güneş, jeotermal, nükleer enerji, biyokütle temel enerji kaynaklarıdır. Kömür, petrol ve doğal gaz sınırlı rezerve sahip fosil enerji kaynaklarıdır. Yenilenemez enerji grubunda yer alan fosil enerji kaynaklarının enerji üretiminde kullanılması sonucu sera gaz salınımı oluşmakta bu gaz salınımı da canlıların sağlığına zarar vermekte küresel ısınmaya yol açmaktadır. Küresel ısınma sonucu iklim değişiklikleriyle karşılaşmakta iklim değişiklikleri de çevresel sorunların ve doğal afetlerin yaşanmasına neden olmaktadır.

¹ , Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, aylin@nevsehir.edu.tr

İnsan faaliyetleri sonucu oluşan büyük ölçüdeki sera gazı salınımları oranları CO₂ %90, Metan %9 ve Nitröz Oksit %1 olarak ölçülmüştür (International Energy Agency, 2017; Aktaran: Öztürk, 2021). En yüksek sera gazı salınımı oranı CO₂ emisyonu olup CO₂ emisyonunun canlıları ve atmosferi tehdit eden boyutlara çıkması yaşamı felakete sürükleyecektir. Dünya genelinde ülkeler çevre krizlerini önlemek amacıyla taahhütlerde bulunmakta 2050 yılı için net sıfır CO₂ emisyonu hedef senaryosu oluşturmaktadır (International Energy Agency, 2021). Ülkeler iklim kriziyle baş etmek ve çevresel tahribatı önlemek amacıyla fosil enerji kaynakları yerine hidrolik, rüzgâr, güneş enerjisi gibi enerji kaynaklarını çeşitlendirmeye ve atıklardan geri dönüşüm elde edilmesine yönelmektedir.

Küresel sorunlardan birini oluşturan ve tüm canlıları olumsuz etkileyen çevre sorunu tek bir ülke veya bölge düzeyinde giderilememekte sınır ötesi uluslararası düzeyde işbirlikleriyle birlikte ancak önlenebilmekte ve giderilebilmektedir. İnsan kaynaklı faaliyetlerden kaynaklı çevresel sorunlar, küresel ısınma, iklim değişikliğine karşı uluslararası düzeyde faaliyetler yürütülmekte ve önlemler alınmaya çalışılmaktadır. Uluslararası faaliyetler bazıları 1972 yılında Stockholm Konferansı, 1992 yılı Rio Konferansı, 2000 yılı Birleşmiş Milletler Binyıl Zirvesi, 2002 yılı Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi, 2015 yılında iklim değişikliğine neden olan küresel ısınmanın düşürülmesini amaçlayan Paris Anlaşması ile devam etmiş olup sürdürülen pek çok girişimle ve faaliyetle devam etmektedir. Türkiye Paris Anlaşmasını 7 Ekim 2021 tarihinde onaylamıştır.

Çevresel tahribatı engellemeye yönelik gerekli önlemlerin alınması ülkelerin daha düşük üretim yapmasına dolayısıyla da daha düşük Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYİH) artışını gerçekleşmesine yol açacağından çok az ülke gerekli olan bu önlemleri alma yoluna gitmektedir. Gerekli önlemlerin derhal alınmamasının pek çok çevresel felakete maruz kalacağımız bilim insanlarının gerçekleştirmiş olduğu çok sayıda araştırmayla ortaya konmuştur (Karaman, 2018).

Refah düzeyini arttırabilmek için ülke ekonomilerini güçlendirme isteği iktisadi faaliyetlere daha fazla yönelmeye dolayısıyla da artan enerji tüketimine neden olmaktadır. Ülkeler ekonomilerini güçlendirmek adına çevreyi tahrip eden faaliyetleri yürütmekten geri durmamaktadır. Ülke refahını arttırma yoluna giden ülkelerde üretime daha fazla ağırlık verildiği ve tüketimin daha fazla olduğu belirlenmektedir. Üretimdeki ve tüketimdeki artış doğal kaynakların tükenmesine çevresel afetlerin yaşanmasına yol açmaktadır. Dünyadaki nüfus yoğunluğunun fazla olması ve nüfusun artan bir seyir göstermesi daha çok üretim ve daha

çok tüketme gereksinimine karşılık gelmektedir.

Ülkelerin sergilediği çevresel performans çevreci uygulamalar açısından bir gösterge olarak kabul edilebilmektedir. Çevresel performansın farklı tanımları yapılabilmektedir. Çevresel performans, belirli çevresel kalite ve kaynak kullanım verimliliği hedeflerine karşı ulusal hükümetlerin geçmiş performansını değerlendirir. Ülkelere ait hedefe ve eyleme dayalı çevre politikalarını, öncü performans göstergelerini ve en iyi çevre uygulamalarını belirlemek için yararlanılan bir ölçüdür (OECD, Srebotnjak, 2022). Farklı işletmelerin veya iş süreçlerinin kaynak kullanımı, israfı ve emisyonlarındaki verimliliği raporlamayı amaçlayan gösterge olarak tanımlanmaktadır (IGI Globe, 2022).

Ülkelerin çevre konusunda ne kadar etkin olduğunun ölçümlerinin yapıldığı göstergelerden birini oluşturmaktadır. Çevreyi koruyucu, çevreye ve canlıların yaşamına zarar vermeyen, sürdürülebilir bir çevre sağlayan uygulamalara sahip ülkeler yüksek çevresel performans göstermektedir. Ülkelerin çevresel performansları yıllar itibarıyla değerlendirilerek çevre yönetiminde ne gibi iyileştirmeler yapabildikleri araştırılmaktadır.

Ülkeler arası çevresel performansların değerlendirilmesi ülkelerin kıyaslamalar sonucu çevre konusunda ne kadar etkin olduklarının belirlenmesini sağlamaktadır. Çevresel performansların etkinliğinin ölçülmesinde veri zarflama analizi (VZA) kullanılabilir. VZA ile kıyaslanan ülkelerin birbirlerine göre ne kadar etkin olduğu belirlenebilir.

Temel olarak etkinlik ölçümü için geliştirilen VZA doğrusal programlamanın uygulamasına dayanan bir metodolojidir. Çeşitli özdeş çıktılar üretmek için çeşitli özdeş girdileri kullanan VZA’da karar verme birimleri olarak adlandırılan bir dizi kuruluşun, firmanın, vb. göreliliğini değerlendirmek için başarıyla kullanılmaktadır (Ramanathan, 2003). VZA, birden çok amaç ve/veya birden çok girdi yapısı ile karakterize edilen karar verme birimlerinin göreliliğini ölçmeye olanak sağlayan ve yaygın olarak kullanılan bir optimizasyon tabanlı tekniktir (Basso ve Funari, 2001). VZA ile bir KVB’nin bir dizi çıktı üretmek için mevcut kaynakları ne kadar verimli kullandığını ölçmek amaçlanmaktadır (Charnes vd., 1978).

Çalışmada, VZA ile Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) ülkelerinin çevresel performansları bakımından göreliliği araştırılmaya çalışılmıştır. OECD ülkeleri “Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Almanya, Avustralya, Avusturya, Belçika, Birleşik Krallık, Çekya, Danimarka, Estonya,

Finlandiya, Fransa, Hollanda, İrlanda, İspanya, İsrail, İsveç, İsviçre, İtalya, İzlanda, Japonya, Kanada, Kolombiya, Kore, Kosta Rika, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Macaristan, Meksika, Norveç, Polonya, Portekiz, Slovakya, Slovenya, Şili, Türkiye, Yeni Zelanda, Yunanistan'dır.”

1961 yılında kurulan OECD'nin kurucu anlaşması olan OECD konvansiyonunda üç temel hedef belirlenmiştir. Bu hedefler: “1. Ekonomik kalkınma sürecinde üye ve üye olmayan ülkelerde güvenilir ekonomik genişlemeye katkıda bulunmak; 2. Finansal istikrarı sağlarken üye ülkelerde en yüksek sürdürülebilir ekonomik büyüme ile istihdama ve yükselen yaşam standardına ulaşma ve böylece dünya ekonomisinin gelişimine katkıda bulunmak; 3. Uluslararası hedefler gereğince çok taraflı, ayırım gözetmeyen bir temelde dünya ticaretinin genişlemesine katkıda bulunmak” olarak belirlenmiştir (T. C. Dışişleri Bakanlığı, 2022).

Çalışmanın giriş bölümünü izleyen bölümlerde sırasıyla literatüre; çalışmanın yöntemi olan VZA'ya; bulgular bölümü başlığı altında veri seti ile VZA analizi bulgularına; Türkiye ile Türkiye'nin referans aldığı ülkelere ilişkin “OECD Çevresel Performans İncelemeleri” raporlarına ve sonuç bölümüne yer verilmiştir.

2. Literatür

Literatür bölümünde 2010-2022 dönemi yılları için ülkeler arası çevresel performans kıyaslamalarının VZA ile yapıldığı çalışmalara yer verilmeye çalışılmıştır. Literatür incelemeleri sonucu ulaşılabilen çalışmalar Tablo 1'de sunulmaktadır. Çalışmalarda hangi ülke gruplarına ve VZA için hangi girdi ve çıktı değişkenlerine yer verildiği bilgisi aktarılmıştır. Çalışmalar incelendiğinde çevresel performans ölçümünde farklı girdi ve çıktı değişkenleri kullanıldığı, çıktı değişkenleri olarak çoğunlukla GSYİH, CO₂ emisyonunun kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışmada araştırılan literatüre dayalı girdi ve çıktı değişkenleri belirlenmiştir.

Tablo 1. VZA ile ülkelerin çevresel performans etkinliklerinin araştırıldığı araştırmalar

Araştırmacı	Örneklem	Girdi değişkeni	Çıktı değişkeni
Zhou vd. (2010)	En çok CO ₂ emisyonu olan 18 ülke	Sermaye stoku, işgücü, birincil enerji tüketimi	GSYİH, CO ₂
Oggioni vd. (2011)	Çimento endüstrisinde 21 ülke	Toplam işgücü, kapasite (kurulu sermaye), malzeme (ham ithalat ve üretim), enerji tüketimi	Çimento üretimi, CO ₂ emisyonu
Sueyoshi ve Goto (2013)	OECD ülkeleri	Üretici tesislerin net elektrik kapasitelerine göre yanabilen nükleer, hidro ve yenilenebilir enerji miktarları	Elektrik üretimi, elektrik tesislerinin yakıt yanmasından oluşan CO ₂ emisyonu
Xie vd. (2014)	OECD ve BRICS ülkeleri	Toplam işgücü, kurulu güç, yakıt ve nükleer girdiler	Enerji üretimi, CO ₂ emisyonu
Jin vd. (2014)	APEC üyeleri	Toplam enerji tüketimi, işgücü	GSYİH, CO ₂ emisyonu
Halkos ve Tzeremes (2014)	110 ülke	İşgücü, sermaye stoku	GSYİH, CO ₂ emisyonu
Woo vd. (2015)	OECD ülkeleri	İşgücü, sermaye, yenilenebilir enerji arzı	GSYİH, CO ₂ emisyonu
Sözen vd. (2016)	OECD ve BRICS ülkeleri	Elektrik kapasitesi, birincil enerji arzı, ormanlık alan, nihai enerji tüketimi, enerji üretimi, elektrik tüketimi, iş gücü/nüfus, net sermaye dengesi	CO ₂ emisyonu
Zhou vd. (2016)	OECD ülkeleri	Sermaye stoku, işgücü	GSYİH, CO ₂ emisyonu, CH ₄ emisyonu, N ₂ O emisyonu
Aydoğan vd. (2017)	AB aday ve üye ülkeler	İşgücü, enerji tüketimi	GSYİH, CO ₂ emisyonu

Özkan ve Özcan (2018)	OECD ülkeleri	Kentsel nüfus, enerji kullanımı, ormanlık arazi oranı, toplam bütçe içindeki çevreyle ilgili harcama geliştirme oranları, GSMH içinde toplam sera gazı emisyon oranı, toplam kamu enerji bütçesi içinde fosil yakıt, AR-GE bütçe oranı	Kişi Başına Sera Gazı Emisyonu, ortalama nüfusa göre solunabilir partikül madde oranı, ulaşım kaynaklı CO ₂ emisyonu oranı
Özkan Aksu ve Temel Gencer (2018)	OECD ülkeleri	Sanal olarak oluşturulan girdi değişkeni değeri 1	Sağlık Etkileri, hava kalitesi, su ve sanitasyon, su kaynakları, tarım, biyolojik çeşitlilik ve yaşam alanı, iklim ve enerji
Temiz (2018)	OECD ülkeleri	İşgücü, Enerji Tüketimi	GSYİH, CO ₂ emisyonu, yenilenebilir kaynaklardan elektrik üretimi, yanabilir ve yenilenebilir atıklar, nitrojen oksit emisyonu, sülfür oksit emisyonu, çevre vergisi
Matsumoto vd. (2020)	Avrupa ülkeleri	İşgücü, sermaye, enerji tüketimi	GSYİH, CO ₂ emisyonu, PM2.5 emisyonu, Atık

3. Yöntem

Çalışmanın amacı OECD ülkelerinin çevresel performanslarına göre göreceli etkinliklerini belirlemektir. Göreceli etkinlikleri belirlemede veri zarflama analizi (VZA) kullanılmıştır.

Firmaların veya işletmelerin verimli etkinliğinin ölçülmesi mikro ekonomik teoride merkezi bir araştırma konusudur (Sengupta, 2003). Yöneylem araştırma-

sı tekniklerinin önemli ve hızla büyüyen ampirik uygulaması ürünlerin üretilmesi ve hizmetlerin sağlanmasıyla etkinliğin ölçüm ve analizini kapsamaktadır. Çeşitli yöneylem araştırması teknikleri stokastik parametrik regresyona dayalı yöntemlerden stokastik olmayan parametrik olmayan matematiksel programlama yöntemlerine kadar verimli etkinliğin ölçümü ve analizinde kullanılmaktadır (Lovell, 1994). Matematiksel programlama modellerine dayanan bir metodoloji olan VZA, birden fazla çıktı üretmek için birden fazla girdi kullanan Karar Verme Birimlerinin (KVB'lerinin) görelî etkinliğini ölçmek için tasarlanmıştır (Charnes, Cooper ve Sherman, 1982).

Etkinlik veya verimlilik analizleri, istenen çıktıları elde etme sürecinde girdilerin ne ölçüde kullanıldığını değerlendirmek için hayati öneme sahip yönetsel kontrol araçlarıdır (Golany ve Roll, 1989). Aynı girdileri kullanarak aynı çıktıları ulaşımaya çalışan benzer görevleri yerine getiren kurumlar, firmalar, örgütler ve farklı kuruluşlar olarak kabul edilen KVB'leri için etkinlik ölçümleri yapılmaya çalışılmaktadır.

VZA, aynı çıktılar üretmek için aynı girdileri kullanan bir dizi firmanın, kuruluşun görelî performansını değerlendirmek için başarıyla kullanılmaktadır (Ramanathan, 2003). Temel VZA modelleri, maksimum görelî etkinliği hesaplayabilmek için her bir KVB için ayrı ayrı uygulanır. Böylece KVB'leri etkin ve etkin olmayan birimler olarak sınıflandırılır. 0 ile 1 arasında değer alan etkinlik puanı 1'e eşit olduğunda KVB etkin olarak kabul edilirken 1'den küçük değerli olduğunda KVB etkin olmayan olarak kabul edilir (Sherman ve Zhu, 2006). VZA, KVB'lerinin görelî etkinliklerini, birimlerdeki girdi-çıkıtı ilişkilerine dayalı minimum önsel varsayımlarla değerlendirme imkânı sağlar. Etkinlikler, KVB'leri arasında rakipler tarafından bilinen performansa göre değerlendirilebilir veya önceden belirlenmiş hedeflere veya standartlara göre ölçülebilir (Golany ve Roll, 1989).

VZA aracılığıyla görelî etkinliklerin belirlenmesinde öncelikli olarak KVB'lerin seçimi yapılır. KVB'lerinin görelî etkinliklerinin değerlendirmesi için gerekli girdi ve çıktılar belirlenir. Araştırma konusuna uygun VZA model veya modellerinin seçimi yapılır. Model uygulamaları sonucu hangi KVB'lerinin etkin hangilerinin etkin olmadığı saptanır. Görelî etkin olmamanın nedenleri ve kaynağı hakkında çıkarsamalarda bulunulur.

Tarihsel arka plana bakıldığında bir firmanın etkinliğinin temel bir ölçümünü tanımlamak için Debreu (1951) ve Koopmans'ın (1951) çalışmalarından yararlanan Farrell'in (1957) ekonomik etkinliğin modern ölçümünün ileri sürüldüğüne

dair Yöneylem Araştırması/Yönetim Bilimi (Operations Research/Management Science (OR/MS)) yanı sıra ilgili ekonomik literatürde fikir birliği vardır (Gatoufi vd., 2004). VZA temeli Farrell'e (1957) dayanmaktadır. İlk olarak Charnes, Cooper ve Rhodes'de (1978) sunulan VZA modeli (CCR), Farrell'ın önceki çalışmaları üzerine inşa edilmiştir (Cooper vd., 2011). Mike Farrell'in (1957) "The Measurement of Productive Efficiency" ("Verimlilik etkinliğinin ölçümü") başlıklı makalesi önemli bir esin kaynağı olmuştur. Edwardo Rhodes, "Ekonomist" Bill W. Cooper'ın doktora öğrencisi olarak Farrell'in makalesini Bill W. Cooper'ın dikkatine sunmuştur. "Matematikçi" Abe Charnes, ilerleyen aşamada Rhode'un doktora çalışmasına dâhil edilmiştir (Bill W. Cooper'la yapılan özel görüşme.) (Førsund ve Sarafoglou, 2002). Böylece VZA'nın temelleri atılmıştır.

KVB'lerinin karşılaştırmalı etkinliklerini hesaplamak için geliştirilmiş ve parametrik olmayan bir yöntem olan VZA temel modeli Charnes, Cooper ve Rhodes (CCR) (1978) tarafından belirlenen CCR modeli olmuştur. Charnes, Cooper ve Rhodes (CCR) (1978, 1979), CCR oran tanımı olarak da adlandırılan bir etkinlik oran tanımını yapmıştır. Tek çıktı tek girdiye dayalı klasik mühendislik-bilim oranı tanımını önceden atanmış ağırlıkların belirlenmesini gerektirmeyen çoklu çıktı ve girdi durumuna genelleştirmiştir (Banker vd., 1984).

Bir girdi ve bir çıktıya sahip bir birim (KVB) için etkinliğin ölçümü,

$$\text{Etkinlik} = \frac{\text{Çıktı}}{\text{Girdi}} \quad (1)$$

olarak tanımlanır. Çok sayıda çıktı ve çok sayıda girdi olduğunda etkinlik ölçümü (2) denkleminde yapılır

$$\text{Etkinlik} = \frac{\text{Ağırlıklandırılmış Çıktılar}}{\text{Ağırlıklandırılmış Girdiler}} \quad (2)$$

Tüm KVB'lerinin m sayıda girdisi ve n sayıda çıktısı için sayısal veriler mevcut olduğu varsayılır. KVB'leri seçimi, girdi ve çıktılar KVB'lerinin göreceli etkinliğinin değerlendirilmesine alınacak bir analistin veya bir yöneticinin ilgilendiği bileşenleri yansıtır olduğu varsayımı yapılır. KVB_j için girdi verisi ve çıktı verisi olsun. n sayıda KVB için girdi matrisi boyutlu ve çıktı veri matrisi

boyutlu veri seti yapısında gösterilebilir (Cooper vd., 2006).

CCR modelinde s sayıda çıktı üretmek için m sayıda girdi kullanan o . karar verme birimi için model aşağıdaki gibi oluşturulmaktadır (Banker vd., 1984):

$$\max h_o = \frac{\sum_{r=1}^s u_r y_{ro}}{\sum_{i=1}^m v_i x_{io}} \quad (3)$$

Kısıtlar:

$$\frac{\sum_{r=1}^s u_r y_{rj}}{\sum_{i=1}^m v_i x_{ij}} \leq 1, j = 1, \dots, n \text{ ve } u_r, v_i > 0, r = 1, \dots, s; i = 1, \dots, m.$$

$$y_{rj}, x_{ij} > 0$$

Burada, $C, x_{ij} > 0$ j , KVB için çıktı ve girdi verisini temsil etmektedir. Optimal bir $h_o^* = \max h_o$ çözümünde $u_r^*, v_i^* > 0$ optimal çözüm ağırlıklarıyla $0 \leq h_o^* \leq 1$ olmasını sağlar.

VZA analizinde oluşturulan modellerin girdi odaklı ve çıktı odaklı olarak tanımlamaları yapılmaktadır. Girdi odaklı modeller, çıktı sabitken girdinin ne kadarının azaltılabileceğini araştırır. Çıktı odaklı modeller ise girdi sabitken çıktının ne kadar artırılabilceğini araştırır (Hosseinzadeh Lotfi vd., 2010). (3) doğrusal programlama modeli girdi odaklı CCR modeli yapısıdır.

CCR modeli (X, Y) veri matrisine dayalı olarak girdi çarpanları için v ağırlıkları satır vektörü ve çıktı çarpanları için ağırlıkları satır vektörü ile bir doğrusal programlama problemi olarak formüle edilebilir ([Çarpan yapısı]). Dual çarpan yapısı bir reel değişken θ ve T transpoz ve değişkenlerin negatif olmayan vektörü $(\lambda = \lambda_p, \dots, \lambda_n)^T$ olarak tanımlanabilir ([Zarflama yapısı]). $\lambda = \mu/\eta$, $\theta = \mu/\eta$ olarak tanımlaması yapıldığında (4)-(5) model yapısı oluşturulabilir. Girdi odaklı ve çıktı odaklı CCR modellerinin zarflama yapısındaki gösterimleri Tablo 2'deki gibi tanımlanmıştır.

Tablo 2. CCR modelleri

Girdi odaklı CCR	Çıktı odaklı CCR
$(DLP_0) \min_{\theta, \lambda} \theta$ (4) $\theta x_0 - X\lambda \geq 0$ $Y\lambda \geq y_0$ $\lambda > 0$	$(DLPO_0) \max_{\eta, \mu} \eta$ (5) $x_0 - X\mu \geq 0$ $\eta y_0 - Y\mu \leq 0$ $\mu \geq 0$

Kaynak: Cooper, Seiford ve Tone (2006)

CCR modeli, yalnızca küresel ölçekte ölçeğe göre sabit getiri ile karakterize edilen teknolojilere uygulanabilmektedir. VZA modeli farklı işlem ölçeklerini hesaba katıyorsa model Banker, Charnes ve Cooper (1984) tarafından geliştirilen BCC modeli veya ölçeğe göre değişken getiri modeli olarak adlandırılmaktadır (Paschoalino vd., 2012). Banker, Charnes ve Cooper (BCC) (1984), ölçeğe göre sabit getiri varsayımına sahip CCR modelini genelleştirmiştir. Her bir KVB'nin performansının, ölçeğe göre artan, sabit veya azalan getiriler bölgesinde, çoklu çıktı ve çoklu girdi durumlarında gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğini araştırmayı mümkün kılmıştır (Yun vd., 2004). Girdi odaklı ve çıktı odaklı BCC model yapılarının zarflama yapısındaki gösterimleri Tablo 3'deki gibi tanımlanmıştır.

Girdi odaklı BCC	Çıktı odaklı BCC
$(BCC_0) \min_{\theta_B, \lambda} \theta_B$ (6) $\theta_B x_0 - X\lambda \geq 0$ $Y\lambda \geq y_0$ $e\lambda = 1$ $\lambda \geq 0$	$(BCC-O_0) \max_{\eta_B, \lambda} \eta_B$ (7) $X\lambda \leq x_0$ $\eta_B y_0 - Y\lambda \leq 0$ $e\lambda = 1$ $\lambda \geq 0$

Kaynak: Cooper, Seiford ve Tone (2006)

4. Bulgular

Bulgular bölümünde öncelikli olarak çalışmanın analizde uygulama modeli olarak belirlenen çıktı odaklı BCC modelinde yer alacak girdi ve çıktı değişkenlerine yer verilmiştir. VZA ile çıktı odaklı BCC model uygulanması yapılmıştır.

Çıktı odaklı BCC modeli bulguları değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bulguların belirlenmesinde açık kaynak kodlu bir yazılım olan OSDEA-GUI paket programı kullanılmıştır.

4.1. Veri Seti

Literatür incelemeleri sonucunda belirlenen girdi ve çıktı değişkenleriyle çevresel performanslar değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışmada yer alan değişkenler Tablo 4’te sunulmuştur. Girdi ve çıktı değişkenleri için en güncel veriler veri kaynaklarından derlenmiştir. 25 Mayıs 2021 tarihinde OECD’ye üye en son ülke olan Kosta Rika için tüm değişken değerleri belirlenemediğinden Kosta Rika analizlere dâhil edilememiştir.

Tablo 4. Araştırma çıktı ve girdi değişkenleri

Çıktı Değişkenleri	Veri Kaynağı
Ç1: CO ₂ emisyonu	Dünya Bankası
Ç2: GSYİH	OECD
Ç3: Yenilenebilir Kaynaklardan Elektrik Üretimi	Dünya Bankası
Ç4: Yanabilir ve Yenilenebilir Atıklar	Dünya Bankası
Girdi Değişkenleri	Veri Kaynağı
G1: İşgücü	OECD
G2: Enerji Tüketimi	bp, https://www.bp.com/

VZA’da hesaplamalarda çıktılar arttırılmaya çalışılır. Çalışmanın çıktı değişkenleri arasında CO₂ emisyonu istenmeyen bir çıktıdır. Bu nedenle CO₂ emisyonu değişkeninde ters dönüşüm uygulanarak modele dâhil edilmiştir.

4.2. VZA analizi bulguları

VZA analizi için çıktı odaklı BCC modeli kullanılmasına karar verilmiştir. Bu bölümde BCC modelinden elde edilen bulgulara ve bulguların yorumlanmasına yer verilmiştir.

4.2.1. BCC Modeliyle Etkin ve Etkin Olmayan Ülkelerin Belirlenmesi

Çıktı odaklı BCC modeli bulgularından KVB'leri için etkinlik skoru 1 olan ülkeler etkin ve etkinlik skoru 1'den küçük değere sahip ülkeler etkin olmayan ülkeler olarak belirlenmektedir. Etkinlik skorları Tablo 5'te sunulmuştur. Danimarka, Finlandiya, İzlanda, Kolombiya, Litvanya, Lüksemburg, Letonya ve İsveç için etkinlik skoru 1 olarak belirlenmiştir. Bu ülkeler çevresel performans bakımından etkin olan OECD ülkeleridir. 29 ülke çevre performansı bakımından etkin olmayan ülkeler grubunda sınıflanmıştır. En düşük etkinlik skoru Kore'ye ait olup sondan ikinci sırada en düşük etkinlik skoru Türkiye'ye aittir.

Tablo 5. Ülkelerin etkinlik skorları

KVB	Etkinlik Skoru	Etkinlik	KVB	Etkinlik Skoru	Etkinlik
Danimarka	1	E	İtalya	0,68	ED
Finlandiya	1	E	Almanya	0,68	ED
İsveç	1	E	İspanya	0,67	ED
İzlanda	1	E	Slovakya	0,67	ED
Kolombiya	1	E	Estonya	0,66	ED
Letonya	1	E	Şili	0,64	ED
Litvanya	1	E	Belçika	0,64	ED
Lüksemburg	1	E	Hollanda	0,62	ED
İsviçre	0,99	ED	İsrail	0,62	ED
İrlanda	0,93	ED	Yunanistan	0,61	ED
Avusturya	0,82	ED	ABD	0,61	ED
Norveç	0,8	ED	Meksika	0,54	ED
Portekiz	0,78	ED	Çekya	0,53	ED
Macaristan	0,74	ED	Avustralya	0,53	ED
Yeni Zelanda	0,73	ED	Kanada	0,5	ED
Slovenya	0,73	ED	Polonya	0,5	ED
Birleşik Krallık	0,71	ED	Japonya	0,49	ED
Fransa	0,69	ED	Türkiye	0,49	ED
E: Etkin ED: Etkin değil			Kore	0,45	ED

4.2.2. Referans Alınan Ülkeler ve Ülkelerin Referans Olma Sayıları

VZA'nın amaçlarından biri etkin olmayan KVB'lerinin etkin olabilmeleri için hangi KVB'lerini referans almaları gerektiğine karar verilebilmesidir. Etkinlik skoru 1 olan KVB'leri referans alınan KVB'leri olmaktadır. Tablo 6'dan Lüksemburg, Kolombiya, İsveç, Danimarka, Letonya ve Litvanya etkin ülkeler olup referans alınan ülkeler olduğu görülmektedir. İzlanda etkin ülkeler kategorisinde yer almasına karşın etkin olmayan ülkeler tarafından referans alınan bir ülke olmamıştır. En fazla referans alınan ülkeler Lüksemburg ve Kolombiya'dır. Türkiye'nin etkin olabilmesi için referans alacağı ülkeler Kolombiya, Danimarka ve Lüksemburg olarak belirlenmiştir.

Tablo 6. Ülkelerin etkinlik skorları

KVB	Referans Alınan Ülke(ler)	Referans Olma Sayıları
Lüksemburg	Lüksemburg	27
Kolombiya	Kolombiya	24
İsveç	İsveç	18
Danimarka	Danimarka	14
Letonya	Letonya	10
Litvanya	Litvanya	4
İzlanda	İzlanda	0
Finlandiya	Finlandiya	0
Avustralya	Kolombiya, Lüksemburg, İsveç	0
Avusturya	Lüksemburg, Letonya, İsveç	0
Belçika	Kolombiya, Danimarka, Lüksemburg	0
Kanada	Lüksemburg, Letonya, İsveç	0
İsviçre	Kolombiya, Lüksemburg, Letonya, İsveç	0
Şili	Kolombiya, Danimarka, Letonya, İsveç	0
Çekya	Kolombiya, Lüksemburg, İsveç	0
Almanya	Kolombiya, Danimarka, Lüksemburg	0
İspanya	Kolombiya, Danimarka, Lüksemburg	0
Estonya	Danimarka, İzlanda, Lüksemburg, Letonya	0
Fransa	Kolombiya, Lüksemburg, İsveç	0
Birleşik Krallık	Kolombiya, Danimarka, Lüksemburg	0
Yunanistan	Kolombiya, Danimarka, Litvanya, Lüksemburg, İsveç	0

Macaristan	Kolombiya, Lüksemburg, Letonya, İsveç	0
İrlanda	Kolombiya, Danimarka, Litvanya, Lüksemburg, İsveç	0
İsrail	Kolombiya, Lüksemburg, Letonya, İsveç	0
İtalya	Kolombiya, Danimarka, Lüksemburg	0
Japonya	Kolombiya, Lüksemburg	0
Kore	Kolombiya, Lüksemburg	0
Meksika	Kolombiya, Danimarka, Lüksemburg	0
Hollanda	Kolombiya, Lüksemburg	0
Norveç	Lüksemburg, Letonya, İsveç	0
Yeni Zelanda	Kolombiya, Danimarka, Litvanya, Lüksemburg, İsveç	0
Polonya	Kolombiya, Danimarka, Lüksemburg, İsveç	0
Portekiz	Kolombiya, Danimarka, Litvanya, İsveç	0
Slovakya	Kolombiya, Lüksemburg, Letonya, İsveç	0
Slovenya	Lüksemburg, Letonya, İsveç	0
Türkiye	Kolombiya, Danimarka, Lüksemburg	0
ABD	Kolombiya, Lüksemburg, İsveç	0

4.2.3. Türkiye için Referans Oranları ve Hedef Çıktı Değerleri

Türkiye'nin etkinliği üzerine değerlendirilmelerde bulunulabilir. Bunun için Türkiye'nin referans alacağı ülkelere göre çıktıları için hedef değerler belirlenebilir ve hedef değerlere dayalı yorumlamalar yapılabilir.

Türkiye'nin gerçek çıktı değerleriyle referans ülkeleri için BCC modeliyle hesaplanan Referans Oranı (RO) değerleri Tablo 7'nin üçüncü sütununda yer almaktadır. BCC modelinden Türkiye'nin referans aldığı ülkeler için BCC modeliyle RO'ları Kolombiya için 0,602; Danimarka için 0,023 ve Lüksemburg için 0,375 olarak hesaplanmıştır.

RO değerlerine dayalı ulaşılabilecek hedef değerler belirlenir. Hedef değer, referans ülkenin RO değeri Çıktı değeri formülünden hesaplanır. Hedef değer hesaplamaları Türkiye'nin Kolombiya'yı referans alması durumunda Ç1: CO_2 emisyonu için $0,6021,6 = 0,96$ şeklinde hesaplanır. Diğer tüm hesaplamalar da benzer şekilde yapılır. Ülkelerin gerçek çıktı değerleri ile referans alma durumlarına göre Türkiye'nin ulaşacağı çıktı değişkenlerinin hedef değerleri Tablo 7'ye aktarılmıştır.

Tablo 7. Türkiye ve referans ülkelerinin gerçek çıktı değerleri ile Türkiye'nin hedef çıktı değerleri

KVB	ES	RO	Gerçek Değerleri				Türkiye hedef değeri			
			Ç1	Ç2	Ç3	Ç4	Ç1	Ç2	Ç3	Ç4
Türkiye	0,49	-	5,02	27603	6,31	2,7	-	-	-	-
Kolombiya	1	0,602	1,6	16127	3,28	8,92	0,96	9708	2	5,4
Danimarka	1	0,023	5,76	60366	65,4	13,7	0,13	1388	1,5	0,3
Lüksemburg	1	0,375	15,3	117958	24,9	3,56	5,74	44234	9,3	1,3

Tablo 7'den Türkiye'nin referans alma durumlarına göre ulaşabileceği hedef çıktı değerlerinin yorumları aşağıdaki gibi yapılabilir.

Türkiye'nin Kolombiya'yı referans alması durumunda i) Ç1: CO₂ emisyonu değeri 0,96'ya düşürecek, ii) Ç2: GSYİH değeri 9708'e düşürecek, iii) Ç3: Yenilenebilir Kaynaklardan Elektrik Üretimi değeri 2'ye düşürecek, iv) Ç4: Yanabilir ve Yenilenebilir Atıklar değeri 5,4'e yükselecektir.

Türkiye'nin Danimarka'yı referans alması durumunda i) Ç1: CO₂ emisyonu değeri 0,13'e düşecek, ii) Ç2: GSYİH değeri 1388'e düşecek, iii) Ç3: Yenilenebilir Kaynaklardan Elektrik Üretimi değeri 1,5'e düşecek ve Yanabilir ve Yenilenebilir Atıklar değeri 0,3'e düşecektir.

Türkiye'nin Lüksemburg'u referans alması durumunda i) Ç1: CO₂ emisyonu değeri 5,74'e yükselecek, ii) Ç2: GSYİH değeri 44234'e yükselecek, iii) Ç3: Yenilenebilir Kaynaklardan Elektrik Üretimi değeri 9,3'e yükselecek ve Yanabilir ve Yenilenebilir Atıklar değeri 1,3'e düşecektir.

5. OECD Çevresel Performans İncelemeleri

Ülke profillerinin ve kaynaklarının belirlenmesiyle nelerin yapılması gerektiği ve nelerin yapılabileceği ortaya konabilmektedir. OECD'de ülkelerin çevresel performanslarına ilişkin araştırmalar yapılmakta ülkelerde yaşanan gelişmeler

tespit edilmektedir. Bu çerçevede her bir OECD ülkesi için “OECD Çevresel Performans İncelemeleri” raporları hazırlanmaktadır. Hazırlanan raporlar ülkelerin çevre uygulamaları hakkında bilgi edinilmesine olanak sağlamaktadır. Türkiye ile Türkiye’nin referans aldığı ülkelere ilişkin “OECD Çevresel Performans İncelemeleri” raporları incelenebilir. Ükelere ilişkin en güncel yayımlanan raporlardan ülkelerin fırsatları ve zorlukları aşağıdaki gibi özetlenebilir.

Tüm OECD ülkeleri arasında en düşük GSYİH Kolombiya’ya aittir (OECD, 2021). Ülke ekonomik açıdan diğer OECD ülkelerinden düşük seviyede olmasına karşın bol suya ve su kaynaklarına erişimin olması, hidroelektrik enerji ağırlıklı bir ülke olarak yakıt yanmasından kaynaklanan düşük CO₂ emisyonu ve mineraller, metaller ve fosil yakıtlardan elde edilen kaynakları altyapı yatırıma dönüştürme potansiyeli fırsatlar olarak kabul edilmektedir. Fırsatların yanında çevresel konularda yaşadığı zorluklarda mevcuttur (OECD, 2014).

OECD ülkeleri içinde Danimarka yüksek GSYİH’ya sahiptir. Danimarka, ileriye yönelik enerji verimliliği politikası sayesinde en düşük enerji yoğunluğuna sahip OECD ülkeleri arasında yer almaktadır. Rüzgâr enerjisi teknolojisinde lider, yenilenebilir enerji kaynakları konusunda etkin olmasına karşın çevresel zorluklar yaşamaktadır (OECD, 2019a).

OECD ülkeleri içinde Lüksemburg en yüksek GSYİH’ya sahip ülkedir (OECD, 2021). Çekici bir işgücü piyasası ve artan sayıda nüfus ve sınır ötesi işçi ile karakterize edilen zengin bir ekonomi ve finans merkezidir. Ancak ülkedeki karbon yoğunluğu OECD’deki en yüksek oranlardan biri olmaya ve enerji arzı fosil yakıtlara bağımlı olmaya devam ediyor. Lüksemburg’da atık geri kazanımına ve ikincil hammaddelerin kullanımına teşvik olmasına ve su kaynaklarının iyi yönetimine sahip olunmasına karşın sıfır atık stratejisinin uygulanmasını yönelik yavaşlama sergilenmektedir (OECD, 2020).

OECD ülkeleri içinde Türkiye dördüncü sırada en düşük GSYİH’ya sahip ülkedir (OECD, 2021). OECD’nin ve Türkiye’nin OECD’ye ilişkin internet sayfasında Türkiye için raporlama şöyledir: “Türkiye’de yenilenebilir enerji kaynaklarının

kurulumunda artış ve enerji kaynaklarında yüksek potansiyel bulunmakta, atık su yönetiminde büyük ilerleme, çevre vergilerindeki artış, özel sektörün artan çevresel yatırımları bulunmaktadır. Ancak, en belirgin olarak fosil yakıt kaynaklı yüksek oranda karbon yoğun ekonomi, artan sera gazı emisyonları, büyük şehirlerde ve sanayileşmiş bölgelerde kötü hava kalitesi, iklim değişikliği etkilerine maruz kalma zorlukları söz konusudur.” (OECD, 2019b).

Raporlar ülkelerin çevresel profilini yansıtmaktadır ve raporlar göstermiştir ki ülkelerde çevresel konularda fırsatlarla birlikte zorluklar yaşanmaktadır.

Farklı kuruluşların yürütmüş olduğu çevresel performans ölçümlerine dayalı da değerlendirmelerde bulunulabilir. Yale Çevre Hukuku ve Politikası Merkezi ile Columbia Üniversitesi Dünya Enstitüsündeki Uluslararası Yer Bilimleri Bilgi Ağı Merkezi'nin ortak bir projesi olan Çevresel Performans Endeksi (ÇPE) hesaplamaları yapılmaktadır. 11 sorun kategoride 32 performans göstergesinin kullanıldığı ÇPE çevre sağlığı ve ekosistem konusunda 180 ülkeyi sıralamaktadır. Hangi ülkelerin tüm ülkelerin karşılaştığı çevresel sorunlarla en iyi şekilde başa çıkabildiğini, çevresel performans bakımından liderleri ve geride kalanları belirlemektedir. 2021 yılı için 180 ülke arasında 38 OECD ülkesinden 37'si ilk 52'de yer alırken OECD ülkesi olarak Türkiye oldukça gerilerde 99. sırada yer almıştır. ÇPE'de ilk 20 ülke OECD ülkeleridir.

6. SONUÇ

VZA'da çıktı odaklı BCC modeli kullanılmıştır. VZA sonucu çevresel performanslara göre Danimarka, Finlandiya, İsveç, İzlanda, Kolombiya, Letonya, Litvanya ve Lüksemburg etkin ülkeler olarak diğer OECD ülkeleri ise etkin olmayan ülkeler olarak belirlenmiştir. Kore ile Türkiye çevresel performans bakımından en düşük etkinliğe sahip iki ülke olmuştur.

Türkiye için hem VZA hem de ÇPE bulgularından çevresel performans konusunda Kore dışındaki OECD ülkelerinin gerisinde kaldığı belirlenmiştir. VZA ile Kore en düşük göreceli etkinliğe sahip ülke olarak belirlenirken ÇPE sıralamasında 28. sırada yer bulmuştur. Buradan, araştırmalarda yer verilen farklı çevresel gös-

tergelere göre ülkelerin çevresel performanslarının da farklı belirleneceği söylenebilir. Bu çalışmada VZA ile OECD ülkeleri arasında göreceli etkinlik araştırması yapılmıştır, bu nedenle, ÇPE'den farklı bulgular elde edilmesi olası görülmektedir. Bununla birlikte, VZA'da yer alacak farklı girdi ve çıktı değişkenlerine göre ülkelerin göreceli etkinliklerine ilişkin farklı sonuçlarla karşılaşacağının muhtemel olduğu söylenebilir. İlerleyen aşamalarda yapılacak farklı araştırmalarda farklı değişkenlerin kullanılmasıyla göreceli etkinliklerin ölçülmesi çevresel performansı değerlendirmede yol gösterici olabilecektir.

VZA ile Türkiye'nin etkin olabilmesi için referans alacağı ülkeler Kolombiya, Danimarka ve Lüksemburg olarak tespit edilmiştir. Türkiye çevresel performansını arttıracak uygulamalar sergileyebilmede Kolombiya, Danimarka ve Lüksemburg'un uygulamalarını takip edebilir.

Türkiye'nin referans aldığı ülkelere göre etkinliği üzerine değerlendirmelerden referans alınan ülkelere göre bazı çıktı değerlerinde iyileşmeler sağlanırken bazı çıktı değerlerinde kötüleşmeler sağlanacağı belirlenmektedir. Tablo 7'den gerçek çıktı değerleri incelendiğinde Türkiye'nin tüm çıktı değerlerinden iyi değerlere sahip referans bir ülke olmadığı görülmektedir. Kolombiya'nın referans alınmasıyla CO₂ emisyonunda ve yanabilir ve yenilenebilir atıklarda iyileşme sağlanmasına karşın diğer çıktılarda kötüleşmeler olacağı tespit edilmektedir. Danimarka'nın referans alınmasıyla CO₂ emisyonunda yüksek oranda düşüş yaşanacağı, diğer çıktılarda ise kötüleşmeler olacağı tespit edilmektedir. Lüksemburg'un referans alınmasıyla GSYİH'da yüksek oranda yükseliş olması ve yenilenebilir kaynaklardan elektrik üretiminde artış olması olumlu göstergeler olmasına karşın CO₂ emisyonu ile yanabilir ve yenilenebilir atıklarda düşüşler yaşanacağı belirlenmektedir.

Bu noktada, Türkiye'nin hangi yolu izleyeceğine dair soru işaretleri oluşmaktadır. Türkiye'nin Lüksemburg gibi GSYİH'yı arttırmaya mı yönelmesinin yoksa Kolombiya gibi CO₂ emisyonunu azaltmaya mı yönelmesi gerektiği soru işaretleri belirlemektedir. Çevre performansını azaltmanın elzem olduğu göz önüne alındığında Türkiye'nin en iyi çevresel uygulamaları gerçekleştiren ülke veya ülkelerdeki uygulamaları takip etmesi gerekir. Türkiye'de petrol, doğal gaz gibi enerji kaynaklarına bağımlılığının azaltılması bu kaynakların yaşamın her alanında kullanımının en aza indirgenmesi gerekmektedir.

Ülke sınırları içinde ülkeler çevresel fırsatlarla birlikte zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Dezavantajlı durumların ortadan kaldırılabilmesi için ülke

kaynaklarının çevreci yaklaşımlarla kullanılması, güneş, rüzgâr, okyanus, biyokütle gibi yenilenebilir enerji kaynaklarından yararlanılması, sıfır atıkla birlikte atıkların geri dönüşümü girişimlerinde bulunulması elzemdir. Çevresel tahribatı önlemek ve çevreyi korumak için ülke düzeyinde ve ülkeler arası işbirlikleriyle uluslararası düzeyde çevresel toplumun bilincinin oluşması ve çevreci politikaların ve faaliyetlerin yürütülmesi esas teşkil etmektedir.

KAYNAKÇA

- Aydoğın, S. , Şahin, M., & Söylemez, İ. (2017). Avrupa ülkelerinin çevre ve enerji performansına yönelik etkinlik değerlendirmesi: Veri zarflama analizi uygulaması. *The International New Issues in Social Sciences*, 5(5), 267-282.
- Banker, R. D., Charnes, A., & Cooper, W.W. (1984). Some models for estimating technical and scale inefficiencies in data envelopment analysis. *Management Science*, 30(9), 1078-1092.
- Basso, A., & Funari, S. (2001). A data envelopment analysis approach to measure the mutual fund performance. *European Journal of Operational Research*, 135(3), 477-492.
- Charnes, A., Cooper, W. W., & Rhodes, E. (1978). Measuring the efficiency of decision making units. *European Journal of Operational Research*, 2, 429-444.
- Charnes, A., Cooper, W. W., & Sherman, H. D. (1982). *A comparative study of data envelopment analysis and other approaches to efficiency evaluation and estimation*. Research Report, Center for Cybernetic Studies, Texas.
- Cooper, W. W., Seiford, L. M., & Tone, K. (2006). *Introduction to data envelopment analysis and its uses with DEA-Solver software and references*. New York: Springer Science+Business Media, Inc.
- Cooper, W. W., Seiford, L. M., & Zhu, J. (2011). *Handbook on data envelopment analysis*. New York: Springer Science+Business Media.
- Førsund, F. R., & Sarafoglou, N. (2002). On the origins of data envelopment analysis, *Journal of Productivity Analysis*, 17, 23-40.
- Gattoufi, S., Oral, M., Kumar, A., & Reisman, A. (2004). Content analysis of data enve-

- lopment analysis literature and its comparison with that of other OR/MS fields. *Journal of the Operational Research Society*, 55(9), 911-935.
- Golany, B., & Roll, Y. (1989). An application procedure for DEA. *Omega*, 17(3), 237–250.
- Halkos, G. E., & Tzeremes, N. G. (2014). Measuring the effect of Kyoto protocol agreement on countries' environmental efficiency in CO₂ emissions: An application of conditional full frontiers. *Journal Product Analysis*, 41(3), 367–82.
- Hosseinzadeh Lotfi, F., Jahanshahloo, G. R., Ebrahimnejad, A., Soltanifar, M., & Mansourzadeh, S. M. (2010). Target setting in the general combined-oriented CCR model using an interactive MOLP method. *Journal of Computational and Applied Mathematics*, 234(1), 1-9.
- IGI Globe (2022). *What is environmental performance*. Retrieved from <https://www.igi-global.com/dictionary/environmental-performance/46317>
- International Energy Agency (2021). *World energy outlook 2021*. Retrieved from www.iea.org
- Jin, J., Zhou, D., Zhou, P. (2014). Measuring environmental performance with stochastic environmental DEA: the case of APEC economies. *Economic Modelling*, 38, 80-86.
- Karaman, Y. E. (2018). Çevre performans endeksi kapsamında Avrupa birliği ve Türkiye'nin karşılaştırılması. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 10(1), 76-85.
- Lovell, C. A. K. (1994). linear programming approaches to the measurement and analysis of productive efficiency, *Top Journal*, 2(2), 175-248.
- Matsumoto, K., Makridou, G., & Doumpos, M. (2020). Evaluating environmental performance using data envelopment analysis: The case of European countries. *Journal of Cleaner Production*, 272, 1-13.
- OECD (2014). *OECD Environmental performance reviews: Colombia 2014*. Retrieved from <https://www.oecd.org/environment/colombia2014.htm>
- OECD (2019a). *OECD environmental performance reviews: Denmark 2019*. Retrieved from <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/1ecec492-en/index.html?itemId=/content/publication/1ecec492-en>
- OECD (2019b). *OECD çevresel performans incelemeleri: Türkiye 2019*. <https://www.oecd.org/env/country-reviews/Highlights-Turkiye-2019-TURKISH-WEB.pdf> adresinden alınmıştır.

- OECD (2020). *OECD environmental performance reviews: Luxemburg 2020*. Retrieved from <https://environnement.public.lu/dam-assets/actualites/2020/11/OECD-EPR-Luxembourg-2020-Highlights-English.pdf>
- OECD (2021). *Gross domestic product (GDP)*. Retrieved from <https://data.oecd.org/gdp/gross-domestic-product-gdp.htm>
- OECD. Srebotnjak, T. (2022). *Towards new measures of environmental performance*. *The Environmental quality index*. Retrieved from <https://www.oecd.org/sti/ind/29561498.pdf>
- Oggioni, G, Riccardi, R, & Toninelli, R. (2011). Eco-efficiency of the world cement industry: A data envelopment analysis. *Energy Policy*, 39(5), 2842–2854.
- Özkan Aksu, E., & Temel Gencer, C. (2018). Veri zarflama analizi ile OECD ülkelerinin çevre performansının incelenmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 18. *EYI Special Issue*, 191-206.
- Özkan, M., & Özcan, A. (2018). Veri zarflama analizi (vza) ile seçilmiş çevresel göstergeler üzerinden bir değerlendirme: OECD performans incelemesi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16(32), 485-508.
- Öztürk, B. (2021). *Enerji, büyüme ve çevre ilişkisi: En Kirlenici 10 Ülke Örneği* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Paschoalino, F. F., de Mello, J. C. S., Meza, L. A., & Neto, L. B. (2012). DMU clustering based on cross-efficiency evaluation. In V. Charles, M. Kumar (Eds.), *Data envelopment analysis and its applications to management* pp. 165-177. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing,
- Ramanathan, R. (2003). *An introduction to data envelopment analysis: a tool for performance measurement*. New Delhi: Sage Publications.
- Sengupta, J. K. (2003). *New efficiency theory with applications of data envelopment analysis*. New York: Springer-Verlag Berlin Heidelberg.
- Sherman, H. D., & Zhu, J. (2006). *Service productivity management: Improving service performance using data envelopment analysis (DEA)*. Boston, MA: Springer.
- Sözen, A., Karık, F. & Çiftçi, E. (2016). *Türkiye'nin çevresel performansının OECD ve BRICS ülkeleri ile karşılaştırılması*. Presented at 3rd International Symposium on Environment and Morality, 4-6 November 2016, Alanya – Turkey.

- Sueyoshi, T., & Goto, M., (2011). Measurement of returns to scale for DEA based operational and environmental assessment: How to manage desirable (good) and undesirable (bad) outputs? *European Journal of Operational Research*, 211, 76-89.
- T. C. Dışişleri Bakanlığı (2022). İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı (OECD). https://www.mfa.gov.tr/iktisadi-isbirligi_ve-gelisme-teskilati-oecd_tr.mfa adresinden alınmıştır.
- Temiz, I. (2018). *Veri zarflama analizi ile 28 OECD ülkesinin çevre performanslarının karşılaştırılması* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- Woo, C., Chung, Y., Chun, D., Seo, H., & Hong, S. (2015). The static and dynamic environmental efficiency of renewable energy: A Malmquist index analysis of OECD countries. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 47(C), 367-376.
- Xie, B. C., Shang, L. F., Yang, S. B., & Yi, B. W. (2014). Dynamic environmental efficiency evaluation of electric power industries: evidence from OECD (Organization for Economic Cooperation and Development) and BRIC (Brazil, Russia, India and China) countries. *Energy*, 74(C), 147-157.
- Yun, Y. B., Nakayama, H., & Tanino, T. (2004). A generalized model for data envelopment analysis. *European Journal of Operational Research*, 157(1), 87-105.
- Zhou, P., Ang, B. W., & Han, J. Y. (2010). Total factor carbon emission performance: A Malmquist index analysis. *Energy Economics*, 32(1), 194-201.
- Zhou, P., Poh, K. L., & Ang, B. W. (2016). Data envelopment analysis for measuring environmental performance. In S. N. Hwang, H. S. Lee & J. Zhu (Eds.), *Handbook of operations analytics using data envelopment analysis* (pp. 31-50). New York: Springer Science+Business Media.

2. Bölüm

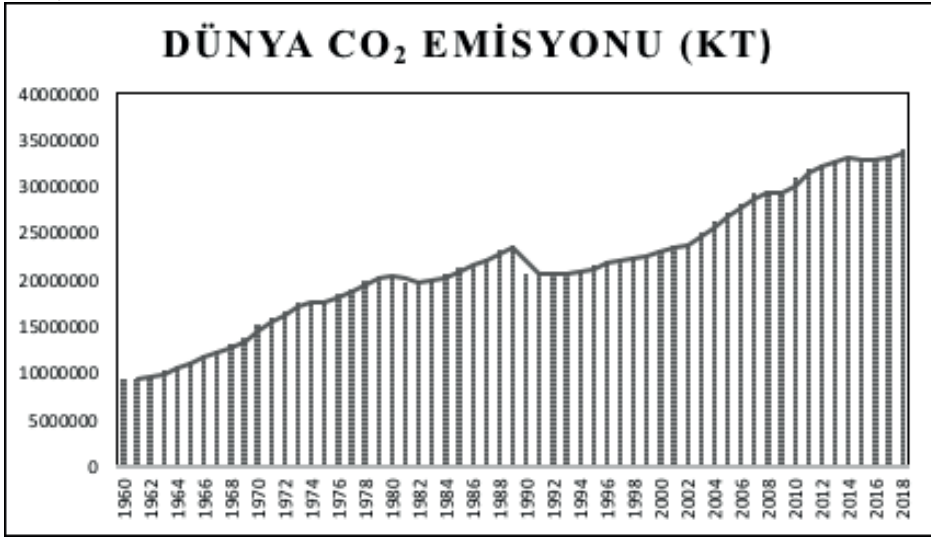
**AVRUPA&ORTA ASYA BÖLGESİ/ÜST-ORTA GELİR
GRUBU ÜLKELERİNDE CO₂ EMİSYONUNUN
BELİRLEYİCİLERİ¹**

Ayşegül BAYKUL

1. Giriş

Küresel iklim değişikliği konusu birçok disiplin tarafından ele alınmış ve yapılan çalışımlar neticesinde gerekli tedbirlerin alınması için ciddi girişimler başlatılmıştır. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC), Hükümetler arası İklim Değişikliği Panelleri (IPCC), Kyoto Protokolü (KP), Avrupa İklim Değişikliği Programı (ECCP) bu girişimlerin sonunda oluşan antlaşma ve toplantılardır (Batan ve Toprak, 2015). Karbondioksit (CO₂) gazı, küresel ısınmaya ve iklim değişikliğine katkıda bulunan sera gazlarının içinde en büyük payı oluşturmaktadır. Uluslararası bağlayıcılığı olan antlaşmalara ve ortak çabalara rağmen dünya çapında CO₂ emisyonunda bir artış trendinde olduğu görülmektedir (Şekil 1). Kentleşme, ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve CO₂ emisyonları arasındaki ilişki, iklim bilimlerinde çalışan bilim adamlarından büyük ilgi görmüştür. Kalkınma ve emisyonlar arasındaki bağlantının nedenlerini belirlemek için birçok nicel yöntem kullanılmıştır (Wang vd., 2014; Zhang vd., 2021; Majeed ve Tauqir,2020).

1 Dr.Öğretim Üyesi Ayşegül Baykul, Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, İktisat ABD, aysegulbaykul@sdu.edu.tr.

Şekil 1. Dünya Bankası Verilerinden Alınan 1960-2018 Dünya CO₂ Emisyonu

IEA (2021), raporunda küresel CO₂ emisyonlarının 2020’de %5,8 oranında pandemi nedeniyle azaldığı ancak sanayi devriminin başladığı zamana göre yaklaşık %50 daha yüksek olduğu belirtilmiştir. Bölgesel düzeyde gelişmekte olan piyasalar ve ekonomiler artık küresel CO₂ emisyonlarının üçte ikisinden fazlasını oluşturmaktadır. Gelişmiş ekonomilerden kaynaklanan CO₂ emisyonları 2000 yılından bu yana azalarak küresel toplamın üçte birinden daha azına düşmüştür. Konu hakkındaki çalışmalarda çoğunlukla, çevresel kaliteyi korumak için, gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun, küresel ısınmanın düşürülmesinin öncelikli olması gerektiği görüşündedirler. Enerji kullanımını azaltarak ve/veya daha fazla çevresel düzenleme getirerek CO₂ emisyonlarını azaltma girişiminde, ülkenin rekabet gücü seviyesi bozulabilir ve ekonomik büyümenin azalmasına neden olabilir (Ederington ve Minier, 2003; Chan vd., 2013; Jakob vd, 2014).

Dünya Bankası sınıflamasına göre Avrupa & Orta Asya bölgesinde üst-orta gelir grubunda yer alan verileri tam olan 11 ülke çalışmaya dahil edilmiştir (Arnavutluk, Ermenistan, Bulgaristan, Bosna Hersek, Belarus, Kazakistan, Moldova, Kuzey Makedonya, Romanya, Rusya Federasyonu, Türkiye). Çalışma çevresel bozulmayı etkileyebilecek çeşitli faktörleri incelemektedir. Bu faktörler üç ana grupta sınıflandırılabilir. Başlangıç olarak, Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezinin geçerliliğini test etmek için kişi başına düşen GSYH ve karesi kul-

lanılmaktadır. Simon Kuznets (1955), kişi başına gelir ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkinin ters U şeklinde bir eğri olduğunu gösteren bir model kurmuştur. 1990'lardan itibaren bu eğri yeni bir yorumla hem çevresel bozulma düzeyinin hem de kişi başına gelirin ters U şeklini izlediğine dair ampirik kanıtlar ortaya konmuştur (Grossman ve Krueger, 1991; Şafik ve Bandyopadhyay, 1992; Mitić, Munitlak Ivanović, ve Zdravković, 2017; Arouri vd. 2012; Budhi Utomo ve Widodo, 2019; Dinda 2004). İkinci olarak demografik ve ekonomik dönüşümlerin çevresel bozulma üzerindeki etkisini yakalamak için kentleşme ve toplam enerji tüketimi modele eklenmiştir (Jones, 1991; Parikh and Shukla, 1995; York et al., 2003; Chen vd., 2020; Magazzino ve Cerulli, 2019). Kentsel nüfus, ulusal istatistik ofisleri tarafından tanımlanan kentsel alanlarda yaşayan insanları ifade eder. Son olarak, model ekonominin açıklık derecesini ölçen değişkenleri içermektedir. Mevcut literatüre dayalı olarak, uluslararası ticaret ve doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) olmak üzere iki değişken dahil edilmiştir (Boutabba, 2014; Öztürk ve Acaravcı 2013; Ohlan 2015; Mahmood 2019; Zhike ve Ting, 2019). Ticaret, GSYH payı olarak ölçülen mal ve hizmetlerin ihracat ve ithalatının toplamıdır. DYY, yatırımcının ekonomisi dışında bir ekonomide faaliyet gösteren bir işletmede kalıcı bir yönetim payı (oy hisselerinin yüzde 10'u veya daha fazlası) elde etmek için yapılan net yatırım girişleridir. Ödemeler dengesinde gösterildiği gibi öz sermaye, kazançların yeniden yatırımı, diğer uzun vadeli sermaye ve kısa vadeli sermayenin toplamıdır. Bu seri, yabancı yatırımcılardan gelen net girişleri gösterir ve GSYH'ye oranı ile modele dahil edilmektedir.

2. LİTERATÜR

Çalışmada kullanılan model çerçevesinde literatür araştırılmış ve CO₂ ile ilişkilendirilen değişkenlere yönelik sonuçlar tartışılmıştır.

2.1. Ekonomik Büyüme ve Çevresel Bozulma

Ekonomik büyümenin çevre üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu fikri; artan ekonomik aktivite nedeniyle genellikle daha fazla sera gazı emisyonuna neden olacağı üzerine kurulmuştur. Bu ilişki Çevresel Kuznets Eğrisi (ÇKE) Hipotezi ile incelenmiştir. Hipoteze göre kalkınmanın ilk aşamalarında kişi başına gelir

artarken çevresel bozulmada artmakta, gelir belli bir seviyeye ulaşıktan sonra azalmaya başlamaktadır. ÇKE ile ilgili literatürde çevresel bozulmayı ölçmek için CO₂'yi değişken alan çalışmalar dikkate alınmıştır.

Ang (2007), Fransa için CO₂ emisyonu, enerji tüketimi ve çıktı arasındaki dinamik nedensellik ilişkilerini, eş bütünleşme ve vektör hata düzeltme modelleme tekniklerini kullanarak incelemiştir. 1960-2000 dönemi için bu değişkenler arasında oldukça sağlam bir uzun dönemli ilişkinin varlığına dair kanıtlar elde etmiştir. Nedensellik sonuçlarına göre ekonomik büyümenin uzun vadede enerji kullanımının artışı ve emisyon artışı üzerinde nedensel bir etkiye sahip olduğunu desteklemektedir.

Halıcioğlu (2009), 1960-2005 yılları arası zaman serisi verileri ile Türkiye'de CO₂, enerji tüketimi, gelir ve dış ticaret arasındaki dinamik nedensel ilişkileri ampirik olarak incelemiştir. CO₂'nin enerji tüketimine göre uzun dönem esnekliği 0,78 olarak hesaplanmıştır. Benzer şekilde, CO₂'nin gelire göre esnekliği 12.31-1.66y olarak bulunmuştur. Dış ticaretin CO₂ emisyonları üzerindeki etkisi anlamsızdır. Granger nedensellik testleri, Granger nedenselliğinin hem kısa vadede hem de uzun vadede CO₂ emisyonları ve gelir arasında her iki yönde de çalıştığını göstermektedir.

Gozgor (2017), 1960-2013 yılları arasında 35 OECD ülkesinde, kişi başına düşen gelirin, kişi başına düşen enerji tüketiminin ve ticari açıklığın kişi başına karbon emisyonları düzeyi üzerindeki etkilerini analiz etmektedir. Çalışma sonucunda ÇKE hipotezinin geçerli olduğunu, enerji tüketiminin CO₂ emisyonu üzerinde olumlu ancak ticari açıklığın CO₂ üzerinde uzun vadede negatif ilişkili olduğunu bulmuştur.

Al-Mulali ve Che Sab, (2018), 1990-2008 döneminde Orta Doğu ülkelerinde elektrik tüketimi, CO₂ emisyonu ve ekonomik büyüme ilişkisi incelenmiştir. Çalışmada panel modeli veriler kullanılmıştır. Eş bütünleşme testi sonuçlarına göre, CO₂ emisyonu ile elektrik tüketimi ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkisi olduğu bulunmuştur. Ayrıca hem kısa hem de uzun vadede elektrik tüketimi, CO₂ emisyonu ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir Granger nedensellik olduğunu göstermiştir.

Shahbaz ve Sinha (2019), 1991-2017 dönemi boyunca (CO₂) emisyonlarının Çevresel Kuznets Eğrisi (EKC) tahmini üzerine ampirik literatürün bir araştırmasını sunmaktadır. İncelenen çalışmalardan elde edilen sonuç, EKC'nin varlığı veya şekli hakkında bir fikir birliği olmadığıdır, yani herhangi bir coğrafi bağlam

için araştırmacılar farklı ve karşıt sonuçlar ortaya çıkarabilir. Bu çelişkili sonuçlar, çalışmanın zaman çerçevesi, açıklayıcı değişkenlerin seçimi ve metodolojik farklılıklar nedeniyle ortaya çıktığı sonucuna ulaşmışlardır.

Adebayo vd. (2021), 1990-2018 arasındaki dönem için finansal gelişme, ekonomik büyüme ve enerji tüketiminin rolünü dikkate alırken, ekonomik karmaşıklığın MINT ülkelerindeki CO₂ emisyonları üzerindeki etkisini değerlendirmektedir. Momentler yöntemini kullanarak kantil regresyon (MMQR) ile ekonomik büyüme ve CO₂ emisyonları arasında ters U şeklinde bir ilişki bulmuştur ve böylece EKC hipotezini doğrulamıştır.

2.2. Kentleşme ve Çevresel Bozulma

Kırsal alanlardan kentsel şehirlere kayma, kentsel alanların gelişmesine yol açmakta ve ekonomik ve sosyal dönüşümü de beraberinde getirmektedir. Aslında bu dönüşüm sanayi tabanlı ekonomiye geçiş aşamasında daha çok karşımıza çıkmaktadır. İşgücünün kentsel alanlara doğru kayması, enerji talebinin artmasını hızlandırarak hava kirliliğinin artmasına neden olmaktadır. UNDP 2019 İnsani Gelişme Raporu'nda artan CO₂ emisyonları sorunu da artan kentleşmeye bağlanmıştır.

Al-Mulali vd. (2012), çalışmalarında, 1980-2008 yılları verileri ile yedi bölgede kentleşme, enerji tüketimi ve CO₂ emisyonu arasındaki uzun vadeli ilişkiyi araştırmıştır. Ülkelerin %84'ünün kentleşme, enerji tüketimi ve CO₂ arasında uzun dönemli pozitif bir ilişkiye sahipken, sadece %16'sının karışık sonuçlara sahip olduğunu bulmuşlardır. Özellikle düşük gelirli ülkelerde kentleşme, enerji tüketimi ve CO₂ salınımı arasında bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Xu ve Lin (2015), 1990-2011 yılları arasında Çin'deki sanayileşme ve kentleşmenin CO₂ emisyonları üzerindeki etkilerini incelemektedir. Ampirik sonuçlar, Çin'deki kentleşme, doğu bölgesinde CO₂ emisyonları ile ters U şeklinde bir model ve orta bölgede pozitif bir U şeklinde bir model izlemektedir. Bununla birlikte, batı bölgesinde kentleşmenin CO₂ emisyonları üzerindeki doğrusal olmayan etkisi önemsizdir. Sonuç olarak, Çin'in CO₂ emisyonlarının azaltılmasında, sanayileşme ve kentleşmenin CO₂ emisyonları üzerindeki farklı dinamik etkileri, üç bölgede dikkate alınmalıdır.

Azam ve Khan (2016), Güney Asya Bölgesel İşbirliği Birliği (SAARC) bölgesinden dört ülke, Hindistan, Bangladeş, Sri Lanka ve Pakistan'da kentleşme-

nin CO₂ emisyonları üzerindeki etkisini araştırmışlardır. 1982-2013 dönemine ait yıllık zaman serisi verileri kullanılmıştır. İlgili ve gerekli çeşitli istatistiksel testler uygulandıktan sonra, parametre tahmini için analitik bir teknik olarak en küçük kareler yöntemi kullanılmıştır. Bangladeş ve Hindistan örneklerinde, kentleşme ve çevre arasındaki ilişki negatif, Sri Lanka 'da pozitif ve Pakistan için istatistiksel olarak anlamsız ilişki bulmuşlardır.

Shahbaz vd. (2016), 1970Q1-2011Q4 döneminde Malezya örneğinde STIR-PAT çevre modeline göre kentleşmenin CO₂ emisyonları üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Kentleşme ve CO₂ emisyonları arasındaki ilişkinin U şeklinde olduğunu, yani şehirleşmenin başlangıçta CO₂ emisyonlarını azalttığını, ancak bir eşik seviyesinden sonra CO₂ emisyonlarını artırdığını bulmuşlardır. Ayrıca nedensellik analiz sonucu olarak kentleşmenin CO₂ emisyonunun Granger nedeni olduğunu göstermişlerdir.

Ali vd. (2017), 1970-2015 yılları arasında Singapur'da kentleşmenin CO₂ emisyonu üzerindeki etkisini ampirik olarak incelemişlerdir. Analizde Otoregresif Gecikmeli Dağılım Modeli (ARDL) tercih edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, Singapur'da kentleşmenin CO₂ emisyonu üzerinde negatif ve önemli bir etkisi olduğunu bulmuşlardır.

Ahmed ve Wang (2019), Endonezya'da 1971-2014 yılları arasında kentleşme ile CO₂ emisyonları arasındaki ilişkiyi analiz etmektedir. Bulgular, kentleşme ve CO₂ emisyonları arasında ters U şeklinde bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Kentleşme CO₂ emisyonlarını arttırmakta ancak belli bir seviyeye ulaştıktan sonra emisyon azalmaktadır. Çalışmanın sonucunda, kentleşme seviyesini düşürmeden çevreyi iyileştirmek için çeşitli politika önlemleri önerilmiştir.

Altıntaş (2020), 1960-2014 döneminde, Türkiye'de ekonomik büyüme ve kentleşmenin çevresel bozulma üzerine etkilerini incelemiştir. Yöntem olarak ARDL Sınır Testi ve ECM'ye dayalı Granger Nedensellik testi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, Türkiye'de kentleşmenin hem kısa dönemde hem de uzun dönemde CO₂ emisyonunu arttırdığı sonucuna ulaşılmış gerekli politika önerileri sunulmuştur.

Yang ve Khan (2022), 1992-2016 yılları verileri ile Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) üye 30 ülkede nüfus artışı, ekonomik büyüme, kentleşme ve çevresel sürdürülebilirlik arasındaki dinamikler araştırmıştır. Araştırmada ekonomik büyüme, kentleşme, biyolojik kapasite ve nüfus artışının uzun vadede çevresel sürdürülebilirliği bozduğu sonucuna ulaşılmıştır.

2.3. Enerji ve Çevresel Bozulma

Saboori ve Sulaiman (2013), 1980–2009 dönemi için Malezya’da ekonomik büyüme, CO₂ emisyonu ve enerji tüketimi arasındaki kısa ve uzun vadeli ilişkiyi test etmektedir. Eşbütünleşme ilişkisini test etmek için Otoregresif Dağıtılmış Gecikme (ARDL) metodolojisi ve Johansen-Juselius maksimum olabilirlik yaklaşımı ve nedenselliği test etmek için vektör hata düzeltme modeline (VECM) dayalı Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Uzun dönemli Granger nedensellik testine göre ekonomik büyüme ile CO₂ emisyonu ve enerji kullanımı arasında çift yönlü bir nedensellik olduğunu göstermektedir. Enerji tüketimini azaltmanın CO₂ emisyonlarını kontrol etmenin etkili bir yolu gibi görüldüğünü ancak aynı zamanda ekonomik büyümeyi de engelleyeceği sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Behera ve Dash (2017), 1980–2012 döneminde Güney ve Güneydoğu Asya (SSEA) bölgesindeki 17 ülkenin kentleşme, enerji tüketimi, doğrudan yabancı yatırım (DYY) ve karbondioksit (CO₂) emisyonu arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 17 ülke gelirlerine göre üç sınıfa ayrılarak değerlendirilmiştir (yüksek, orta, düşük). Pedroni eşbütünleşme sonucu kentleşme, enerji tüketimi, DYY ve CO₂ emisyonu, kişi başına düşen milli gelir seviyelerine bakılmaksızın tüm ülke alt gruplarında eşbütünleşik bulunmuştur. Özellikle ampirik bulgular orta gelirli ülkelerde enerji tüketiminin CO₂ emisyonunu önemli ölçüde artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Muhammad (2019), Gelişmiş, gelişmekte olan ve Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) bölgesinde yer alan 68 ülke için ekonomik büyümenin, enerji tüketiminin ve CO₂ emisyonlarının birbirlerine olan etkisini incelemiştir. 2001-2017 yıllarına ait veriler kullanılmıştır. Analiz sonucunda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde enerji tüketiminde artışla ekonomik büyümenin arttığını, MENA ülkelerinde azaldığını; enerji tüketim artışının tüm ülke gruplarında CO₂ emisyonunu arttırdığını bulmuşlardır. Bu ülkelerdeki politika yapıcının CO₂ emisyonlarını azaltmak için çevre dostu teknolojileri benimsemeye odaklanması ve gereken stratejileri benimsemesi önerilmektedir.

Khan vd. (2020), 1965-2015 yılları arasında Pakistan’da enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve CO₂ emisyonu arasındaki bağı araştırmaktadır. ARDL tahmin sonuçlarına göre Pakistan’da hem kısa vadede hem de uzun vadede, enerji tüketiminin ve ekonomik büyümenin CO₂ emisyonlarını arttırdığını bulmuşlardır. Birincil enerji kaynakları yerine artan enerji talebini karşılamaya yardımcı olacak bu tür yenilenebilir enerji kaynaklarını benimsemesi ve teşvik etmesi tavsiye

Adeleye vd. (2021),1990-2019 yıllarını kapsayan dönemde 28 Afrika ülke verileri ile enerji kullanımı, kişi başına düşen gelir ve CO₂ emisyonu arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Enerji kullanımındaki %1'lik bir artışın, ortalama olarak karbon emisyonlarında %0,60 ile %0,70 arasında bir artışa yol açacağını ve gelirinde %0,87 ile %0,84 arasında bir artışa neden olacağını belirtmişlerdir. Ayrıca, kişi başına düşen gelir, enerji kullanımının etkisini-%0.27 ile-%0,23 arasında azalttığını vurgulamışlardır. Ampirik sonuçlara göre önerilerde bulunmuşlardır.

2.4. Ticari Açıklık ve Çevresel Bozulma

Doğrudan yabancı yatırım (DYY), ekonomik büyümenin ana motorlarından biri, potansiyel bir istihdam kaynağı ve aynı zamanda ileri teknolojilerin ev sahibi ülkelere transfer edilebileceği bir kanal olarak tanımlanmıştır.

Bernard ve Mandal (2016), 2002-2012 dönemi için 60 gelişmekte olan ve gelişmiş ülkede ticaret ve çevre ilişkisi üzerine bir çalışma yürütmüştür. Sabit etkiler ve GMM modelini kullanarak, ticari açıklığın çevresel performans endeksinin iyileştirdiğini bulmuşlardır.

Ertuğrul vd. (2016), 1971–2011 döneminde gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan ilk on ülke Çin, Hindistan, Güney Kore, Brezilya, Meksika, Endonezya, Güney Afrika, Türkiye, Tayland ve Malezya'da CO₂ emisyonları, ticari açıklık, reel gelir ve enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi analiz etmektedir. Yapısal kırılmalı Zivot-Andrews birim kök testi, yapısal kırılma varlığında eşbütünleşme için sınır testi ve VECM Granger nedensellik yöntemi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda gelir, enerji tüketimi ve ticari açıklık, uzun vadede karbon emisyonlarının ana belirleyicileri olduğunu bulmuşlardır.

Mahrinasari vd. (2019), ASEAN ülkelerinde (Malezya, Endonezya, Singapur, Tayland ve Filipinler) çevresel bozulma ile ticari açıklık arasındaki ampirik ilişkiyi incelemişlerdir. Sonuçlar ticaretin serbestleştirilmesinin CO₂ emisyonu üzerinde önemli bir pozitif etkiye sahip olduğunu bulmuşlardır.

Ling vd. (2020),1995-2014 yılları arasında ASEAN-5 ülkeleri (Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur ve Tayland) arasındaki ticaret açıklığı ile karbondioksit (CO₂) emisyonları arasındaki ilişkiyi araştırmaktadır. Çalışmada kullanılan değişkenler ticari açıklık, CO₂ emisyonu, GSYH, enerji tüketimi ve DDY'dir. Bu çalışmada uygulanan metodolojiler, Panel Birim Kök testi, Pedroni Eşbütünleşme testi ve Panel Granger Nedenselliklidir. Sonuçta değişkenler arasında uzun

dönemli bir ilişki olduğunu bulmuşlardır.

Khan vd. (2021), ticari açıklık, yenilenebilir enerji tüketimi ve doğrudan yabancı yatırımlarının CO₂ emisyonu üzerindeki etkisini, araştırmışlardır. Araştırma sonucunda gelişmiş ülkelerde ticari açıklığın karbon emisyonu üzerinde azaltıcı bir etkiye sahip olduğunu ancak gelişmekte olan ülkelerde çevre kalitesini düşürdüğünü bulmuşlardır. DYY ise gelişmiş ülkelerde emisyonu artırırken, gelişmekte olan ülkelerde karbon emisyonunu azaltmakta olduğunu vurgulamışlardır.

3. MODEL ve BULGULAR

Zaman boyutu olan yatay kesit verileri ile oluşturulan panel veri modelleri ile ekonomik ilişkiler tahmin edilmektedir. Genel olarak panel veri modeli;

$$Y_{it} = \alpha_{it} + \beta_{kit} X_{kit} + u_{it} \text{ kısaca } Y_{it} = \alpha_{it} + \sum \beta_{kit} X_{kit} + u_{it} \quad i: 1, \dots, N; t: 1, \dots, T$$

şeklinde yazılabilir. Burada Y bağımlı değişken, X_k bağımsız değişken, α sabit parametre, β eğim parametresi ve u hata terimidir.

Çalışmada reel gelirin, reel gelirin karesinin, enerji kullanımının, toplam uluslararası ticaret, DYY ve kentleşmenin karbondioksit emisyonu üzerindeki etkisini araştırmak için literatürde yer alan benzer metodolojik yaklaşımlar kullanılmıştır.

Bu değişkenler arasındaki ilişki aşağıdaki Denk.(1) ile belirtilebilir.

$$lCO_2 = \alpha_{it} + \beta_1 lGDP_{kit} + \beta_2 lGDP_{kit}^2 + \beta_3 lURB_{kit} + \beta_4 lENE_{kit} + \beta_5 lTRADE_{kit} + \beta_6 lFDI_{kit} + \epsilon_{it} \dots \dots \dots (1)$$

Çalışmada kullanılan değişkenler Tablo 1.'dedir.

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Değişkenler

DEĞİŞKENLER	AÇIKLAMA	VERİ KAYNAĞI	GÜNCEL SON VERİ TARİHİ
CO ₂	Karbon salınımı (Kişi başına metrik ton)	Dünya Bankası	2015
GDP	Kişi başı GSYH (Sabit 2015 ABD\$ fiyatlarıyla)	Dünya Bankası	2020

GDP ²	Kişi başı GSYH (Sabit 2015 ABD\$ fiyatlarıyla) karesi	Dünya Bankası	2020
URB	Kentleşme oranı (Toplam nüfusun yüzdesi)	Dünya Bankası	2020
ENE	Enerji Kullanımı (Kişi başına kg petrol eşdeğeri)	Dünya Bankası	2014
TRADE	Mal ve hizmetlerin ihracat ve ithalatının toplamı (% GSYH)	Dünya Bankası	2020
FDI	Doğrudan yabancı yatırım, net girişler (%GSYH)	Dünya Bankası	2019

Dünya Bankası veri tabanından alınan 1998-2014 yıllarına ait veriler kullanılmıştır. 1998 ve 2014 yıllarının seçimi verilerin ortak olması nedeniyledir. Kurulan modeldeki tüm değişkenlerin logaritmik dönüşümleri yapılmıştır. Değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler EK 1.'de verilmiştir. Analiz ilk olarak panel birim kök testleri ile durağanlık sınavasının yapılması, eşbütünleşme testleri ile değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin araştırılması ve nedensellik tahmininden oluşmaktadır. Yatay kesit bağımlılığı, paneli oluşturan birimlerden birine gelen şoktan, tüm yatay kesit birimlerinin aynı düzeyde etkilendikleri varsayımına dayanmaktadır. Küreselleşme ve uluslararası ticaretin ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ile ülkelerin birinde yaşanan şoktan diğer ülkelerin farklı düzeylerde etkileneceği kaçınılmazdır. Bu nedenle analize başlamadan önce, serilerde ve eş-bütünleşme denkleminde yatay kesit bağımlılığının varlığının test edilmesi gerekmektedir. Breusch Pagan (1980) LM, Pesaran (2004) CDLM ve Pesaran (2004) CD testlerine ait analiz sonuçları Tablo 2.'de gösterilmektedir.

Tablo 2. Değişkenlere Ait Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Değişken	Test Türü	Test istatistiği	P
CO ₂	Breusch-Pagan LM	367.3734	0,000
	Pesaran Scaled LM	29.7864	0,000
	Bias-Corrected Scaled LM	29.4398	0,000
	Pesaran CD	13.7507	0,000

GDP	Breusch-Pagan LM	885.7533	0,000
	Pesaran Scaled LM	79.2092	0,000
	Bias-Corrected Scaled LM	78.8654	0,000
	Pesaran CD	29.7542	0,000
GDP ²	Breusch-Pagan LM	886.5800	0,000
	Pesaran Scaled LM	79.2880	0,000
	Bias-Corrected Scaled LM	78.9442	0,000
	Pesaran CD	29.7686	0,000
URB	Breusch-Pagan LM	809.6263	0,000
	Pesaran Scaled LM	71.9508	0,000
	Bias-Corrected Scaled LM	71.6070	0,000
	Pesaran CD	4.7895	0,000
TRADE	Breusch-Pagan LM	236.3373	0,000
	Pesaran Scaled LM	17.2898	0,000
	Bias-Corrected Scaled LM	16.9460	0,000
	Pesaran CD	0.0994	0,000
ENE	Breusch-Pagan LM	390.1604	0,000
	Pesaran Scaled LM	31.9562	0,000
	Bias-Corrected Scaled LM	31.6125	0,000
	Pesaran CD	17.4132	0,000
FDI	Breusch-Pagan LM	148.1811	0,000
	Pesaran Scaled LM	8.8844	0,000
	Bias-Corrected Scaled LM	8.5407	0,000
	Pesaran CD	7.8893	0,000

(H₀: Yatay kesit bağımlılığı yoktur.)

Çalışmada kurulan denkleme ait değişkenlere ait olasılık değerleri $p < 0,05$ olduğu için H₀ hipotezi reddedilerek serilerde yatay kesit bağımlılığının olduğu tespit edilmiştir. Yatay kesit bağımlılığından (YKB) dolayı değişkenlerin durağan olup olmadıkları ikinci nesil birim kök testleriyle incelenmelidir (Baltagi, 2008). Modele ait değişkenlerde arasındaki yatay kesit bağımlılığı, analize katılan herhangi bir ülkede ortaya çıkan şokun diğer ülkeleri de etkileyeceğini ifade etmektedir (Koçbulut ve Barış, 2016). YKB'yi dikkate alan ve Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CADF (Cross-sectional Augmented Dickey Fuller) ikin-

ci nesil panel birim kök testiyle araştırılmaktadır. Söz konusu teste ilk olarak paneli oluşturan tüm yatay kesitler için CADF test istatistik değerleri hesaplanmakta, akabinde bu değerlerin aritmetik ortalaması alınarak panel geneli için CIPS (Cross-Sectionally Augmented IPS) istatistikleri bulunmaktadır. Hesaplanan CADF ve CIPS test istatistiği değerleri Pesaran (2007) tarafından Monte Carlo simülasyonları ile oluşturulan kritik tablo değerleriyle karşılaştırılmakta ve durağanlık için hipotezler sınanmaktadır. Test sonucunda, hesaplanan CADF ve CIPS test istatistik değerlerinin kritik tablo değerlerinden mutlak değerce büyük olması durumunda temel hipotez (seride birim kök vardır) reddedilmekte ve ilgili birim-panel geneli için alternatif hipotez (seride birim kök yoktur) kabul edilmektedir (Pesaran, 2007). Çalışmada tanımlanan modeldeki değişkenlerin durağanlık durumu, CIPS Panel Birim Kök testiyle araştırılmakta ve sonuçları Tablo 3.'te sunulmaktadır.

Tablo 3. Birim Kök Testi Sonuçları

DEĞİŞKENLER	CIPS	
	I(0)	I(1)
CO ₂	-2.5646	-3.1821
GDP	-3.4383	-
GDP ²	-3.4650	-
URB	-4.0720	-
TRADE	-3.2307	-
ENE	-3.4713	-
FDI	-2.8597	-3.2478

CIPS testi için kritik değerler; %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde sırasıyla -3.19,-2.90 ve-2.74'tür. I (1) değişkenin farkının alındığını göstermektedir. Kritik değerler sabit ve trendli model için verilmiştir. CIPS testi sonuçlarına göre CO₂ ve FDI değişkenleri 1.farkında diğer değişkenler ise seviyede durağandır. Veri setinin durağan hale geldikten sonra panel eşbütünlüşme testi uygulanacaktır.

H_0 : Değişkenler arasında uzun dönemde bir ilişki yoktur.

H_1 : Değişkenler arasında uzun dönemde bir ilişki vardır.

Modelde ele alınan değişkenlerin hangilerinin CO₂ emisyonu üzerinde bir etkisi olup olmadığını incelemek için panel eşbütünlüşme testi uygulanmıştır. Tablo 4.'de 2.nesil eşbütünlüşme testine ait sonuçlar verilmektedir.

Tablo 4. Westerlund ve Edgerton (2007) Eşbütünleşme Testi

LM_N	LM İstatistiği	Asimtotik-p Değeri	Bootstrap-p Değeri
		0.998	0.114

Bootstrap olasılık değerleri 10.000 tekrarlı dağılımdan elde edilmiştir. Asimptotik olasılık değerleri, standart normal dağılımdan elde edilmiştir. Sabitli-trendli model kullanılarak hesaplanmıştır. Modelde yatay kesit bağımlılığı nedeniyle Bootstrap olasılık değeri dikkate alınmıştır. Westerlund ve Edgerton (2007) eşbütünleşme testi sonuçlarına göre tüm yatay kesitler için bir eşbütünleşme ilişkisi olduğunu gösteren H_0 hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde kabul edilmiştir. Modelin uzun dönem katsayıları, FMOLS ve DOLS yöntemi aracılığıyla tahmin edilmiştir. FMOLS tekniği, seri korelasyon problemi sorununu çözen parametrik olmayan bir yaklaşımdır, DOLS tekniği ise parametrik bir yaklaşımdır. FMOLS tekniğinin kullanılması, eşbütünleşme regresyonundan elde edilen artıkların parametrik olmayan bir dönüşümünü kullanarak otokorelasyon ve içsellik problemini en aza indirmektedir dolayısıyla eşbütünleşik panellerin varlığında uygulanacak en uygun tekniktir (Haggard, 2012; Özcan, 2013; Kao ve Chiang, 2001; Awad, 2019; Awad, 2021). Sonuçlar Tablo 5.'de verilmiştir.

Tablo 5. FMOLS ve DOLS Sonuçları

DEĞİŞKENLER	FMOLS	DOLS
GDP	1,15250*** (8.9331)	1.2020***(5.8529)
GDP ²	-0.0715***(-9.2091)	-0.0750***(-6.0394)
URB	0.5568***(8.5065)	0.7255***(4.6343)
TRADE	-0.0415**(-2.8977)	-0.0266 (-0.9815)
ENE	0.9699***(29.4137)	0.9917***(19.5871)
FDI	0.0233***(6.4312)	0.01831**(2.7857)

***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılık düzeyini göstermektedir. Parantez içindeki rakamlar t istatistikleridir.

CO₂ emisyonları ile kişi başına düşen reel GSYH arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır. Buda gelirin daha yüksek emisyon düzeyine yol açtığını göstermektedir. Reel kişi başına düşen GSYH'nin karesinin katsayılarının negatif ve %1 düzeyinde anlamlı olması, kişi başına emisyon düzeylerinin başlangıçta gelirin artmasıyla arttığını ve belirli bir gelir düzeyinden sonra azalmaya başladığını

göstermektedir. Bu durum ekonomik büyüme ile CO₂ emisyonları arasında ters U şeklinde bir ilişkinin varlığını desteklemektedir (Choi vd.,2010; Pao ve Tsai, 2011; Lin ve Xu, 2020; Amar, 2021). Tabloda ayrıca, enerji tüketiminin uzun vadede CO₂ emisyonları üzerinde pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Enerji tüketiminde %1 oranındaki azalış CO₂ emisyonunu %0,9 oranında azaltmaktadır. CO₂ emisyonlarını azaltmak için enerji kullanımını azaltmak, sanayileşmiş ekonomiler için ideal bir seçenek değildir. Bu nedenle güneş enerjisi, biyoenerji ve rüzgâr enerjisi gibi yeşil enerjileri daha çok kullanmak bir seçenek olabilir (Ahmad vd., 2019). Kentleşme oranı ile CO₂ emisyonu arasında da pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır. Mevcut literatür kentleşmenin CO₂ emisyonu üzerindeki etkileri ile ilgili henüz bir fikir birliğine varmadığını ortaya koymaktadır (Al-Mulali vd., 2015; Adams ve Klobodu, 2017; Wang vd. 2018; Lv ve Xu, 2019). Ticari açıklığın çevre üzerindeki etkisi negatif, DYY'nin etkisi ise pozitifdir. DOLS sonuçlarına göre ticari açıklık değişkeni istatistiksel olarak anlamsızdır. Panel kısa ve uzun dönem nedensellik ilişkisi Tablo 6.'da verilmektedir.

Tablo 6. VAR Granger Nedensellik / Blok Dışsallık Wald Testi Sonuçları

	Kısa-Dönem Nedensellik						Uzun dönem nedensellik
	Bağımsız Değişkenler						
	D (CO ₂)	D(GDP)	D(ENE)	D(FDI)	D(TR)	D(URB)	
D (CO ₂)	-	0.041**	0.0031***	0.0936	0.0311**	0.0964	-0.048*
D(GDP)	0.308	-	0.671	0.5396	0.4728	0.9934	-0.5023**
D(ENE)	0.886	0.025**	-	0.9404	0.0671	0.6066	-0.0043
D(FDI)	0.073	0.0085***	0.1296	-	0.3090	0.0963	-0.2062**
D(TR)	0.5037	0.1590	0.5680	0.0129**	-	0.4253	-0.0022
D(URB)	0.0142**	0.4620	0.2735	0.2614	0.8424	-	-0.0013

***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılık düzeyini göstermektedir.

İkinci olarak, çok değişkenli nedenselliğin incelenmesi amaçlanmış olup, bu doğrultuda 'VAR Granger Nedensellik / Blok Dışsallık Wald Testi' yapılmıştır. Sonuçlar, Tablo 6'da verilmiştir. Herhangi iki A ve B değişkenleri için, H₀: A, B'nin Granger nedeni değildir ve H₁: A, B'nin Granger nedenidir, şeklinde kurulur. Uygulamada, eğer p-değerleri 0.01, 0.05 veya 0.10'dan küçükse H₀ hipotezi reddedilir ve alternatif hipotez olan H₁ kabul edilir. Tablo 6.'daki sonuçlara

göre, GDP, ENE ve TR değişkenleri CO₂'nin Granger nedeni olmadığı şeklinde kurulan H₀ hipotezi, p<0.05 olduğu için reddedilerek alternatif hipotez kabul edilmiştir. Tablo 6'da ayrıca hata düzeltme katsayıları bulunmaktadır. Bu katsayılar 0'dan farklı ve negatiftir. Ancak sadece GDP ve FDI değişkenleri istatistiksel olarak anlamlıdır. Tablodaki hata düzeltme katsayıları incelendiğinde, CO₂ denkleminde ait uyum katsayısı için ayarlama hızı-0.048 olarak tahmin edilmiştir. Bu katsayı, kısa dönemde meydana gelecek bir sapmanın her yıl %4,8'lik kısmı giderilerek uzun dönem dengesine ulaşılabileceği göstermektedir.

SONUÇ

Hükümet düzeyinde, küresel iklim değişikliğinin artan öneminin en önemli tezahürleri, 12 Aralık 2015'te 195 ülke tarafından imzalanan Paris Anlaşması ve 190 ülkesi tarafından Ocak 2021'de imzalanan Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC)'dir. Çalışmaya konu olan ülkelerden bu sözleşmenin tarafı olan ülkeler Bulgaristan, Belarus, Romanya, Rusya Federasyonu ve Türkiye'dir.

Dünya Bankası'na göre, GSYH açısından küresel ekonomik büyüme, 1980'de 27.871 trilyon dolardan 2020'de 81.825 trilyon dolara (sabit 2010 ABD doları) yükselmiştir. Dünya ekonomilerinde görülen bu artış, küresel enerji tüketimi ve talebindeki artışa paralel hareket etmektedir. Üretim için artan enerji talebi ve enerjinin yenilenemeyen kaynaklardan kullanılması sonucunda çevre kalitesinin bozularak ülkelerde kirlilik artmaktadır. Fakat gelişmiş ülkelerde çevre konusundaki farkındalık düzeyinde, çevreye ilişkin yasal düzenlemelerde ve uygulamalarda artış gözlenmektedir. Alınan çevre koruyucu önlemler sanayilerin maliyetlerine bir artış olarak yansımakta ve bu sanayilerin çevre konusunda yasal düzenlemelerin çok sıkı uygulanmadığı gelişmekte olan ülkelere yöneldiği izlenmektedir. Gelişmekte olan ülkeler aleyhine gelişen bu durumda bu ülkelerde uygulanacak çevre politikalarının önemini daha da arttırmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkeler DYY ve ticari açıklık yoluyla ekonomik büyümeyi arttırmayı amaçlamaktadır. Çalışmada üst-orta gelir grubunun seçilmesi bu nedendir. Bununla birlikte, gelir ve çevresel kalite arasındaki ilişki için oluşturulan hipotezler genel geçer değildir. Çevresel Kuznets Eğrisi (EKC) hipotezine göre,

kirlilik, belirli bir gelir düzeyine ulaşılan ve emisyonlar düşmeye başlayana kadar ekonomik büyümeyle birlikte artar, böylece çevresel bozulma ve gelir arasında ters U şeklinde bir ilişki olduğunu düşünülür. Ancak farklı ülkelerde farklı zaman dilimlerinde EKC'nin varlığını araştıran çalışmalar karışık sonuçlar bulmuştur. Sonuç olarak ekonomik büyümenin çevre kalitesini (yani çevresel Kuznets eğrisinin şekli) nasıl etkilediği konusu tartışmalıdır. Yapılan bu çalışmada üst-orta gelir grubuna dahil ülkelerde EKC hipotezinin geçerliliği test edilmiştir. Sonuçlar, kişi başına düşen GSYH ve kişi başına düşen CO₂ emisyonları arasında ters U şeklinde bir ilişkinin varlığını dolayısıyla EKC hipotezinin geçerliliğini ortaya koymaktadır. Hipoteze göre çalışma ülkelerindeki ekonomik aktivite arttıkça, çevresel bozulma erken aşamalarda yükselme eğilimindedir.

Bu çalışma, 1998-2014 dönemi için Avrupa & Orta Asya bölgesinde üst-orta gelir grubunda yer alan verileri tam olan ülkelerde (Arnavutluk, Ermenistan, Bulgaristan, Bosna Hersek, Belarus, Kazakistan, Moldova, Kuzey Makedonya, Romanya, Rusya Federasyonu, Türkiye) enerji kullanımı, ticari açıklık, kentleşme, DYY ve ekonomik büyümenin CO₂ emisyonu üzerindeki etkisini araştırmaktadır. Çalışma değişkenleri arasındaki uzun vadeli ilişkiyi araştırmak için FMOLS (Tam Düzeltilmiş En Küçük Kareler Yöntemi) ve DOLS (Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi) modelleri kullanılmıştır. Çalışmaya konu olan ülkelerde, FMOLS analizi uzun vadeli sonuçları, ekonomik büyüme, kentleşme, DYY ve enerji kullanımının CO₂ emisyonlarını artırdığını göstermektedir. Ayrıca uluslararası ticaret karbon emisyonu ile negatif ilişkilidir. Panel kısa dönem ve uzun dönem Granger nedenselliğinin sonuçlarına göre, GDP, ENE ve TR değişkenleri CO₂'nin Granger nedeni olmadığı şeklinde kurulan H₀ hipotezi, p<0.05 olduğu için reddedilerek alternatif hipotez kabul edilmiştir. Tablo 6'da ayrıca hata düzeltme katsayıları bulunmaktadır. Bu katsayılar 0'dan farklı ve negatiftir. Ancak sadece GDP ve FDI değişkenleri istatistiksel olarak anlamlıdır. Tablodaki hata düzeltme katsayıları incelendiğinde, CO₂ denkleminde ait uyum katsayısı için ayarlama hızı-0.048 olarak tahmin edilmiştir. Bu katsayı, kısa dönemde meydana gelecek bir sapmanın her yıl %4,8'lik kısmı giderilerek uzun dönem dengesine ulaşılabilceği göstermektedir.

Elde edilen bu sonuçlara göre, fosil yakıtlara bağlı enerji tüketiminin çevreye zarar verdiği tespit edildiğinden, bu ülkelerde politika yapıcılar yenilenebilir enerji kaynakları geliştirmeye kararlı olmalıdır. Maksimum ekonomik ve sosyal fayda sağlayan ve aynı zamanda çevre kalitesini koruyan veya daha az etkileyen ekonomik faaliyetleri geliştirmeye öncelik verilmelidir. Son zamanlarda, ülke-

lerin çoğu, ekonomik büyümeyi artırmaya ve çevre kalitesini artırmaya yardımcı olabilecek yenilenebilir enerji kaynaklarından elde edilebilecek yenilenebilir enerji kullanımını teşvik etmeye çalıştığı görülmektedir. Ancak istenilen düzeye ulaştığını söylemek mümkün değildir.

Çalışmamız örnek ülkeler ve kullanılan yöntemlerle sınırlıdır. Bu ilişkinin daha verimli araştırılması için farklı örneklem ve tekniklerin yanı sıra yeni belirleyiciler kullanılarak gelecekteki çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Adams, S., and E. K. M. Klobodu. (2017). Urbanization, Democracy, Bureaucratic Quality, and Environmental Degradation.” *Journal of Policy Modeling* 39 (6): 1035–1051.
- Adebayo, T. S., Rjoub, H., Akadiri, S. S., Oladipupo, S. D., Sharif, A., & Adeshola, I. (2021). The role of economic complexity in the environmental Kuznets curve of MINT economies: evidence from method of moments quantile regression. *Environmental Science and Pollution Research*, 1-13.
- Adeleye, B. N., Osabohien, R., Lawal, A. I., & De Alwis, T. (2021). Energy use and the role of per capita income on carbon emissions in African countries. *Plos one*, 16(11), e0259488
- Ahmad, N., Du, L., Tian, X. L., & Wang, J. (2019). Chinese growth and dilemmas: modelling energy consumption, CO 2 emissions and growth in China. *Quality & Quantity*, 53(1), 315-338.
- Ali, H. S., Abdul-Rahim, A. S., & Ribadu, M. B. (2017). Urbanization and carbon dioxide emissions in Singapore: evidence from the ARDL approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 24(2), 1967-1974
- Al-Mulali, U., & Che Sab, C. N. B. (2018). Electricity consumption, CO2 emission, and economic growth in the Middle East. *Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy*, 13(5), 257-263
- Al-Mulali, U., Sab, C. N. B. C., & Fereidouni, H. G. (2012). Exploring the bi-directional long run relationship between urbanization, energy consumption, and carbon dioxide emission. *Energy*, 46(1), 156-167.

- Al-Mulali, U., Öztürk, I., ve Lean, H.H. (2015). The Influence of Economic Growth, Urbanization, Trade Openness, Financial Development, and Renewable Energy on Pollution in Europe. *Natural Hazards* 79 (1): 621–644.
- Altıntaş, N. (2020). Kentleşme ve Ekonomik Büyümenin Çevresel Bozulmaya Etkisi: Türkiye Örneği. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15(26), 4517-4539
- Amar, A. B. (2021). Economic growth and environment in the United Kingdom: robust evidence using more than 250 years data. *Environmental Economics and Policy Studies*.1
- Ang, J. B. (2007). CO₂ emissions, energy consumption, and output in France. *Energy Policy*, 35(10), 4772–4778
- Arouri, M. E. H., Youssef, A. B., M'henni, H., & Rault, C. (2012). “Energy consumption, economic growth and CO₂ emissions in Middle East and North African countries.” *Energy policy*, 45: 342-349.
- Awad, A. (2019), “Does economic integration damage or benefit the environment? Africa’s”, *Energy Policy*, Vol. 132, pp. 991-999.
- Awad, A. (2021), «Foreign capital inflows and economic growth: the experience of low-income countries in Sub Saharan Africa», *Journal of Chinese Economic and Foreign Trade Studies*, Vol. 14 No. 3, pp. 225-239
- Azam, M., & Khan, A. Q. (2016). Urbanization and environmental degradation: Evidence from four SAARC countries—Bangladesh, India, Pakistan, and Sri Lanka. *Environmental progress & sustainable energy*, 35(3), 823-832.
- Baltagi, B. H. (2008). *Econometric analysis of panel data* (Vol. 4). Chichester: John wiley & sons
- Batan M. ve Toprak Z.F., (2015). Küresel İklim Değişikliğinin Olumlu Etkileri ve Bu Etkilerin İklim Değişikliğine Uyum Kapsamında Değerlendirilmesi, Dicle Üniversitesi Mühendislik Dergisi, Cilt 6, Sayı:2, Diyarbakır.
- Behera, S. R., & Dash, D. P. (2017). The effect of urbanization, energy consumption, and foreign direct investment on the carbon dioxide emission in the SSEA (South and Southeast Asian) region. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 70, 96-106.
- Bernard, J., & Mandal, S. K. (2016). The impact of trade openness on environmental quality: an empirical analysis of emerging and developing economies. *WIT Transactions on Ecology and the Environment*, 203, 195-208
- Budhi Utomo, G., & Widodo, T. (2019). “The Environmental Kuznets Curve in ASEAN:

The Case of Carbon Emissions.”

- Chan HSR, Li S, Zhang F. (2013). Firm competitiveness and the European union emissions trading scheme. *Energy Policy*.63:1056–64.
- Chen J, Wang L, Li Y. (2020). Research on the impact of multi-dimensional urbanization on China’s carbon emissions under the background of COP21. *Journal of Environmental Management*. 273: 111123
- Choi, E., Heshmati, A., & Cho, Y. (2010). An empirical study of the relationships between CO2 emissions, economic growth and openness. IZA Discussion Paper No. 5304.
- Dinda, S., (2004). Environmental Kuznets curve hypothesis: a survey. *Ecological Economics* 49, 431–455.
- Ederington J, Minier J. (2003). Is environmental policy a secondary trade barrier? An empirical analysis. *Can J Econ*. 36:137–54.
- Ertugrul, H. M., Cetin, M., Seker, F., & Dogan, E. (2016). The impact of trade openness on global carbon dioxide emissions: Evidence from the top ten emitters among developing countries. *Ecological Indicators*, 67, 543-555
- Gozgor G. (2017). Does trade matter for carbon emissions in OECD countries? Evidence from a new trade openness measure. *Environ Sci Pollut Res* 24(36):27813–27821
- Grossman, G. M., & Krueger, A. B. (1991). Environmental impacts of a North American free trade agreement (No. w3914). National Bureau of Economic Research.
- Halicioglu F (2009) An econometric study of CO2 emissions, energy consumption, income and foreign trade in Turkey. *Energy Policy* 37(3):1156–1164
- Hamit-Haggar, M. (2012). Greenhouse gas emissions, energy consumption and economic growth: A panel cointegration analysis from Canadian industrial sector perspective. *Energy Economics*, 34(1), 358-364
- IEA (2021), *Global Energy Review 2021*, IEA, Paris <https://www.iea.org/reports/global-energy-review-2021>
- Jakob M, Steckel JC, Edenhofer O. (2014). Consumption-versus production- based emission policies. *Annu Rev Resour Econ*. 6(1):297–318.
- Jones, D.W., (1991). How urbanization affects energy-use in developing countries. *Energy Policy* 19 (7), 621–630.
- Kao, C.M. and Chiang, H. (2000), “On the estimation and inference of a cointegrated regression in panel data”, in B.H. Baltagi, T.B. Fomby, R.C. Hill (Eds), *Nonstationary Panels, Panel Cointegration, and Dynamic Panels*, *Advanced in Econometrics*, Vol. 15, pp. 170-222

- Khan, H., Weili, L., Khan, I., & Khamphengxay, S. (2021). Renewable energy consumption, trade openness, and environmental degradation: a panel data analysis of developing and developed countries. *Mathematical Problems in Engineering*.
- Koçbulut, Ö., & Barış, S. (2016). Avrupa Birliği Ülkelerinde İhracat ve Doğrudan Yabancı Yatırımların Kadın İstihdamı Üzerindeki Etkisi: Panel Veri Analizi. *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi*, 1(2), 22-39.
- Lin, B., & Xu, B. (2020). How does fossil energy abundance affect China's economic growth and CO₂ emissions?. *Science of the Total Environment*, 719, 137503
- Ling, T. Y., Ab-Rahim, R., & Mohd-Kamal, K. A. (2020). Trade openness and environmental degradation in asean-5 countries. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 10(2)
- Ly, Z., & Xu, T. (2019). Trade openness, urbanization and CO₂ emissions: dynamic panel data analysis of middle-income countries. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 28(3), 317-330
- Magazzino C, Cerulli G. (2019). The determinants of CO₂ emissions in MENA countries: a responsiveness scores approach. *Int J Sustainable Dev World Ecol*. 26(6):522–534
- Mahmood, Haider, Nabil Maalel, and Olfa Zarrad. (2019). "Trade Openness and CO₂ Emissions: Evidence from Tunisia» *Sustainability* 11, no. 12: 3295.
- Mahrinasari, M. S., Haseeb, M., & Ammar, J. (2019). Is trade liberalization a hazard to sustainable environment?: fresh insight from ASEAN countries. *Polish Journal of Management Studies*, 19.
- Majeed, M. T., Tauqir, A. (2020). Effects of urbanization, industrialization, economic growth, energy consumption, financial development on carbon emissions: an extended STIRPAT model for heterogeneous income groups. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences (PJCSS)*, 14(3), 652-681
- Mitić, P., Munitlak Ivanović, O., & Zdravković, A. (2017). "A cointegration analysis of real GDP and CO₂ emissions in transitional countries." *Sustainability*, 9(4): 568.
- Muhammad, B., (2019). Energy consumption, CO₂ emissions and economic growth in developed, emerging and Middle East and North Africa countries. *Energy* 179, 232–245.
- Ohlan, R. (2015). The impact of population density, energy consumption, economic growth and trade openness on CO₂ emissions in India. *Nat Hazards* 79, 1409–1428.
- Ozcan, B. (2013). The nexus between carbon emissions, energy consumption and economic growth in Middle East countries: a panel data analysis. *Energy Policy*, 62,

1138-1147.

- Öztürk, I., & Acaravcı, A. (2013). The long-run and causal analysis of energy, growth, openness and financial development on carbon emissions in Turkey. *Energy Economics*, 36, 262-267.
- Pao, H. T., & Tsai, C. M. (2011). Modeling and forecasting the CO2 emissions, energy consumption, and economic growth in Brazil. *Energy*, 36(5), 2450-2458
- Parikh, J., Shukla, V., (1995). Urbanization, energy use and greenhouse effects in economic development: results from a cross-national study of developing countries. *Global Environmental Change* 5 (2), 87–103
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of applied econometrics*, 22(2), 265-312.
- Saboori, B., & Sulaiman, J. (2013). Environmental degradation, economic growth and energy consumption: Evidence of the environmental Kuznets curve in Malaysia. *Energy Policy*, 60, 892-905
- Shafik, N., & Bandyopadhyay, S. (1992). “Economic growth and environmental quality: time-series and cross-country evidence.” (Vol. 904). World Bank Publications.
- Shahbaz M, Sinha A (2019) Environmental Kuznets curve for CO2 emissions: a literature survey. *J Econ Stud* 46:106–168
- Shahbaz, M., Loganathan, N., Muzaffar, A. T., Ahmed, K., & Jabran, M. A. (2016). How urbanization affects CO2 emissions in Malaysia? The application of STIRPAT model. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 57, 83-93.
- United Nations Development Programme (UNDP), 2019. Beyond income, beyond averages, beyond today: Inequalities in human development in the 21st century
- Wang, S., Fang, C., Guan, X., Pang, B., & Ma, H. (2014). Urbanisation, energy consumption, and carbon dioxide emissions in China: A panel data analysis of China's provinces. *Applied Energy*, 136, 738-749
- Wang, S., Li, G., & Fang, C. (2018). Urbanization, economic growth, energy consumption, and CO2 emissions: Empirical evidence from countries with different income levels. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 81, 2144-2159.
- Westerlund, J. and D. Edgerton. (2007). A panel bootstrap cointegration test. *Economics Letters*, 97(3): 185– 190
- Xu B, Lin B. (2015) How industrialization and urbanization process impacts on CO2 emissions in China: evidence from nonparametric additive regression models. *Energy Econ* 48:188–202.

- Yang, X., & Khan, I. (2022). Dynamics among economic growth, urbanization, and environmental sustainability in IEA countries: the role of industry value-added. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(3), 4116-4127
- York, R., (2007). Demographic trends and energy consumption in European Union Nations, 1960–2025. *Social Science Research* 36, 855–872.
- Zhang, D., Wang, Z., Li, S., & Zhang, H. (2021). Impact of Land Urbanization on Carbon Emissions in Urban Agglomerations of the Middle Reaches of the Yangtze River. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(4), 1403.
- Zhike Lv & Ting Xu (2019). Trade openness, urbanization and CO₂ emissions: Dynamic panel data analysis of middle-income countries, *The Journal of International Trade & Economic Development*, 28:3, 317-330.

EKLER

EK.1.

3. Bölüm

İŞSİZLİK YARDIMLARININ BİREYLERİN SAĞLIK DURUMU ÜZERİNE ETKİSİ

Dr. Öğr. Üyesi Banu BEYAZ SİPAHİ¹

Giriş

Genel tanımı ile işsizlik kavramı, bireyin istihdama çeşitli sebeplerden dolayı katılamaması sonucunda ortaya çıkan insan gücü kaybı olarak ifade edilir (Ekin, 2003). Aslında çalışma isteği ve gücü olanlar, cari ücret düzeyinde iş arayan kişilerdir. İstihdama katılamamanın birçok nedeni olduğundan işsizlik türleri karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca istihdama katılamayan her birey sosyal, ekonomik ve psikolojik anlamda zorlukla karşılaşmakta ve toplumdan soyutlanmaktadır. Çalışma kapsamında işsizliğin ve işsizlik yardımlarının sağlık sorunları ile olan ilişkisi ele alınmıştır.

Ülkeler, işsizlikle mücadelede işsizliğin yaratmış olduğu sorunlarla uğraşırken her ülke kendine farklı politikalar geliştirmektedir. Uygulanan politikalar “Aktif ve Pasif İstihdam Politikalar” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Aktif istihdam politikası kapsamında istihdamı artırmaya veya mevcut istihdamı korumaya yönelik olarak işsizlere iş bulmak, iş becerisi kazandırmak ve işverenlere yeni istihdam alanları yaratmaya yönelik teşvikler yer almaktadır. Pasif istihdam politikasında, temel düzeyde işsizlik yardımlarını kapsamaktadır. İşsizlik sebebiyle bireylerin gelir kayıplarının olması sonucunda ortaya çıkan maddi olumsuzlukları gidermeye yönelik olarak bireylere gelir ve koruma desteği sağlamaktadır (Mahiroğları ve Korkmaz, 2013). Pasif istihdam politikası-

1 Tarsus Üniversitesi, SHMYO,Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Mail: banubeyazsi-pahi@tarsus.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5242-5049

nın temel hedefi bireyler üzerinde işsizliğin yaratmış olduğu ekonomik baskıyı kısa vadede azaltarak yoksulluk ve sosyal dışlanmayı azaltmaktır. Bu çalışmanın kapsamında işsizlik yardımlarının birey üzerinde nasıl bir etkisi vardır? sorusu ele alınmıştır. Literatür kapsamında beklenen işsizlik yardımları önce bireyin finansal durumuna katkı sağlar, daha sonra istihdam sürecine katkı sağlarken aynı zamanda bireyin sağlık durumu ve yaşam standartlarına etkisi olduğu yönündedir.

Çalışmanın sunum planı şu şekildedir. Giriş bölümünden sonra işsizliğe neden olan faktörlere yer verilmektedir. Üçüncü bölümde işsizlik yardımı kapsamına giren ödemelere yer verilmektedir. Ayrıca bu kapsamda Türkiye’de ve dünyada bu yardımların nasıl gelişim gösterdiği, nasıl uygulandığı, ülkeler arasında farklılıkları neler olduğu, kimlerin hangi koşullarda nasıl yararlandığı ele alınmaktadır. Dördüncü bölümde ise işsizlik yardımlarının bireyin sağlığı ve yaşam standartları üzerinde nasıl bir etkisi olduğu ele alınmaktadır. Son bölümde sonuç kısmı yer almaktadır.

2. İşsizliğe Neden Olan Faktörler

Günümüzde işsizlik ülke ekonomilerini etkilemesinin yanı sıra bireylerin ekonomik, sosyal ve aile yaşantılarını etkilemektedir. Bu etkiler bireylerin ihtiyaçlarını, beklentilerini değiştirmesine neden olduğu gibi yaşam standartlarını etkilemektedir. İşsizliğin yaratmış olduğu etkilerden kurtulmak için işsizliğin temel nedenleri üzerinde durulması gerekmektedir. Alınması gereken önlemlerin başında devlet yardımları yer almaktadır (Ünsal, 2005).

Literatürde işsizliğe neden olan temel faktörler olarak nüfus, eğitim, teknoloji, kentleşme, yatırımlar, ekonomik ve sosyal yapı gösterilmektedir. İfade edilen bu faktörler ülke yapılarına göre farklılık göstermekte ve etkisi farklı olmaktadır. Örneğin, gelişmekte olan ülkelerde nüfus artışı, mevcut istihdam düzeyinin üzerinde olması işsizliğin temel nedenlerinden biri olarak gösterilmektedir (Frank, 1968). Diğer bir etki kentleşmenin artması yani kırsaldan kente göçün yaşanması sonucunda nitelikli ve eğitilmiş işgücünün azalmasına neden olmaktadır. Bu durumda emek piyasasını uzun dönemde etkileyeceği için işsizlik sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu süreç gelişmiş ülkelere göre gelişmekte olan ülkeleri

daha çok etkilemektedir (Zhang ve Shunfeng, 2003). Eğitim düzeyi işsizliğin diğer nedenlerinden biridir. Emek talep yapısının emek arz yapısını karşılayamaması durumudur. Burada bahsedilmesi gereken önemli bir nokta gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde işsizlik türlerinin farklılık göstermesidir. Gelişmiş ülkelerde iki türlü işsizlik söz konusudur. İlki çevrimsel işsizlik, diğeri ise doğal işsizliktir. Çevrimsel işsizlik, ekonomik resesyonlar sonucunda ortaya çıkmaktadır. İşsizlikle mücadelede iş imkânlarının yaratılması önem arz etmektedir. Doğal işsizlik ise emek piyasasından ve hükümetlerin yapmış olduğu düzenlemelerden kaynaklanmaktadır. Doğal işsizlikle mücadele politikaları ortaya koymak ne kadar kolay olsa da uygulaması oldukça zordur. Bunun nedeni sosyal yardımların, işsizlik yardımlarının, yapılan düzenlemeler genel olarak istihdam kararlarını olumsuz etkileyebilmekte ve doğal işsizliğe neden olabilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde görülen işsizlik türü yapısal işsizliktir. Yapısal işsizlik genellikle emek arzı ile emek talebinin eş anlı olarak gerçekleşmemesi durumunda ortaya çıkmaktadır. Bu durumun temel nedenlerinden biriside nitelikli emek yetersizliğidir. Eğitim ile birlikte istihdam sürecinde istikrar artar ve işsizlik oranında düşüşler gözlenir (Ülgener, 1991; Lipsey vd., 1992).

Girişimcilerin emek piyasasına yapacakları yatırım işsizlik için önemli bir faktördür. Girişimcilerin beceri ve bilgi isteyen alanlara yönelmeyen yatırımların yapılması istihdamı artıracak birçok alanda yatırımların düşük kalmasına neden olmakta ve işsizliği artırmaktadır. Bu noktada niteliksiz işgücünün artması meslek gruplarına yönelik taleplerin azalmasına bu gruplarda işsizliğin artmasına neden olur (Murat, 2007). Teknolojik gelişme süreci çalışan bireylerin işgücünde fazlalık haline gelmesine ve işsizliğin artmasına neden olmaktadır. Teknolojik gelişimden olumlu etkilenmek için işsiz kalan bireylerin hükümet tarafından girişimciliğin geliştirilmesine teşvik edilmesi gerekir (Duruel ve Kara, 2007; Murat, 2007).

İşsizlik olgusu küreselleşme sürecinden etkilenmektedir. Özellikle nitelikli olmayan işgücü küreselleşme ve teknolojik gelişmeden en çok etkilenenidir (Adams vd., 2006). Özellikle kalifiye olmayan işgücü teknolojik gelişme ve küreselleşme sürecinden olumsuz olarak etkilenmektedir.

En son olarak, dünyada işsizliğin sosyolojik boyutu temel sorunlar arasındadır. İşsizlik boyutu (özellikle genç işsizlik) ve nitelik düşüklüğü, sosyal desteklerin eksik ve yetersiz kalması gibi sosyolojik faktörleri tırmandırmaktadır (Kieselbach, 2003). İşsizliğin sosyolojik boyutu aslında bireyin işsizlikten kaynaklı

toplumdan uzak kalması ve iş bağının kopmasından kaynaklanmaktadır. İşsizlik gelir kaybı ile birlikte psikolojik sorunları bir arada getirmektedir. İşsizliğin yarattığı önemli problemlerden biriside yoksulluktur. Yoksulluk uzun dönemde kötü sağlık koşullarının sebebi haline gelmektedir. Yetersiz beslenme sağlık koşullarını olumsuz etkilemektedir. Genel olarak, işsizlik yoksullukla birlikte sağlık, barınma ve beslenme gibi sosyal problemlere kaynaklık etmektedir.

Burada önemli olan işsizliğin nedenlerini belirlemek ve işsizlikle mücadele edebilmektir. Bu kapsamda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ülke düzeyinde işsizliğin nedenleri farklılık göstermektedir. Bu farklılık ülke düzeyinde mücadelelerde farklılık yaratmaktadır. Gelişmiş ülkelerde nüfus artış hızının gelişmekte olan ülkelere göre az olmasına bağlı olarak iş gücü arzı değişkenlik göstermemektedir. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerde işsizlik sigortalarının uygulanması bireylerin rehavete kapılmasına neden olmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde işsizlik nedeni olarak talep edenin az olmasından kaynaklanmakta olduğunu söylenmektedir. Ayrıca, gelişmekte olan ülkeler için, işsizlik sorununun nedeni olarak yetersiz iş kapasitesi ve iş yerleri gösterilmektedir. Teknolojik gelişim ve küreselleşme sürecinden gelişmekte olan ülkeler etkilenmektedir. Nitelikli ve kalifiye çalışan birey sayısı yeterli düzeyde olmaması ve tarım sektöründen sanayi- hizmet ağırlıklı sektörlerin artış göstermesi işsizlik oranını artırmaktadır.

2.1 İşsizlikle Mücadele Politikası

Teknolojik gelişme ve küreselleşme ile birlikte sanayi ve hizmet sektörünün yaygınlaşması işsizlik gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ortak sorunu olmuştur. İşsizliğin ülke genelinde nedenini belirlemek işsizlikle mücadelede önem arz etmektedir. İşsizlikle mücadele sürecinde ekonomik gelişme ile birlikte uygun istihdam alanlarının oluşturulması işsizlikle mücadelede önemlidir. Gelişmiş ülkelerde mücadele politikaları genellikle soruna yaklaşmakta ve çözüm süreçleri geliştirerek istihdam politikaları uygulamaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde ise politikalar genellikle çözüm odağından uzaklaşmakta uzun dönem etkiden ziyade kısa dönemde işsizliğin olumsuz sonuçlarını hafifletebilme ve ekonomide istihdam potansiyelini artırma çabası içerisindedirler.

Ülkemizde istihdam sorunu uzun döneme bırakılarak sanayileşme ve hizmet sektörünün artması ile çözülebilir olduğu düşünülmektedir. Ülkemizde nüfusun hızla artması sermaye birikimi yetersizliği, kalifiye işgücünün yetersiz olması, teknolojik gelişme süreci gibi unsurlar istihdam sorununun boyutunu

artırmaktadır (Kanca, 2012). Devletin işsizlik sorunu ile mücadelesi, ülkelerin işsizlik sorununa bakış açısı ve ülkelerin içinde bulunduğu ekonomik koşullara ve toplumsal sorunlara göre şekillenmektedir. Her ülkenin amacı istihdam sayısını artırırken işsizlik sayısını azaltmaktır. Uygulanan politikalar pasif ve aktif işgücü piyasası politikaları olarak ikiye ayrılmaktadır. Pasif işgücü piyasası politikalarında; işsiz kalınan sürede ekonomik güvence sağlamak temel hedef iken aktif işgücü piyasa politikalarının temel hedefi bireyin istihdama katılmasını sağlamaktır. 20. yüzyılın başlarına kadar pasif işgücü istihdam politikaları uygulanırken yetersiz kaldığı durumlarda aktif istihdam politikaları uygulanmaktadır (Tokol ve Alper, 2013).

Ülkeler işsizlik sorununa çözüm bulmak için devlet işsizlik yardımları uygulamasını hayata geçirmiştir. Terim olarak işsizlik yardımları kavramı karşılıksız maddi yardım olarak algılansa da işsizlik yardımlarına işsizlik sigortası, kıdem tazminatı gibi ödemeleri kapsamaktadır.

Çalışmanın amacı kapsamında çalışmanın ilerleyen bölümlerinde işsizliğin nedenleri ve ülkelerin mücadeleleri kapsamında işsizliğin olumsuz etkilerini aza indirmek için işsizlik yardımlarından, bu işsizlik yardımlarının hangi ödeme türlerini kapsadığını ve bu yardımlarının nasıl uygulandığına odaklanılmıştır. Ayrıca Türkiye’de ve diğer ülkelerde işsizlik yardımlarındaki gelişim sürecinden bahsedilmesi planlanmaktadır. İşsizlik yardımlarının sağlık ve yaşam standartları üzerinde etkisi vurgulanmaktadır.

3. İşsizlik Yardımları

Devletin işsizlik mücadele politikalarında işsiz kalmış kişilere gerek işsiz kaldığı dönemi daha az sorunla karşılaşması, gerekse yeniden iş bulabilmesi amacıyla çeşitli politikalar uygulamaktadır. Uygulamalarda aktif ve pasif işgücü piyasası politikaları devletin uyguladığı politikaların altında yer almaktadır. Artan işsizlik oranı ülkelerin politika üretmelerine neden olmaktadır. Çalışmada işsizlik yardımlarına odaklanıldığı için pasif istihdam politika kapsamına odaklanılmıştır. Pasif istihdam politikalarının amacı işsizlere ekonomik güvence sağlamak ve işsizliğin neden olduğu ekonomik sorunlara çözüm yaratabilmektir. Aslında bu politikanın amacında istihdamı artırmaktan çok işsizleri desteklemek

ve işsizliğin yaratmış olduğu bireysel ve toplumsal sorunları azaltmaktır (Biçerli, 2009; Tokol ve Alper, 2013). İşsizlik sigortaları, çalışma payları ve işsizlik yardımları pasif istihdam politikaları içerisinde yer almaktadır. Ülkeler arasında uygulamalar farklılık göstermektedir. Türkiye’de pasif istihdam politikası olarak işsizlik sigortası, ücret garanti fonu, kıdem tazminatı, kısa çalışma ödenekleri yer almaktadır. Pasif işgücü piyasası politikalarından olan işsizlik yardımı ise sosyal yardımlar kapsamında yer almaktadır. İşsizlik sigortası ile işsizlik yardımı aynı kavramlar değildir. Arasındaki temel fark bireyin sisteme kayıtlı prim esasına dayanırken işsizlik yardımı prime dayanmadan devlet bütçesinden yapılan yardımı kapsamaktadır (Thuy vd., 2001).

3.1 İşsizlik Sigortası

En temel pasif istihdam politikası işsizlik sigortasıdır. İşsizlik kavramı doğrusunda işyerinde çalışırken bireyin istek ve engelleri dışında bir nedenden dolayı işten ayrılmak zorunda kalması sonucunda ortaya çıkan gelir kaybını kısmen de olsa karşılayarak bireylerin zor duruma düşmesini engelleyen ve devlet tarafından karşılanan birçok ülkede uygulanan sigorta sistemidir. Kısa dönem için işsizlik sigortalarının etkisi önemlidir. Ancak uzun dönemde işsizlik sigortası bireyleri iş aramaktan ziyade işsizlik sigortası ile yetinmeye çalışması devletlerin pasif istihdam politikasından aktif istihdam politikalarına yönlendirmektedir. İşsizlik sigortası işsizlik sorununu önlemese de işsizliğin sonucunda ortaya çıkan sorunları kısa süreliğine telefi etmektedir (Özkaplan, 1994).

İşsizlik sigortası temelinde iki temel amacı vardır. İlki, işsizlik sonucunda bireyin ve ailesinin uğramış olduğu maddi ve manevi zararları minimum düzeyde tutarak toplum içerisindeki dengeyi sağlamaktır. İkincisi, işsizlerin gelecek süreçte iş ararken daha seçici davranmalarını ve mesleki anlamda yeterlilik düzeylerini geliştirerek işgücüne yeniden dahil olmalarını sağlamaktır (Biçerli, 2009). İşsizlik sigortasının asıl amacı, kısa dönemde ortaya çıkan gelir kayıplarını telafi edebilmektir. Bu amacı gerçekleştirmek için, işsizlik ödeneklerinin bir takım ön koşulları söz konusudur. Bu ön koşulların içerisinde işsizliği artırmamak için ödeneğin miktarının ve ödeneğin süresinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu iki kısıt altında işsiz kalan bireylerin işsizlik süresi boyunca gelir kaybını telafi edebilmek ve ödenek süresi ile bu süre içerisinde iş bulabilme imkanı tanımaktadır. Sürenin kısıtlı olması ile ödeneğin miktarını kabullenip süre içerisinde iş arama-

ma veya bulmuş olduğu işte çalışmaktan kaçınma durumunun önüne geçilmiş olmaktadır.

Dünyada birçok ülkede işsizlik sigortası uygulanmakta olup bununla birlikte işsizlik hakları adı altında yardımlar uygulanmaktadır. Bu kapsamda Kanada, ABD, Güney Amerika, Arjantin, Şili, Danimarka, Fransa, Almanya, Orta Doğu'da Bahreyn ve Asya'da Çin, Japonya, Moğolistan, Kore, Thailand ve Vietnam ülkeleri örnek verilebilir. Bu ülkeler arasında uygulamalar farklılık göstermektedir. Örneğin Thailand ve Vietnam ülkeleri işe yerleşme süreçlerinde bireylere mesleki eğitim ve nakit desteği sağlamaktadır. Almaya, Japonya gibi ülkelerde ise yarı zamanlı ve mevsimsel çalışan bireyler bu haklardan yararlanamamaktadır. İşsizlik sigortası ikinci dünya savaşından sonra yaygınlığını artırmıştır. Bunun nedeni uluslararası düzeyde düzenlenen belgelerde işsizleri sosyal güvenlik çatısı altına alınması gerektiğidir. İnsan hakları Evrensel belgesi 1948 yılında Birleşmiş milletler tarafından kabul edilmiş ve bu belgede "*Herkes, işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, yaşlılık ve kendi denetimi dışındaki koşullardan doğan geçim sıkıntısı durumunda güvenlik hakkına sahiptir*" ifadesi yer almaktadır. Bu ifadeden anlaşıldığı üzere herkesin sosyal güvence altına alınması gerektiği yönündedir(Görücü vd, 2012).

İşsizlik sigortası isteğe bağlı olarak 1893 yılında İşveç'in Bern kantonunda kurulmuştur. Dünya'da zorunlu işsizlik sigortası ilk kez 1911 yılında Birleşik Krallık'ta kurulmuş bunu sırasıyla İrlanda, İtalya, İspanya, Avusturya, Belçika, Almanya ve Yunanistan gibi ülkeler izlemiştir. Ülkemizde ise işsizlik sigortası en geç kurulan sigorta kollarındandır. Ülkemizde işsizlik sigorta kanunu 1999 yılında oluşturulmuş olup 2000 yılında hayata geçirilmiştir (Yüksel, 2016). Ülkemizde işsizlik sigortasının geç uygulanmasının nedenleri olarak işsizlik rakamlarının eksik olması, primlerin eklenmesinin istenmemesi, tasarruf fonlarının yetersiz olması ve kronik bütçe açıkları gösterilmiştir (Görücü vd, 2012).

İşsizlik sigorta kapsamında hizmet akdinde bağımlı çalışan bireyler yer almaktadır. Ancak memurlar ve kamu görevlileri bu gruba dahil değildir. Ayrıca mevsimsel işçiler ve tarım işçileri de durumları belirgin olmadıkları için bu gruba dahil edilmemiştir. Yarı-zamanlı çalışanlar için ise işsizlik sigorta kapsamına girebilmeleri için haftalık bir gelir düzeyini aşmaları şartına bağlanmıştır. Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de kendi hesabına çalışanlar ve yüksek ücretle çalışanlar işsizlik sigorta kapsamına girmemektedirler. Sigorta kapsamına gi-

renler Sosyal Sigorta Kanununda açıkça ifade edilmektedir. İşsizlik sigortasında en önemli unsur işsizlik sigorta primleridir. İşsizlik sigortası primi, mevcut sigortanın gerektirdiği her türlü ödeme ve hizmet giderlerini karşılamak için devlet, işveren ve sigortalı tarafından ödenen primi ifade etmektedir. Primler işverenden %2, sigortalı ve devletten %1 olarak alınmaktadır. İsteğe bağlı sigorta primlerinde ise işverenden %2, sigortalıdan %1 alınmaktadır (<https://www.iskur.gov.tr/is-arayan/issizlik-sigortasi/>). Burada önemli bir nokta, işverenden alınan işsizlik sigorta primlerinin sigortalının ücretlerinden indirim veya kesinti yapması söz konusu olamaz. Ayrıca işverenin ve devlet katkı payı sigortalının sigorta durumu bitmesi durumunda iade edilemez olmasıdır.

İşsizlik sigortasının hak edilmesi durumu kısaca özetlenirse; Aşağıdaki üç özellik en az yerine getirilmesi gerekmektedir. Aksi durumda birey işsizlik sigortasından yararlanamaz (Çakmak, 2020).

- İş akdinin işveren tarafından ya da işçi tarafından haklı nedenlerle feshedilmesi (51.Maddede Bildirilen Sebepler Nedeniyle İş Akdinin Sona Ermesi)
- İş akdinin feshedildiği tarihten geriye doğru son 3 yıl içinde en az 600 gün sigortalı olarak çalışmış olmak
- İş akdinin sona erdiği son dört aylık sürecin mücbir sebepler hariç eksiksiz çalışmış olmak

Birey işsizlik sigorta kapsamında ödenek almaya başladığı andan itibaren yeni bir işe girip ayrılrsa bile işsizlik sigortası kaldığı yerden devam etmektedir (Elbir, 2020). 4447 Sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu işsizlik sigorta ödeneğinin miktarı ve süresi ile ilgili gerekli açıklamaları yapmıştır. Kanunda 3 yıl içinde kaç gün sigorta primi ödenmesi durumunda ne kadar süre yararlanılabileceği açıklanmıştır. 3 yıl içerisinde prim ödeme gün sayısı arttıkça işsizlik sigortasından yararlanılacak gün sayısı artmaktadır. Son 3 yıl içerisinde prim ödenen gün sayısı 600-900 gün arası ise işsizlik sigorta gün sayısı 6 ay olarak belirlenmiştir. Prim ödenen gün sayısı arttıkça yani 900-1080 gün arasında 8 ay, 1080 gün olduğunda ise 10 ay işsizlik sigortasından yararlanmaktan hak edilmektedir. İşgücü piyasasından uzun süre ara verilmesi hem işveren için hemde çalışan için sorun olmaktadır. İşsizlik prim ödeme süresinin son 120 günlük süreyi tamamlamış olması gerekmektedir. İşsizlik sigortası kanun metninde 120 gün (4 ay) aynı iş yerinde çalışıyor olması koşulu ile isteği dışında işsiz kalanları işsizlik sigortasından yararlanma imkanı sağlamaktadır (Bayraktar, 2019). Bu nedenle Türkiye’de son 120 gün prim yatı-

rilması durumu etik olmadığı yönünde tartışma söz konusudur.

İşsizlik sigorta kapsamında işverenin iflas etmesi veya konkordato ilan etmesi gibi durumlarda ödeme güçlüğüne yaşanması durumunda çalışanlara üç aylık ödenmeyen ücret alacakları ücret garanti fonundan ödenmektedir. Bu fon çalışanları garanti altına almak için ortaya çıkmıştır (<https://www.iskur.gov.tr/is-ara-yan/issizlik-sigortasi/>).

3.2. Kıdem Tazminatı

İşsizlik sigortası kadar önemli bir diğer işsizlik ödeneği kapsamında yer alan kıdem tazminatıdır. Kıdem tazminatı, işverence işçisine belli koşulların sağlanması halinde işyerinde çalıştığı süre boyunca kazandığı kıdem karşılığı olarak ödenen tazminattır. İşçi çalıştığı işe ve işyerine yıllarca emek vermekte, işverenin ticari işinin yürütülmesine katkı sunmaktadır. İşsizlik sigortası ile kıdem tazminatı farklılık göstermektedir.

Kıdem tazminatına gönüllü veya zorunlu olarak hemen her ülkede uygulanmaktadır. Kıdem tazminatının üç temel amacı vardır. Bunlardan ilki, gelir koruma aracı olmasıdır. İkincisi, iş güvencesidir. Son olarak işgücünün sürekliliği için insan kaynak aracıdır. Bazı ülkelerde zorunlu uygulanırken bazı ülkelerde özel sektör veya belli ölçeklerdeki işletmelerde uygulanmaktadır. Yine benzer şekilde hak edişlerde de farklılık göstermektedir. Bazı ülkelerde bütün işlerden ayrılmalarda ödenirken bazı ülkelerde bazı işten ayrılma düzeylerinde örneğin ekonomik krizlerden dolayı kıdem tazminatı ödenmektedir. İşten çıkarmalar, toplu işten çıkarmalar, iflas, iş göremezlik, emeklilik ve işten ayrılma gibi başlıca nedenlerden ötürü kıdem tazminatının ödendiği görülmektedir. Kıdem tazminatı 1986 yılında ilk kez Almanya'da uygulanmaya başlanmıştır. İşverenler tarafından ödenen kıdem tazminatı işten çıkarma maliyetlerinin en önemli öğesidir. Burada önemli olan, haksız işten çıkarmalar durumunda en az 20 yıl çalışan bir çalışan için ortalama kıdem tazminatı 2 yıl ile beş yıl arasında değişmesidir (Boeri vd., 2017).

3.3 İhbar Tazminatı

Pasif istihdam politikalarından biriside ihbar tazminatıdır. 4857/17 gereği iş sözleşmesini fesih etmek isteyen taraf; feshi yazılı olarak ve çalışma süresinin gerektirdiği bildirim süresine bağlı kalarak diğer tarafa iletmekle yükümlüdür.

İş sözleşmesini belirlenen bildirim sürelerine uymaksızın fesih eden taraf, söz konusu sürenin ücretini ihbar tazminatı olarak diğer tarafa ödemesi durumudur. İş sözleşmesi bildirimli fesihle sona erdirilirken kanunda uygun görülen usule uygun hareket edilmelidir. Bu kanuna göre bildirim şartlarına uymayan taraftan kasıt sadece işvereni ifade etmemektedir. Yani hem işverenin hem de çalışanın ilgili ihbara uyması zorunludur. İhbara uymayan hangi taraf olursa ihbar tazminatını karşı tarafa ödemek zorundadır (Mortaş ve Koç, 2010).

Bunlar dışında işsizlik yardımları genellikle yoksullukla mücadele aracı olarak kullanılmaktadır. Burada istihdam edilemeyen ve işsizlik sigortasından yararlanamayan grupları düşündüğümüzde yaşamlarını sürdürebilmek için ve iş buluncaya kadar sürede ödenek sağlanmasıdır. Burada temel amaç bireyin yoksulluk seviyesinin altına düşmemesini sağlamaktır. İşsizlik sigorta süresi biten bireyler için işsizlik yardımı almasını sağlamak ve bu işsizlik yardımı alan bireyleri istihdama dahil edebilmek için eğitim programlarına katılmasını sağlamaya yönelik çalışmalar yapılmalıdır. İşsizlik yardımlarını işsizlik sigortasına benzetilmektedir. İşsizlik sigortasında olduğu gibi işsizlik yardımlarında artışların olması işsiz bireylerin iş aramada isteksiz olmalarına neden olmaktadır. Burada uygulanması gereken politika işsizlik yardımını istihdamdaki ücretinden düşük tutmak ve belli bir süreden sonra azaltılması istihdama katılıma teşvik edebilir. Ayrıca iş-kur tarafından önerilen işi bireyin kabul etmemesi durumunda da işsizlik yardımı kesilebilir (Biçerli, 2009).

4. İşsizlik Yardımlarının Sağlık ve Yaşam Standardı Üzerine Etkisi

Çalışmanın amacı işsizlik yardımlarının sağlık ve yaşam standartları üzerine etkisini araştırmaktır. Bireyin sağlık düzeyinin ve yaşam standartlarının yüksek olması iktisadi açıdan düşünüldüğünde bireyin işgücünde bulunmasına ve gelir düzeyi ile ilişkilidir. Burada istihdam ile işsizlik kavramları farklı kavramlar olmasına rağmen, bir birini tamamlayan kavramlardır. Özellikle istihdam politikalarının belirlenmesinde işsizlik kavramı önem arz etmektedir. Amaç istihdam düzeyini artırırken işsizlik oranını düşürmek hedeflenmektedir. İstihdam politikalarını belirlemede işsizlik yardımlarının olumlu veya olumsuz etkileri söz konusudur (Katz ve Meyer, 1990). İşsizlik ödenekleri kapsamında işsizlik

tazminatı işsiz bireylerin uzun süre işsiz kalmaya meyilli oldukları yapılan çalışmalarda ortaya konulmuştur (Card vd.,2007; Winter-Eber, 1998, Katz ve Meyer,1990). İşsizlik yardımlarının istihdam üzerinde olumlu etkilerini ele alan çalışmalarda işsizlik sigortalarının işsizlik sonrası işe alımlarda pozitif etkilediği vurgulanmıştır (Centeno, 2004).

İşsizlik sonucunda gerek hanehalkları gerekse bireyler gelir darlığı yaşamaktadırlar. Bunun sonucunda yetersiz ve dengesiz beslenme, barınma sorunları ve sağlık sorunları ortaya çıkmaktadır. İşsizlik gelir kaybı ile birlikte bireylerin sosyal etkileşiminin azalmasına ve sonucunda ruhsal çöküntüler ile birlikte sağlık sorunlarına sebep olabilmektedir (Helliwell ve Putnam, 2004). Ülke ekonomilerini işsizlik oranındaki artış sağlık açısından düşündüğümüzde erken ölüm oranlarını etkilemektedir. Örneğin Wang (2015) çalışmasında Çin’de işsizlik oranının kısa ve uzun dönem değişiminin sağlığı nasıl etkilediğini incelemiştir. Çalışmanın sonucunda işsizlik oranındaki düşüş ölüm oranında düşüşe sebep olmuştur.

Ruhsal hastalıklar dışında kronik hastalıklar ile işsizlik arasında ilişki görülmüştür. İşsizlik sorununun yaratmış olduğu sağlık sorunları cinsiyet, medeni durum, yaş, yaşadığı yer gibi birçok sosyo ekonomik ve demografik faktöre farklılık göstermektedir. Burada asıl amaç işsizlik ile sağlık problemleri arasındaki ilişkiyi belirleyebildikten sonra uygulanacak politikaların etkisini ve müdahale yaklaşımlarını belirleyebilmektir. Rodriquez vd. (1997) çalışmasında ABD’de mikro veri seti kullanarak düzenli istihdam koşullarında hanehalkı gelirlerini kontrol altında tutabiliyorken, birey işsiz kalması sonucunda işsizlik yardımı alanların işsizlik yardımı almayanlara göre depresyona daha sık girdikleri ortaya konmuştur. Tam tersi durumda yapılan çalışmalarda rastlanmıştır. Cylus vd. (2015) ise, işsizlik yardımı alanların işsizlik yardımı almayanlara göre ruhsal sağlıklarının daha iyi olduğunu intihar vakalarını daha azalttığı ortaya koymuştur. Benzer şekilde Japonya’da Matoba vd. (2003) ise işten ayrılanların işsizlik yardımı alması durumunda sağlıklarının ve yaşam kalitelerinin daha iyi tutuklarını ortaya koymuştur. Bununla birlikte işsizlik yardımlarının bitmesi durumunda bireyin ruh sağlığının bozulduğu yönünde sonuca ulaşılmıştır.

Genel olarak, işsizlik yardımlarının sağlık ve yoksulluk üzerine etkisi olduğunu söyleyebiliriz. Yapılan çalışmalar doğrultusunda işsizlik yardımlarının yoksulluğu ve ruhsal rahatsızlıkları azaltıcı etkisi bulunmaktadır. Özellikle işsizlik yardımlarının süresi uzunsa ve kapsamı genişse bireyler sağlık anlamında

kendilerini daha iyi hissetmektedirler (O'Campo vd., 2015).

İşsizlik kapalı kavramı işsizlik sigortasının kesilmesi, refah ödemelerinin azalması, devlet yardımlarının (konut, gıda yardımı gibi) kesilmesi durumunda iş bulduklarında hemen gelir vergisinin hemen uygulamaya alınmasıdır. Birçok hükümet refah devlet politikaları genellikle yoksul bireyleri daha çok vergiden uzaklaştırmak için düşük maaşlı kayıt dışı ekonomi işlerine teşvik etmektedir (Snower, 1993). Refah devleti kapsamında eğitim, sağlık, barınma, istihdam imkanı gibi sosyal refah hizmet anlayışı geliştikçe ve ilerledikçe bireylerin devletten beklentileri artmaktadır. Örneğin sosyal yardım alanlar daha fazla yardım istemekte veya beklentiler sürekli artmaktadır. Bu tür taleplerin artması mevcut yardımların ekonomik etkinliğini azaltmaktadır (Özdemir, 2005; Linberck, 2004).

Refah devletinin temel amaçları arasında, sağlık sistemi, eğitim sistemi, sosyal güvenlik sistemi, işsizlik sigortası, destekleme politikası, sübvansiyonlar, sosyal yatırımlar yer almaktadır. Sosyal yardımların ilk kez düzenlenip uygulamaya alındığı ülke İngiltere'dir. Hedef kitle yoksullar olarak önemlidir ve yoksul yasalarının en temel özelliği özellikle işsizlik yaşayanlara, hastalık ve sağlık sorunu yaşayanlara destek olmaktır.

Dünyanın ve ülkemizin içinde bulunduğu Covid-19 salgının işsizlik üzerinde etkisi olmuştur. Pandemi sürecinde işsizlik yardımlarında düzenlemeler olmuştur. Bu aşamada işsizlik sigorta ve işsizlik yardım kapsamlarının içeriğinde değişiklikler yapılmaktadır. Bunun üzerine daha fazla reformlar tartışma konusu olmuştur. Pandemi döneminde yoksullara yönelik yapılan yardımlar önem arz etmektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) COVID-19 salgınına yönelik sosyal koruma amaçlı almış olduğu bir takım önlemleri içeren bir rapor hazırlamışlardır. Rapora göre, COVID-19 salgınına bağlı olarak açıklanan önlemler, sosyal korumanın tüm işlevlerini kapsamaktadır. Bu dönemdeki tedbirlerin büyük bir kısmı sağlık alanında (%18,9) alınırken, ikinci sırada işsizlik yardımları (%17,9) yer almaktadır. Bunları sırasıyla, düşük gelirli ailelere nakit transferler (%17,9), emekli maaşlarında düzenlemeler (%8,4), hastalık izni veya yardımları (%6,3), aile yardımları (%6,3), işgücü piyasası önlemleri (%5,3), barınma sübvansiyonları (%4,2), gıda ödeneği (%2,1) ve çocuklu ailelere yardım (%2,1) izlemektedir (ILO, 2020). Salgın döneminde ülkelerin uygulamış olduğu işsizlik yardımı süreçleri incelenmiştir. Bu süreçte İspanya işçileri işten çıkarma ve izin verme konusunda şartları esnetme çabasına girmiştir. 52 yaş ve üzeri

işsizlere sübvansiyon kesintileri yapılmaması konusunda karar almışlardır. İtalya'da hanesinde sağlık sorunu yaşayan (engelli veya yaşlı) çalışanlara izinli gün sayısı artırılmıştır. Kamu kurum ve kuruluşları tarafından yoksullara para ve erzak yardımı yapılmıştır. Danimarka bu dönemde ilk önlem alan ülkeler arasında yer almaktadır. Hükümet işverenlere çalışanları işten çıkarmamaları durumunda maaşların %75-%90:'lık kısmını ödeyebileceğini bildirmiştir (Ünvaran, 2020). Türkiye'de ise, salgınının ekonomik ve sosyal hayata etkilerinin azaltılması amacıyla, 4447 sayılı Kanunun geçici 24 üncü maddesi kapsamındaki kişilere ücretsiz izne çıkarıldıkları veya işsiz kaldıkları dönem için İşsizlik Sigortası Fonundan ve İŞKUR tarafından nakdi ücret ödemeleri yapılmıştır.

SONUÇ

İşsizlikle mücadele tüm ülkelerin temel amaçları arasında yer almaktadır. İstihdamın artırılması ve işsizliğin azaltılması sürecinde aktif ve pasif istihdam politikaları önem arz etmektedir. Çalışma kapsamında işsizlik yardımları ele alınmıştır. İşsizlik yardımları pasif istihdam politikası kapsamındadır. İşsizlik yardımları temelde işsizlik sorununu önlemese işsizliğin sonuçlarını telafi etmede yararlıdır. İşsizlikten kaynaklı bireylerin uğramış olduğu hastalık, sakatlık, ruhsal bozukluklar, ölüm riski gibi olguların işsizlik yardımları ile aza indirilmeye çalışılmaktadır.

İşsizliğin sürekli arttığı bir dönemde ekonomik boyutta temelden istihdam kapasitesini artırıcı teknolojik gelişme, yatırımların ve tasarrufların işgücüne katılması önemlidir. Uzun vadede uygulanan politikaların işsizliği azaltıcı, sağlık, barınma ve beslenme gibi yaşam standartlarını etkileyici kısa süreli kayıpların uzun süreye dönüşmemesi için telafi edici yardımların/programların artırılması gerekmektedir. Çünkü sağlık yönünden işsizliğin fiziksel, kronik, ruhsal ve hatta ölümcül boyutta etkisi olduğu yapılan çalışmalarda ortaya konmuştur. Uzun vadede sağlık sorunları gelir kayıpları ile birlikte yoksullaştırıcı etkiyi artıracaktır. Bu nedenle işsizliğin sağlık düzeyini etkilediği düşünüldüğünde işsizlik yardımları önemli bir politika aracı olduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenle ülkeler işsizlik yardımları için ayırdıkları bütçelerini artırması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- ADAMS, M., BURGER, P., MAGENI, G., TITUS, T., & TRUTER, J. (2006). The Relationship Between Globalisation, Internationalisation and Unemployment. Unpublished Article Prepared For Cput.
- BAYRAKTAR, S. (2019). İşsizliğin Çözümünde Uygulanan Aktif İstihdam Politikalarının Etkinliği Üzerine Genel Bir Değerlendirme. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 33(1), 349-357.
- BİÇERLİ, M. K. (2004). Çalışma Paylaşımı İşsizlikle Mücadelede Etkili Bir Politika mıdır?. Ege Academic Review, 4 (1-2), 59-68.
- BİÇERLİ M.Kemal, (2009). Çalışma Ekonomisi. Beta Yayınları, 5.Baskı, İstanbul, s.492.
- BOERI, T., PIETRO, G., & ESPEN, R. M. (2017). Inside Severance Pay. Journal of Public Economics, 145, 211-225.
- CARD, D., CHETTY, R., & WEBER, A. (2007). Cash-on-Hand and Competing Models of Intertemporal Behavior: New Evidence From the Labor Market. The Quarterly Journal of Economics, 122(4), 1511-1560.
- CENTENO, M. L. (2004). Retention and Reinsurance Programmes. Encyclopedia of Actuarial Science, 3, 1443-1452.
- CYLUS, J., GLYMOUR, M. M., & AVENDANO, M. (2015). Health Effects Of Unemployment Benefit Program Generosity. Am J Public Health, 105(2). 317-323.
- ÇAKMAK, E. (2020). Türkiye’de İşsizlik Sigortası Uygulamaları. Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 12(1), 1-22.
- DURUEL, M., KARA, M. (2009). Küresel İşsizlik ve İstihdamda Yeni Perspektifler. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, (57) 357-379.
- EKİN, N. (2003). Türkiye’de İşsizlik: İş Aramayan İşsizler – Kırsal Yoksullar – Kentsel Kayıt Dışı Yapay İstihdamdakiler – Açık İşsizler. Kamu-İş Dergisi, 7, 2-21.
- ELBİR, N. (2020). Türk İş Hukukunda Doğum veya Evlat Edinme Sonrası Kısmi Süreli Çalışma ve Yarım Çalışma. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11(1),135-147.
- FRANK, C. R. (1968). Urban Unemployment and Economic Growth in Africa. Oxford Economic Papers. 20(2), 250-74.
- GÖRÜCÜ , İ., AKBIYIK, N., ve KOÇ, M. (2012). Türkiye’de İşsizlik Sigortası Uyu-

- laması ve Sonuçları (2000-2010). e-Journal of New World Sciences Academy, 7(2).
- HELLİWELL, J. F. & PUTNAM, R. D. (2004). The Social Context of Well-Being. The Royal Society Publishing, 359, 1435-144.
- ILO'dan COVID-19 Krizi Karşısında Ülkelerin Aldığı Sosyal Koruma Tedbirleri Raporu. (2020, Nisan 9). Uluslararası Çalışma Örgütü: https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/covid19/WCMS_741448/lang--tr/index.htm ,Erişim Tarihi; 22.01.2022.
- İŞ-KUR, Türkiye İş Kurumu Web Sayfası, İşsizlik Sigortası, <https://www.iskur.gov.tr/is-arayan/issizlik-sigortasi>, Erişim Tarihi: 22.01.2022.
- KANCA, O. C. (2012), Türkiye'de İşsizlik ve İktisadi Büyüme Arasındaki Nedenselliğin Ampirik Bir Analizi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21(2), 1-18.
- KATZ, L. F., MEYER, B. D. (1990). The Impact of the Potential Duration of Unemployment Benefits on the Duration of Unemployment. Journal of Public Economics, 41(1), 4572.
- KIESELBACH, T. (2003). Long-Term Unemployment Among Young People: The Risk of Social Exclusion. American journal of Community Psychology. 32.1-2 69-76.
- LINDBECK, A. (2004). An Essay on Welfare State Dynamics. Globalization and the Welfare State, (Edited by: Bo SÖDERSTEN), New York, Palgrave, 149-171.ss.
- LIPSEY, R.G.,COURANT,P.N., PURVIS, D.D & STEINER, P.O. (1992). Macroeconomics, Harper Collins College Publishers,Tenth Edition.
- MAHIROĞLU, A., KORKMAZ, A. (2013). İşsizlikle Mücadelede Emek Piyasası Politikaları, Ekin Basım Yayın, 3.Baskı.
- MATOBA, T., ISHITAKE, T., & NOGUCHI, R. (2003). A 2-Year Follow-up Survey of Health and Life Style in Japanese Unemployed Persons. International Archives of Occupational and Environmental Health, 76(4), 302-308,
- MORTAŞ, A. ve Koç M. (2010). İhbar Süresi ve Tazminatı. Mali Çözüm Dergisi, (99).
- MURAT, S. (2007). Dünden Bugüne İstanbul'un İşgücü ve İstihdam Yapısı. İstanbul Ticaret Odası, 323-325, 319.
- O'CAMPO, P., MOLNAR, A., RENAHY, E.,vd., (2015). Social Welfare Matters: A Realist Review of When, How, and Why Unemployment Insurance Impacts Poverty and Health. Soc Sci Med, 132, 88-94.
- ÖZDEMİR, S. (2005). Refah Devletlerinde Sosyal Harcamaların Analizi. İktisat

Fakültesi Sosyal Siyaset Konferansları, Prof. Dr. Nevzat Yalçıntaş'a Armağan Özel Sayısı, 50. Kitap, İstanbul: İÜ Yayınevi, 153-204.ss.

ÖZKAPLAN N., (1994). İşsizlik Sigortası Ödeneği İşsiz Kalma Süresini Nasıl Etkiler?. Ekonomik Yaklaşım, C:5, S:14, 1994, s.65.

RODRIGUEZ, E., LASCH, K., MEAD, J.P., (1997). The Potential Role of Unemployment Benefits in Shaping the Mental Health Çmpact of Unemployment. International Journal of Health Services, 27(4), 601-623.

SNOWER, J. D. (1993). The Future of the welfare state. The Economic Journal, 103: 700– 17.ss.

TOKOL, A., ALPER, Y., (2013). Sosyal Politika, Dora Basım-Yayın, Bursa.

THUY, P., HANSEN, E., PRICE, D. (2001). The Public Employment Service in a Changing Labour Market, ILO Geneva.

ÜLGENER, S. (1991). Milli Gelir, İstihdam Ve İktisadi Büyüme. (7.Baskı), Der yayınları, İstanbul

ÜNSAL, E. M., (2005). Makro İktisat. Altıncı Baskı, Ankara: İmaj Yayınevi.

ÜNVEREN, B. (2020, Mart 31). Koronavirüse Karşı Hangi Ülke Hangi Ekonomik Önlemleri Aldı? Mayıs 20, 2020 tarihinde DW: <https://www.dw.com/tr/koronavir%C3%BCse-kar%C5%9F%C4%B1-hangi-%C3%BCIke-hangi-ekonomik-%C3%B6nlemleri-ald%C4%B1/a-52969655> adresinden alındı

YÜKSEL, H. (2016). İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku. Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Ekin Basım-Yayın, Bursa.

WANG, L. (2015). Fertility and Unemployment in a Social Security System. Economics Letters.

WINTER-EBMER, R., (1998). Potential Unemployment Benefit Duration and Spell Length: Lessons From a Quasi-experiment in Austria. Oxford Bulletin of Economics and Statistics, 60 (1).

ZHANG, K. H., SHUNFENG, S. (2003). Rural–urban Migration and Urbanization in China: Evidence From Time-series and Cross-section Analyses. China Economic Review, 14(4), 386-400.

4. Bölüm

**COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNDE AB, ABD VE TÜRKİYE’NİN
EKONOMİK KURTARMA/TEŞVİK PAKETLERİ
KARŞILAŞTIRMASI***Canan ŞENTÜRK***Selin KAYA*****Giriş**

2008 küresel finans krizinden bu yana küresel ekonomide olumsuz görünümün varlığı devam etmektedir. 2020 yılına girilmesi ile birlikte gidişatın düzelmesi başlıca ekonomik kurumların beklentisini oluşturmaktaydı. Ancak 2019 yılı Aralık ayında ilk defa Çin’de ortaya çıktığı düşünülen virüs (Covid-19), hali hazırdaki ekonomideki aksaklıkların giderek derinleşmesine yol açmaktadır. Bu süreç içerisinde salgının yayılım hızının azaltılmasına yönelik uygulamaya koyulan hareketliliği kısıtlama ve sınırlama kararları, üretim süreçleri başta olmak üzere birçok ekonomik faaliyetin durma noktasına gelmesine neden olmuştur. Daha önce yaşanan salgın hastalıklardan farklı olarak bu süreçte arz ve talep şoklarının da eş anlı yaşandığı görülmektedir. Salgının Çin’den yayılması aynı zamanda uluslararası ticaret ağında Çin’in kilit rol oynaması sebebiyle küresel tedarik zincirinin işleyişinde aksaklıklar, bozulmalar meydana gelmiştir. Talep cephesinden bakıldığında ise tüketicilerin bu süreçte tüketim alışkanlıklarında değişime gittikleri görülmektedir. Pandemi sebebiyle çalışma biçimlerinin de değişmesiyle birlikte işgücünün bir yandan çalışma saatlerinin azalması nedeniyle

* Dr. Öğr. Üyesi, ORCID NO: 0000-0001-7714-844X, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Anabilim Dalı, canansenturk@sdu.edu.tr,

** Yüksek Lisans Öğrencisi, ORCID NO: 0000-0001-9174-1530, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisat Ana Bilim Dalı, yl2030202846@ogr.sdu.edu.tr

düşük ücret alması söz konusuysen; tamamen işsiz kalanların olduğu da görülmektedir. Bu doğrultuda tüketimin gelire bağlı olarak değişmesi ve tüketicilerin yalnızca (zorunlu) tüketime yönelmek zorunda kalmasıyla birlikte tüketim tarafında da bir daralma meydana gelmektedir.

Bu bağlamda çalışmada pandeminin söz konusu olumsuz etkileriyle mücadele boyutunda AB, ABD ve Türkiye'nin uyguladıkları makroekonomik parasal ve mali önlemler, kurtarma/teşvik/yardım paketlerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi amaçlanmaktadır. Çalışmada öncelikle kriz dönemlerinde ekonomi politikalarının etkinliği teorik bir çerçeve ile tartışılmaktadır. Daha sonra küresel ekonomide pandeminin yarattığı problemlerin çözümüne yönelik AB, ABD ve Türkiye tarafından ilan edilen teşvik ve destek paketlerine karşılaştırmalı olarak yer verilmektedir.

Ekonomi Politikalarının Kriz Dönemlerindeki Etkinliği: Teorik Çerçeve

İktisat tarihinde liberalizmin 1929 Ekonomik Buhranı'na kadar varlığını sürdürebildiği görülmektedir. Yaşanan ekonomik kriz ortamı ile birlikte Klasik ekolün savunduğu serbest piyasa ekonomisi geçerliliğini yitirerek yerini, Keynesyen İktisada bırakmaktadır. Bu bağlamda kriz dönemlerinde oluşan ekonomik ve sosyal deformasyona müdahalenin kamu otoritelerine ve karar alıcılara bırakıldığı görülmektedir. Söz konusu süreçlerde ekonomide meydana gelen problemler, ilk olarak maliye politikası araçları kullanılarak giderilmeye çalışılmakta ve para politikaları ile desteklenmektedir. Maliye politikaları ile birlikte kriz dönemlerinde etkilenen hanehalkı ve iş dünyasının doğrudan ve hızlı bir şekilde desteklenmesi amaçlanmaktadır. Hükümetler uyguladıkları ve uygulayacakları politikalar ile birlikte refah seviyesinin korunmasını hedeflemektedir (Büyükipেকci ve Hasanlı, 2020:36-37). Maliye politikası açısından kamu otoriteleri, genişletici maliye politikası uygulayarak hem büyümeyi hızlandırmayı hem de işsizliği azaltmayı amaçlamaktadır. Bu kamu harcamalarını artırarak, vergileri düşürüp erteleyerek, teşvik politikaları uygulayarak ve ekonomideki bazı sektörlerle özel uyguladıkları ek paketlerle sağlanmaktadır. Para politikaları açısından ise, merkez bankaları politika faizi ve zorunlu karşılık oranlarında

indirim uygulayarak ve devlet tahvili satın alarak finansal piyasaları desteklemeye çalışmaktadır (Elgin ve Başbuğ, 2020:12). Kriz dönemlerinde uygulanan temel politikalar çerçevesinde tüm bu açıklamalarla beraber Covid-19 pandemisi özelinde incelendiğinde, pandeminin sebep olacağı muhtemel kriz süreciyle mücadele doğrultusunda çözüm önerilerinde Klasik ekolün yetersiz kalacağı gözlenmektedir. Çünkü Klasik iktisada göre görünmez elin piyasaları dengeye getireceği düşüncesiyle, zaten ekonomide bir kriz ortamının oluşması mümkün değildir (Kapucu vd., 2010:450). Oysa doğal düzen işleyişinin aksine, alınan önlemler ve ilan edilen teşvik paketleri kamu destekli olup devlet müdahalesini içermektedir. Bu doğrultuda Covid-19 pandemisi ile mücadelede alınan politika kararlarında Keynesyen ekolün yansımaları görülmektedir. Keynesyen uygulamaların aksine, Milton Friedman piyasada meydana gelen aksaklıkların giderilmesini hükümetlerin başarısı ya da başarısızlığı ile ilişkilendirmiş ve hükümetlerin piyasaları daha kötü yapmadan sorunu telafi edebileceğine de inanmadığını belirtmiştir (Snowdon ve Vane, 2005:187). Hem Klasik ekolün hem de Monetarist iktisadın savunduğu, devlet müdahalesinin piyasaları olumsuz etkilemesi, ekonomik kriz dönemlerinde de piyasa serbestiyeti düşüncesinin aksine pandemi sürecinde uygulanan tedbirler Keynesyen ekol ile bağdaşmaktadır. Örneğin, pandemi sürecinde yaşanan talep yönlü bir daralmanın çözümü için, devlet müdahalesi ön plana çıkararak maliye politikaları önem kazanmaktadır. Bu sayede devlet eliyle piyasalar düzenlenirken hanehalkı ve iş alemi ise kamu harcamaları ile desteklenmektedir. Bu süreçte yayınlanan teşvik ve destek paketlerinde, KDV indirimleri ve vergi ertelemelerinin ise ortak bir tedbir olduğu gözlemlenerek Keynesyen iktisat görüşü doğrultusunda oluşturulduğu fark edilmektedir (Şanlı, 2020:601-603).

Ancak Keynesyen iktisada bir tepki olarak ortaya çıkan Arz Yanlı İktisada göre krizle mücadelede kamu harcamalarının azaltılması gerektiği görüşü hakimdir. Çünkü artan harcamaların bütçe açıklarında artışa sebep olacağı savunulmaktadır. Klasik iktisadın devamı niteliğinde olan bu ekol, para politikalarına uygun bir şekilde uygulanan vergi indirimlerinin kriz dönemlerinde ortaya çıkan durgunluğu ortadan kaldıracığı düşüncesindedir (Öz ve Baran, 2019:1259). Buna rağmen pandemi ile mücadelede Keynesyen iktisadın olduğu kadar Arz Yanlı İktisadın yansımaları da uygulanan vergi politikaları ile birlikte görülmektedir. Açıklanan programlarda firmalara uygulanan vergi indirimleri ile birlikte sermayede bir artış meydana gelmesi beklenmektedir. Piyasalar maliye politikası araçları ile desteklenerek kamu müdahalesi ön plana çıkarılmaktadır. Ancak bu

politikalar tek başına yeterli olmayıp para politikaları ile de desteklenmelidir. Maliye ve para politikalarının piyasalarda oluşan şoklara karşı kullanılmaması ekonomideki istikrarın sağlanmasını geciktirmektedir (Mankiw, 1992:323). Mishkin'in, Keynesyen düşüncenin para politikasının ekonomiyi yalnızca faiz oranları kanalıyla etkileyeceği söyleminin aksine bu dönemde karar alıcıların likidite desteği ile de krizle mücadele etmeye çalıştığı açıklanan programlar ile görülmektedir (Mishkin, 2007:34).

Bir sağlık krizi olarak ortaya çıkmasına rağmen ilerleyen süreçte ekonomik bir krize dönüşen Covid-19 pandemisinde kamu otoriteleri ve karar alıcılar birlikte hareket ederek krizin etkilerini en aza indirmeye çalışmaktadırlar. Kamu otoritesinin müdahalesi olmadığı takdirde krizin giderek derinleşeceği, üretim süreçlerinin ve tedarik zincirlerinin duraksayacağı, tüketimin daralacağı, işsizliğin giderek artacağı ve milli gelirden azalmalar meydana geleceği düşünülmektedir. Bu dönemde ekonomilerde iç ve dış şoklardan dolayı ortaya çıkabilecek konjonktürel dengesizliğe karşı kısa vadede makroekonomik istikrarı sağlamak adına vergi politikaları da kullanılabilir. Ayrıca ülkelerin mali tedbir ve teşvikler kapsamında almış olduğu önlemler nakit iş akışını artırmak, hanehalkına doğrudan gelir desteği sağlamak, istihdamı artırmak ve işsizliği azaltmak amacıyla alınmaktadır (Koç ve Yardımcıoğlu, 2020:133-134; Karaca, 2014:82-82). Özetle, piyasalara müdahale edilmediği takdirde krizin giderek derinleşeceği ve ülkelerin refah seviyelerinde düşüş gerçekleşeceği düşünülmektedir. Bu sebeple, açıklanan teşvik ve destek paketlerinin genellikle, liberal yaklaşımın yerine Keynesyen görüşler içerdiği görülmektedir. Oluşturulan para, maliye ve vergi politikalarının da kriz dönemlerinde ortaya çıkan olumsuz etkilerin giderilmesine olanak sağlayacağı savunulmaktadır.

Covid-19 Pandemisinin Dünya Ekonomisi Üzerine Etkileri

2008 Küresel finans krizi, ABD ve Çin arasında gerçekleşen ticaret savaşlarının hali hazırda ekonomideki olumsuz etkileri sürerken bu salgın ile birlikte ekonomik krizin boyutu giderek artmaktadır. Alınan önlemler kapsamında getirilen kısıtlamalar arz cephesinde üretim ve tedarik zincirinin bozulmasına neden olurken tüketicilerin tercihlerinin değişmesine bağlı olarak talep cephesini de

olumsuz etkilemektedir. Bu doğrultuda arz ve talep şoklarının eş anlı yaşanması piyasalarda belirsizlikler oluşmasına yol açmıştır.

Piyasalarda meydana gelen belirsizlik ortamı küresel pazarda ekonomik aktiviteleri azaltarak başta ticaret hacminin ve uluslararası ticaretin daralmasına neden olmaktadır. Bu süreç içerisinde küresel tedarik zincirlerinde oluşan aksaklıklar dış ticaret talebini azaltmaktadır. Aynı zamanda emtia fiyatlarında da düşüşler gerçekleşerek tüketici güvenini azaltmaktadır. Piyasalarda oluşan belirsizlik ortamı ve güvensizlik, ticari ilişkilerde de bozulmalara yol açmaktadır (Dündar, 2020:848). Kamu otoritelerinin pandemiyle mücadelede “sokağa çıkma kısıtlaması” başta olmak üzere uygulamaya koyduğu pek çok düzenleme, tedarik zincirindeki olumsuz gelişmeleri tetiklemektedir. İngiltere’de yapılan bir anket çalışmasının sonuçları, işletmelerin %98’i tedarik zincirinde gerçekleşen aksaklıkların piyasa ortamı ile paralel olarak bir kaygı havası oluşturduğunu göstermektedir. Özellikle pandeminin merkezi kabul edilen Çin’de alınan önlemlerin mal üretimini azaltırken, tecrit politikaları ile talebin azalmasına ve hizmet sektörünün de küçülmesine yol açtığı görülmektedir (Nicola vd., 2020:186-187). Gelişmekte olan ülkelerin bu süreçte karşılaştıkları en büyük riskler ise, yoğun yabancı sermaye çıkışı, ihracatta yaşanan daralma ve hammadde ile petrol fiyatlarında yaşanan düşüşlerdir. Özellikle petrol fiyatlarındaki düşüşler ekonomiler için bir fırsat olarak değerlendirilebiliyorken, pandemi sürecinde bu fiyatların azalmasının küresel ekonomi üzerinde ciddi olumsuz etkiler yaratacağı görüşü bulunmaktadır (Nicola vd., 2020:186; ULİSA, 2020:24). Nitekim aşının geliştirilmesiyle birlikte, enerji ve petrol, emtia fiyatlarında başlayan artış bu görüşü desteklemektedir. Salgının, finansal piyasalarda oluşturduğu olumsuz etkinin ise en belirgin şekilde küresel borsalarda hissedildiği düşünülmektedir. ABD merkezli S&P kredi değerlendirme kuruluşunun endekslerine göre küresel borsalar 23-28 Şubat 2020 tarihleri arasında 6 trilyon dolar değer kaybetmiştir (Ozili ve Arun, 2020:10).

2019 yılında düşük olan dünya reel GSYİH büyümesinin, pandeminin etkisi ile birlikte 2020 yılında negatif yönlü olarak gerçekleştiği görülmektedir. Küresel ölçekte alınan kısıtlamalar doğrultusunda salgından etkilenen ülkelerin mal ve hizmet üretiminin durma noktasına gelmesi ve dış ticaretin yavaşlaması 2019 yılında %-3,3’lük negatif büyümenin gerçekleşmesine neden olmuştur. Gelişmiş ekonomilerde bu gösterge %-4,7 oranında iken gelişmekte olan ekonomilerde %-2,2 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Salgının seyrinin azalması ve kısıtlamaların kademeli olarak kaldırılarak normal yaşam şartlarına geçilmesi sonu-

cunda 2021 yılındaki verilerde bir toparlanma görülmektedir. IMF'nin raporuna göre 2022 yılındaki dünya tahşirketmini büyüme oranı 3,8 olarak belirtilmektedir (IMF, 2021:60). Ancak salgının gidişatının belirsizliği nedeniyle küresel büyüme oranlarında değişkenlikler yaşanabileceği de ifade edilmektedir.

Enflasyon rakamları incelendiğinde ise, gelişmekte olan ekonomilerin, gelişmiş ekonomilere kıyasla daha yüksek enflasyon değerleri taşıdığı gözlenmektedir. Dönem sonu tüketici fiyatları yüzde değerleriyle ifade edildiğinde, küresel ölçekte 2019 yılında %3,8 olan enflasyon, pandeminin sebep olduğu talep şoku sebebiyle 2020 yılında %1,1'lik bir azalma göstermiş olsa da; ulusal ve uluslararası ölçekte teşvik ve yardım paketlerinin hızla uygulamaya konmasıyla oluşan talep canlanması, 2021 yılı enflasyonu rakamlarına %3,7 olarak yansımaktadır. Enflasyon oranlarındaki artış, pandeminin ilk dönem baz etkilerini yansıtmaktadır. Dünya ve gelişmiş ekonomilerdeki enflasyon oranlarına nispeten, gelişmekte olan ekonomilerdeki yüksek enerji ve gıda fiyatlarının yanı sıra tüketici harcamalarındaki yüksek emtia payını da yansıtarak enflasyon oranlarını yükseltmektedir (OECD, 2021).

Salgının bulaşıcı etkisini azaltmak adına alınan tedbirler kapsamında çalışma şekilleri de değişmiştir. Bazı şirketlerin online çalışma ile istihdam sağlamaya devam ederken, pek çok şirket pandeminin olumsuz koşulları nedeniyle çalışanlarını işten çıkarmak zorunda kaldığı sürecin olumsuzlukları arasındadır. Bu da dünya 2020 işsizlik rakamlarına bir önceki yıla oranla %0,8'lik bir artış ile %6,5'e yükselmesine neden olmuştur. Hükümetlerin ve merkez bankalarının izledikleri genişletici politikalar doğrultusunda bu oranlar düşürülmeye çalışılmaktadır. Özellikle teşvik ve destek paketleri kapsamında hükümetler işten çıkarılmaları azaltmak adına kısa çalışma ödeneklerini devreye almıştır. Ayrıca KOBİ'lere ve şirketlere verilen krediler ile pandeminin olumsuz etkileri giderilmeye çalışılmaktadır.

Tablo 1'de yer alan IMF'nin Dünya Ekonomik Görünüm Raporu ve Dünya Bankası'nın veri havuzundan elde edilen veriler ışığında, AB, ABD ve Türkiye ayrımla, reel GSYİH büyümesi, enflasyon, işsizlik ve cari açık göstergeleri ile pandeminin etkileri incelenebilir.

	Yıl	Reel GSYİH Büyümesi (%)	Enflasyon Oranı (%)	İşsizlik Oranı (%)	Ödemeler Dengesi (GSYİH'nın %)
Avrupa Birliği	2018	1,9	1,7	7,2	2,7
	2019	1,4	1,6	6,6	2,3
	2020	-6,5	0,4	7,0	2,0
	2021*	5,2	2,1	7,3	2,5
	2022*	4,4	1,8	7,3	2,5
Amerika Birleşik Devletleri	2018	2,4	2,4	3,9	-2,1
	2019	1,6	1,8	3,6	-2,2
	2020	-3,4	1,2	8,1	-2,9
	2021*	6,0	4,3	5,4	-3,5
	2022*	5,2	3,5	3,5	-3,5
Türkiye	2018	1,4	16,3	10,8	-2,7
	2019	-0,4	15,1	13,6	0,8
	2020	1,8	12,3	13,1	-5,2
	2021*	9,0	17,0	12,2	-2,4
	2022*	3,3	15,4	11,0	-1,6

Tablo 1: Covid-19 Pandemisinin AB, ABD ve Türkiye'deki Temel Makroekonomik Göstergelere Etkisi

2021* ve 2022* IMF'in makroekonomik göstergelere dair tahmini beklentisini ifade etmektedir.

Kaynak: IMF, *World Economic Outlook (2019, 2020a, 2021b)*, Erişim Adresi: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2021/10/12/world-economic-outlook-october-2021>, Erişim Tarihi:22.10.2021, Dünya Bankası, Erişim Adresi: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#>, Erişim Tarihi:22.10.2021

Küresel ekonomide salgının oluşturduğu negatif büyüme eğilimi AB'yi de etkilemiş ve bir önceki yıla göre reel GSYİH büyümesi 2020 yılında %-6,5 olarak kendini göstermiştir. Tablo1'de Türkiye'nin reel GSYİH büyümesinin pandemi sürecinde negatifken 2020 yılı ile birlikte düşük faiz oranları ve merkez bankasının ucuza sattığı dövizler ile tüketim harcamalarının artırılması sağlanmış ve %1,4 oranında bir büyüme gerçekleştiği görülmektedir. İhracatın ve döviz girdisinin artırılması, kredi genişlemesi ile birlikte 2022 yılında reel GSYİH oranının %9,0 olması beklenmektedir.

AB, ABD ve Türkiye'de 2019 yılına göre enflasyon oranlarının pandemi sürecinde yaşanan talep ve arz şoklarının etkisiyle bir düşüş gözlemlenmektedir. IMF'nin açıkladığı veriler doğrultusunda Amerika'nın 2021 yılı enflasyon oranlarında %3,1'lik bir artış gerçekleşeceği tahmin edilmektedir. Amerikan Kurtarma Paketi'nin neredeyse tamamının açık finanse edilmesi ve devlet borcunun fazla olması sebebiyle piyasalarda oluşan belirsizlikle birlikte, 2021 yılı enflasyon rakamlarında artış yaşanacağı endişesine neden olmaktadır. Aynı zamanda kamu otoritelerinin ve karar alıcıların para ve maliye politikaları eş anlı kullanılarak piyasaya müdahale etmesinden vazgeçebileceği inancı, enflasyonist baskıların oluşmasına yol açacağı görüşü piyasalar üzerinde olumsuz etki yarattığı düşünülmektedir (Bianchi vd. 2021:5).

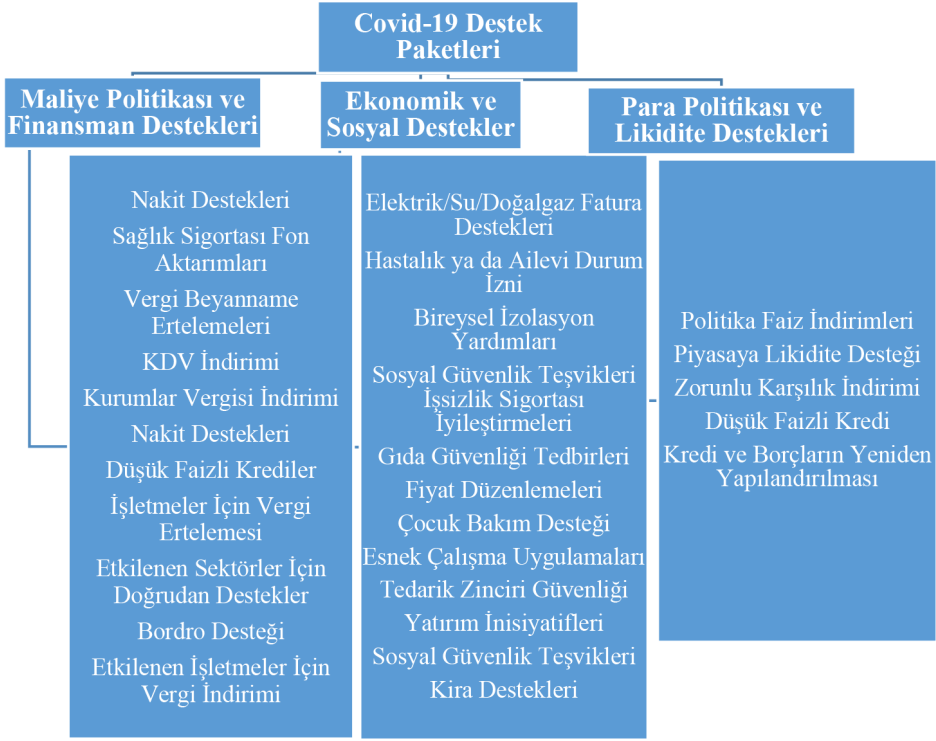
ABD'de mevcut nüfus anketinden elde edilen verilere göre işsizlik oranının Şubat 2020'de son altmış yılın en düşük oranlarında olmasına karşın pandemi ile birlikte bu oran Nisan ayında %14,7'ye yükselerek son seksen yılın en yüksek oranına ulaşmasına neden olmuştur (Altig vd., 2020:2). 2021 yılında ise artan işsizlik oranlarının %2,7 oranına gerileyeceği tahmin edilmektedir. İşsizlik oranlarındaki düşüşlerin uygulamaya koyulan paketlerde yer alan örneğin, sıkıntı çeken sektörlerdeki firmaların desteklenmesi gibi teşviklerin bir yansıması olduğu söylenebilir.

Hükümetler pandeminin makroekonomik göstergeler üzerindeki olumsuz etkilerini en aza indirgeyerek ekonomideki toparlanma sürecini hızlandırmak adına teşvik ve destek paketleri ilan etmiştir. İlan edilen paketlerin büyüklüğü ve daha önce görülmemiş politika desteklerine rağmen 2020 yılında küresel ölçekte bir küçülme meydana geldiği görülmektedir. Dünya Bankası'nın 2020 raporunda, gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerin makroekonomik göstergelerindeki dengesizlikler sebebiyle refah seviyesi üzerinde negatif etkiye neden olacağına yer verilmektedir (Arslan ve Bayar, 2020:93). Açıklanan teşvik ve destek paketlerinin temel makroekonomik göstergeler üzerinde bu kadar etkili olması dolayısıyla aşağıda AB, ABD ve Türkiye kapsamındaki paketlerin incelenerek analiz edilmesi amaçlanmaktadır.

COVID-19 Pandemi Sürecinde Uygulanan Teşvik Paketleri: AB, ABD ve Türkiye Karşılaştırması

Karar birimlerinin pandeminin etki alanını ve hızını azaltmak adına sağlık alanında olduğu kadar, ekonomi alanındaki etkilerine yönelik de tedbirler uygulamak zorunda kaldıkları söylenebilmektedir. Söz konusu tedbirlerin süreç içerisinde küresel ekonomide dış ticaret, enflasyon, istihdam, ekonomik büyüme, üretim süreçleri ve tedarik zinciri gibi makroekonomik unsurlara yansımalarının da önemi büyüktür. Bu göstergelerin, politika yapımcıların kararlarında salgının hızını azaltmak için alacağı önlemler ve uygulayacağı politikalara yön vermesi beklenmektedir. Kamu otoritelerinin ve merkez bankalarının uyguladığı teşvik ve destek paketlerine odaklanılarak maliye ve para politikaları incelenmesi bu doğrultuda önem taşımaktadır.

Pandeminin yayılım hızını azaltmak adına uygulanan kısıtlamalar sebebiyle aksayan iş akışı, hanehalkını ve iş dünyasını olumsuz etkileyerek ekonomik kriz ortamını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda teşvik paketleri ile ekonomik, sosyal ve mali destek paketleri ilan edilmektedir. Şekil 1’de ülkelerin açıkladıkları destek paketleri üç temel başlık ve otuz alt başlık altında incelenmektedir. Doğrudan ve dolaylı olarak verilen destekler, ekonomik büyümenin, mali istikrarın ve kalkınmanın devamlılığını sağlamak adına büyük rol oynamaktadır. Kamu otoriteleri genellikle vergi indirimleri ve nakit destekleri kanallarını kullanarak pandeminin etkilerini en aza indirmeye çalışmaktadır. Ayrıca açıklanan teşvik paketleri aracılığıyla da kamunun piyasalara destek olmaya çalıştığı görülmektedir. Merkez bankalarının düşük faiz oranları ve piyasaya sağladıkları likidite destekleri ile birlikte hem hanehalkını hem de iş dünyasını desteklemeye çalıştığı görülmektedir. Pandeminin negatif etki yaratmaya başladığı ilk günden itibaren hızlı adımlar atarak piyasadaki etkilerini para politikaları ile en aza indirmeye çalışmaktadır. Bu süreç içerisinde para politikalarının öncelikli politika aracı olduğu ancak maliye politikaları ile de desteklenmesi önem arz etmektedir (Durmuş ve Şahin, 2020:937).

Şekil 1: Covid-19 ile Mücadelede Uygulanan Destek Paketlerinin İçeriği

Kaynak: EY Türkiye Kamu Sektörü Danışmanlık Hizmetleri, 2020, 8. Gümüşlü, 2020.pdf, 28.09.2021.

Bu bağlamda birçok ülke tarafından hem kamu hem de özel sektörü içeren teşvik ve destek paketleri açıklanmıştır. Tablo 2’de pandeminin yarattığı sorunların giderilmesi ve pandemi ile mücadele edilmesi adına Avrupa Birliği, ABD ve Türkiye’nin ekonomi politikaları ile oluşturulan teşvik paketlerinin içerikleri yer almaktadır.

<p>ABD</p> <p>Amerikan Kurtarma Planı</p> <p>(The American Rescue Plan)</p> <p>3.2 Trilyon \$</p>	<p>Para Politikası ve Likidite Destekleri</p> <p>Merkez bankası tarafından finansal piyasalara likidite sağlanması. Merkez bankası tarafından politika faiz oranlarının sıfıra yakın olacak bir şekilde düşürülmesi ve sabit tutulması. Kredi akışının sağlanması. Finansal piyasaların istikrarının sağlanması. FED tarafından piyasaların sorunsuz işlemesine destek olmak için tahvil ve ipoteğe dayalı menkul kıymetler dahil olmak üzere varlıklarının artırılması. Geçici kredi ve fonlama olanaklarının sağlanması. Sınırsız varlık alımı. The Paycheck Protection Program Liquidity Facility ile birlikte küçük işletmelere, işçilerin maaş bordrosunda kalmalarını sağlamasına destek verilmesi. The Main Street Lending Program ile küçük ve orta ölçekli işletmelere borç verilmesi. Federal Açık Piyasa Komitesi tarafından federal fon oranı hedef aralığının 1/2 puan ile 1-1/4'e düşürülmesi. ABD dolarının likiditesini artırarak küresel fon piyasalarındaki sıkıntıları azaltmak adına eş anlı merkez bankası eyleminin gerçekleştirilmesi. FED'in bankalardan krediler için tahsil ettiği oranı düşürerek reeskont penceresi ile hanehalkı ve işletmelere sorunsuz kredi akışının desteklenmesi. Faiz dışı kredi oranlarının 150 baz puan indirilmesi. Zorunlu karşılık oranının %0'a indirilmesi. Hanehalkı ve işletmelerin kredi ihtiyacının desteklenmesi için Primary Dealer Credit Facility'nin kurulması. Hazine tahvili piyasasında pandemiden kaynaklanan gerilimi hafifletmek, hanehalkı ve işletmelere kredi sağlamayı teşvik etmek adına ek kaldıraç oranında geçici olarak değişikliğe gidilmesi. FED tarafından pandeminin oluşturduğu ekonomik krizi azaltmak adına hanehalkına, finansal piyasalara ve eyalet yönetimlerine 2,3 trilyon dolara kadar destek sağlanması. FED tarafından kar amacı gütmeyen şirketlerin desteklenmesi. Eyalet ve belediyelere doğrudan borç verilmesi.</p>
	<p>Maliye Politikası ve Finansman Destekleri</p> <p>Hükümet tarafından 1 trilyon dolar, çalışan ailelere destek sağlamak için ayrılması. Çocuk vergi kredisinin, çocuk başına 2.000 ABD dolarından 3.000 ABD dolarına yükseltilmesi. 17 milyon işçi için kazanılan gelir vergisi kredisinin 1.000 dolara çıkarılması. Ailelere çocuk bakımındaki maliyetleri azaltmalarında yardımcı olması için 4.000 dolar ve 8.000 dolara kadar destek sağlanması. Sağlık sigortası pazarlarına kayıtlı milyonlarca düşük ve orta gelirli aileler için sağlık sigortası primlerinin düşürülmesi veya ortadan kaldırılması. Devletin yerel, bölgesel ve kabile hükümetleri için 360 milyar dolardan fazla acil durum fonu sağlaması. Bordro vergilerinin ertelenmesi. KOBİ'lere maaş korunması önlemleri. Pandemi süreci içerisinde sıkıntı çeken sektörlerdeki firmalara destek sağlanması. Genişletilmiş işsizlik yardımlarının verilmesi. CARES yasası ile birlikte 2,08 trilyon dolar ödenek sağlanması. Bireylere ve işletmelere destek olması adına vergi ödemelerinin ertelenmesi ve azaltılmasının zorunlu kılınması. 2,59 trilyon dolarlık ek bütçe sağlanması. 2,3 trilyon dolarlık yeni Amerikan Kurtarma Planının devreye alınması. İşsizlere haftalık olarak verilen 300 dolarlık yardımın 6 Eylül 2021'e kadar devam etmesi. Koşulları sağlayan Amerikalılara 1.400 dolarlık doğrudan ödeme teşviklerinin verilmesi. Teşvik ve uzatılmış işsizlik ödeneğinin verilmesi. Koşullara uyum sağlayan Amerikalılara 1.400 dolar doğrudan teşvik ödemesi verilmesinin devam etmesi. 6-17 yaş aralığında çocuğa sahip olan aileler için aylık 250 dolar, 6 yaşın altındaki çocuklar için ise aylık 300 dolarlık destek sağlanması.</p>

<p>AB</p> <p>Yeni Nesil AB (Next Generation EU) 750 Milyar €</p> <p>Çok Yıllı Mali Çerçeve (Multinational Financial Framework) 1100 Milyar €</p>	<p>Para Politikası ve Likidite Destekleri</p> <p>EGF tarafından (European Guarantee Fund of the European Investment Bank, EIB) işletmeleri desteklemek amacıyla 200 milyar euro kredi sağlanması. EIB Kurulu tarafından 25 milyar euroluk Pan-Avrupa Garanti Fonu verilmesi. EIF tarafından Avrupa genelinde KOBİ'lere ve orta ölçekli şirketlere 8 milyar euroluk finansman sağlanması. Hızla değer kazanan tahvil ve menkul kıymetlerin satın alınması. European Central Bank tarafından 120 milyon euro ilave tahvil alımının gerçekleştirilmesi.</p> <p>ECB tarafından negatif faiz oranı politikası uygulaması. Pandemi dönemi bitene kadar (en azından Haziran 2021 sonuna kadar) ECB'nin, PEPP (Pandemic Emergency Purchase Program) kapsamında 750 milyar euroluk varlık satın alımını gerçekleştirilmesi. ECB, bankaların kredi teşvikini artırabilmesi için merkez bankasından borç alabilmelerini sağlaması. ECB'nin tüketici, işletme ve bankalara kredi finanse edebilmesi için 120 milyar euro tutarındaki sermaye ve likidite birikimi ile destek vermesi. Covid-19 pandemi sürecinde bankalar, kredi borçların geri ödenmesi hususunda esnek davranması. ECB tarafından teminat kısıtlamalarının gevşetilmesi. ECB'nin, Avrupa'da finansal sistemin istikrarsızlaşmasını önlemek için uzun vadeli finansman operasyonları ile bankaları ve piyasaları borç vererek desteklemesi.</p>
<p>SURE/ ESM Pandemi Kriz Desteği/ EIB İşletmeler ve İşçiler için Garanti Fonu (SURE/ ESM Pandemic Crisis Support / EIB Guarantee Fund for Workers and Businesses) 540 Milyar €</p>	<p>Maliye Politikası ve Finansman Destekleri</p> <p>Toparlanma paketinin yanı sıra, AB liderleri tarafından 2021-2027 yılları için 1 trilyon 74 milyar euroluk uzun vadeli AB bütçesi üzerine anlaşılması. Kurtarma paketi doğrultusunda işçiler, işletmeler ve üye ülkeler için toplamda 2 trilyon 364 milyar euro ayrılmasının tasarlanması. İşçiler, işletmeler ve üye ülkeleri desteklemek adına 9 Nisan 2020'de 540 milyar euro değerinde bütçe ayrılması. 25 Mayıs 2021 tarihi itibarıyla, 19 üye ülkeye toplamda 90 milyar dolarlık sigorta desteğinin sağlanması. AB, insanların kriz esnasında işlerini sürdürmelerine yardımcı olmak için geçici olarak SURE programını oluşturdu. Program, üye devletlere, ulusal kısa süreli çalışma planlarının oluşturulması veya genişletilmesi ile ilgili maliyetlerin bir kısmını karşılamaları için uygun şartlarda kredi sağlamasını amaçlamaktadır. SURE programının toplam mali desteği 19 üye ülke için 94.3 milyar eurodur. AB bu program ile birlikte 2022 yılı sonuna kadar 100 milyar euroluk destek sağlamayı planlamaktadır. 11 Eylül 2020'de AB'nin 2020 yılı bütçesine 6,2 milyar euro daha eklemeyi kabul etmesi. MFF (Multinational Financial Framework- Çok Yıllı Mali Çerçeve) 2021-2027 için 1100 milyar euro bütçe ayrılması. İlk yıl için 750 milyon euro (390 milyon euro Hibe- 360 milyon euro kredi) finansal piyasalarda sermaye artırımı için bütçe ayrılması. AB harca dağılımında NextGeneration ve MMF için 143.4 milyar Euro ayrılması (Toplamda 1824.3 milyar euro).European Stability Mechanism ile üye ülkelere 240 milyar euro destek sağlanması. Covid-19 virüsüne karşı tedbirlerin artırılmasına adına farklı sektörler için 232 milyon euro tutarında fon sağlanması. KOBİ'lere 164 milyon euro tutarında finansal destek sağlanması. Makro-Finansal Yardım Programı kapsamında 2021 yılsonuna kadar kullanılacak 1.8 milyar euro ek kaynak sağlanması. AB ülkelerine mali destek sağlanması için 672.5 milyar euro bütçe ayrılması.</p>

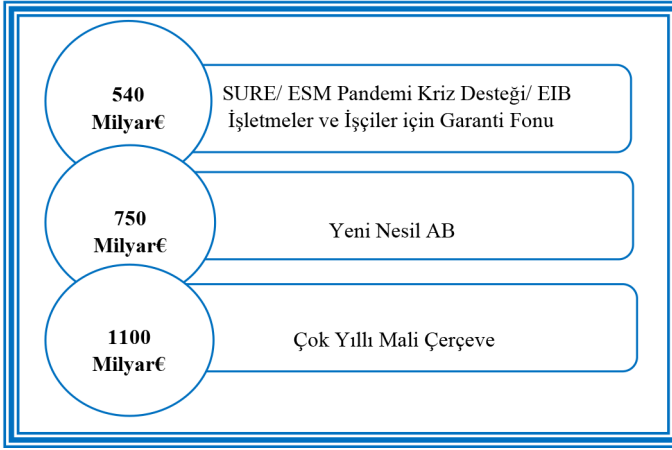
<p>Türkiye</p> <p>Ekonomik İstikrar Kalkamı - 100 Milyar TL - 15.4 Milyar \$</p>	<p>Para Politikası ve Likidite Destekleri</p> <p>Kamu bankalarının aylık geliri 5 bin TL'nin altında olan bütün vatandaşlara temel ihtiyaç desteği paketini uygulamaya koyması ve salgından etkilenen bütün firmalara işe devam kredi desteği sağlanması. BDDK kararıyla kredi ödemelerindeki gecikmelere esneklik tanınması, gecikmeli kredilerin takip hesaplarına aktarılmasında 90 günlük bekleme süresinin 180 güne çıkartılarak, takip artırım süresinin uzatılması. Bankaların, TL ve yabancı para likidite yönetiminde esneklik sağlaması ve öngörülebilirliğinin artırılması. Reel sektöre kesintisiz kredi akışı sağlanması ve ihracatçı sektörlerde yer alan firmaların desteklenmesi. Reskont kredi düzenlemeleriyle ihracatçı sektörlerde yer alan firmaların nakit akışının desteklenmesi. DİBS piyasası likiditesinin desteklenmesi. Merkez bankası tarafından ihracat ve döviz kazandırıcı hizmetleri desteklemek amacıyla tedbirler alınması. Türkiye Bankalar Birliği tarafından kamu bankaları ve özel bankaların da uygulayabileceği "İşe Devam Kredi Desteği" ile %9,5 faizli, 3 ay ödemesiz ve 12 ay vadeli "Ekonomik İstikrar Kalkamı Kredi Desteği" verilmesi. Merkez Bankasının imkanları ölçeğinde bankaların ihtiyaç duyduğu likiditenin sağlanması. TCMB'nin 17 Mart 2020'de politika faiz oranını 100 baz puan indirerek %9,75 seviyesine getirmesi. 30, 90 ve 180 gün vadeli ABD doları karşılığı SWAP ihalelerin devam etmesi ve gerekirse bu ihalelerin euro ve altın karşılığı düzenlenebilmesi. Reel kredi büyüme koşullarını sağlayan bankalara, zorunlu yabancı para karşılıklar oranı, vade şartı aranmaksızın 500 baz puan indirilmesinin sağlanması ve koşulları sağlayan bankalara yaklaşık 5.1 milyar ABD doları karşılığı döviz ve altın cinsi likidite verilmesi. Ziraat, Halkbank ve Vakıf bankası gibi kamu bankalarının, bütün firmalara mevcut istihdam seviyesini değiştirmeden, 25.000 TL limitinin altında, 36 ay vadeli, 6 ay ödemesiz ve % 7,5 faiz sübvansiyonlu işletme kredisi verilmesi. Kamu bankalarına (Ziraat, Halkbank ve Vakıf) 20 Milyar TL sermaye enjekte edilmesi. 5.000, 7.500 ve 10.000 TL tutarında ilk 6 ay ödemesiz ve 36 ay vadeli düşük faizli sosyal amaçlı kredi paketlerinin verilmesi.</p> <p>Maliye Politikası ve Finansman Destekleri</p> <p>53,6 milyar TL tutarında muhtasar, KDV ve sosyal güvenlik primi tahsilatına ilişkin erteleme uygulaması. Gelir vergisi mükelleflerinin tümü için (1,9 milyon kişi) mücbir sebep hali kapsamına alınması. İhracatta geçici yavaşlama sürecinde kapasite kullanım oranlarının korunması amacıyla ihracatçı sektörlerde yer alan firmalara stok finansmanı desteği sağlanması. İşten çıkarma önlemleri kapsamında virüsten etkilenen iş yerlerinde çalışanlara kısa çalışma ödeneği sağlanması. En düşük emekli maaşının 1.000 TL'den 1.500 TL'ye yükseltilmesi. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından belirlenen ölçütlere göre 2 Milyon 111 bin ihtiyaç sahibi haneye nakdi yardım yapılarak belirlenen ölçütlere uymayan aileler için yeni bir sosyal yardım programıyla 900.000 aileye 1000 TL yardımın sağlanması. Vergi beyanname verme ve tahakkuk eden vergi ödeme sürelerinin ertelenmesi. Yurt içi havayolu taşımacılığında KDV oranının % 18'den % 1'e indirilmesi (3 ay süreyle).Covid-19 salgınıyla ilgili önlemlerden etkilenerek nakit akışı bozulan firmaların, banka kredi anapara ve faiz ödemelerini asgari 3 ay ertelenmesi ve gerektiğinde ilave finansman desteği sunulması. Perakende, otomotiv, ulaştırma, alışveriş merkezleri, demir-çelik, sinema-tiyatro, otel-konaklama, yiyecek-içecek, konfeksiyon-tekstil ve organizasyon sektörleri için muhtasar beyanname, KDV ve SGK primlerinin Nisan, Mayıs ve Haziran ödemeleri 6 ay süreyle ertelenmesi. Kredi Garanti Fonu limitinin 50 milyar liraya artırılması. Nakit ihtiyacı çeken ve teminat açığı bulunan KOBİ ve firmalara kredi önceliği verilmesi.Tarım kooperatiflerinin, kamu kuruluşlarına olan borç ödemelerinin 1 yıl sonrasına ertelenmesi.</p>
--	--

Tablo 2: AB, ABD ve Türkiye'nin Covid-19'la Mücadelede Uyguladığı Politikalar

Kaynak: *European Council of the European Union (2020, 2021a, 2021b, 2021c, 2021d, 2021e, 2021f, 2021g, 2021h), FED (2020, 2021), TCMB (2021), The White House (2020), BETA DATALAB (2021), Board of Government of the Federal Reserve System (2021), BROOKINGS (2020), KPMG (2020), MOSB (2021), European Central Bank (2020), European Commission (2021).*

AB, ABD ve TR için ilgili birimler tarafından açıklanan söz konusu kaynaklardaki veriler incelenerek tarafımızca oluşturulmuştur.

AB, hazırladığı teşvik paketleri ve programları ile pandeminin etkilerini en aza indirmek adına büyük bir uğraş vermektedir. AB ilk olarak 21 Temmuz 2020'de açıklanan Yeni Nesil AB (Next Generation EU) ile birlikte 750 milyar euroluk hibe ve krediden oluşan bir fon oluşturarak AB ülkelerine destek olmayı amaçlamaktadır. Bu programın amacı çok yönlü olmasının sağlaması ile birlikte aynı zamanda iyileşmenin bütün AB üye ülkeleri için eşit, kapsayıcı ve sürdürülebilir olmasını da sağlamaktır. REACT-EU programı kapsamında ekonominin ve istihdamın en çok etkilendiği bölgelerde, pandeminin sosyo-ekonomik etkilerinin büyüklüğüne göre 47.5 milyar euroluk sınırlı bir bütçe ile oluşan tahribatın giderilmesi hedeflenmektedir. Sınırlı bir bütçe olmasına karşın pandeminin yarattığı şoku azaltmak açısından önemli bir mali önlemdir (Alcidi ve Gros, 2020:202-203). SURE programı ile işletmelere ve işçilere 540 milyon euroluk hızlı bir destek programı açıklanmıştır. Aynı zamanda Çok Yıllı Mali Çerçeve Programı kapsamında 1100 milyar euroluk paketi de işleme koymuştur. AB pandemisinin ekonomi üzerinde yaratacağı kademeli etkileri öngörerek yaşanabilecek durağanlıkların ve yıkıcı sosyo-ekonomik etkilerin azaltılmasını hedeflemiştir (Wolff ve Ladi, 2020:1028). AB'nin pandemi ile mücadelede açıkladığı programlar Şekil 2'de verilmektedir.

Şekil 2: AB'nin Toparlanma ve Kurtarma Desteği için Bütçe Ayrımı

Kaynak: European Commission, The EU Budget Powering the Recovery Plan for Europe, Erişim Adresi: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2020%3A442%3AFIN>, Erişim Tarihi: 20.10.2021.

AB, pandeminin sosyal ve ekonomik etkisini azaltmak adına 10 adımdan oluşan bir mücadele yürüteceğini ilan etmiş ve bu adımları tamamlamak üzere uygun araçları kullanarak bir hedef belirlemiştir. AB'nin yeniden toparlanmasının sağlanması, ekonominin desteklenmesi, işçilerin desteklenmesi ve işten çıkarılmalarının önlenmesi, acil durumlar ile tüm uyum politikası fonlarının yeniden yönlendirilerek mücadele edilmesi ekonomik anlamda atılan adımlar olarak nitelendirilebilir. Avrupa komisyonu hedeflerini SURE gibi piyasaları, işçileri ve işletmelere yönelik oluşturdukları programlar ile desteklemeye çalışmaktadır (Androniceanu, 2020:142-143). Euro bölgesi için pandemiye yanıt olarak 2020 ve 2021 yılları için mali genişleme planlamaları da gerçekleştirilmiştir. Avrupa Merkez Bankası (ECB) tarafından da uygulanan para politikaları ile kriz ortamı yumuşatılmış ve verim alınmıştır (Billio ve Varotto, 2020:73-76). AB 2021-2027 yıllarını kapsayan “Çok Yıllı Mali Çerçeve” programı kapsamında esnek bir bütçe oluşturarak daha sonraki yıllarda da karşılaşılabilecek krizler için de 3 milyar euroluk bir rezerv ayırmış ve ihtiyaç duyulması halinde kullanılması için olanak tanıyacağını belirtmektedir (Güner, 2020:222). Salgına hazırlıksız yakalanan ülkelere kredi ve hibe vererek destek olması planlanan bu paket, toplamda 1100 milyar euroluk büyüklüğü ile tarihte bir ilk olarak karşımıza çık-

maktadır. Öte yandan bu paket ile birlikte pandemi öncesi borçlu olan ülkelerin riski azalmış ve borç alma maliyetleri düşürülerek küresel finansal piyasaların olumlu etkilenmesine olanak sağlanmaktadır (Kaygusuz, 2020:7-9). Öte yandan Avrupa Parlamentosu sağlık sektörünü desteklemek amacıyla da üye ülkelerin sağlık sistemlerini doğrudan destekleyecek 3,08 milyar euro tutarında acil olarak maskeler ve solunum ekipmanı, tıbbi ekipman satın alımı, geçici hastane kurulumu, ilave sağlık uzmanları alımı ve hastaların sınır ötesine taşınması gibi uygulamaların bulunduğu bir kaynağa onay vermiştir (Gür vd., 2020).

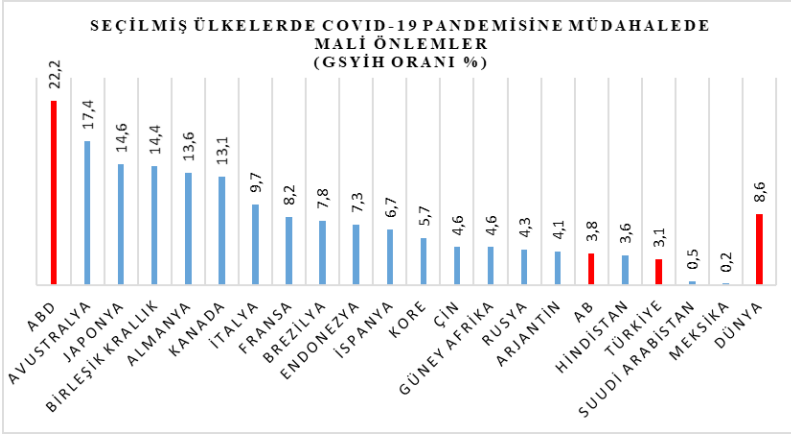
27 Mart 2020 tarihinde ABD'de ekonomiyi desteklemek amacıyla 2 trilyon dolar tutarındaki CARES yasası, virüs yardım paketi olarak oluşturulmuştur. Bu süreçte FED ise pandeminin ekonomi üzerindeki etkisini azaltmak adına %0,5 oranında faiz indirimine gitmiştir. Aynı zamanda 125 milyar dolarlık tahvil satın alarak piyasaları desteklemiştir. ABD Hazine Bakanlığı, küçük ve orta işletmeleri 500 milyar dolarlık kredi ve kredi teminatı ile desteklemektedir. Bu programdan destek alan işletmelerin, çalışanlarının %90'ını belirlenen tarihe kadar işten çıkarmaması da kapsam dâhilindedir. Aynı zamanda ana cadde işletmelerine yönelik 300 milyar dolarlık kredi programı da uygulamaya koyulmuştur (Nicola vd., 2020:187). ABD'nin 2020 yılında Amerikan Kurtarma Paketi (American Rescue Plan) kapsamında hazırlamış olduğu program ile hem hanehalkı hem de iş dünyası hükümet tarafından desteklenmektedir. Çalışan ailelere destek vermek için ayrılan bütçenin yanı sıra çocuk vergi kredisi ile çocuk başına yardımlar verilerek pandemi sürecinin etkileri azaltılmaya çalışılmaktadır. Bu süreç içerisinde sıkıntı çeken sektörlerdeki firmaların desteklenmesi, işsizlik yardımları ve vergilerin ertelenmesi de önemli bir rol oynamaktadır (The White House, 2020:2).

Amerikan Kurtarma Planı, 2021 yılında güncellenerek 2,3 trilyon dolarlık yeni bir plan devreye alınarak hükümetin teşvik ve destekleri devam etmektedir. Bu plan, birçok birey için 600 dolara varan teşvik ödemelerini, işsizlik ödeneklerinin artırılmasını ve küçük işletmelere verilen desteklerin artırılmasını da içermektedir. Salgın İşsizlik Yardımı programının sürdürülmesi ve bu programın daha fazla işsiz işçiye uygunluğunun sağlanması planlanmaktadır (Staff, 2021:2). Amerikan Kurtarma Planı'nın 2021 yılında harcanması planlanan tutarı, yaklaşık olarak GSYİH'nin %14'lük kısmını oluşturmaktadır (Posen, 2021:127). FED'in Covid-19 pandemi krizine hızlı bir şekilde yanıt vermesi ve uygulamaya koyulan para politikalarının da maliye politikaları ile desteklenmesi piyasalardaki olası bir kriz ortamının oluşumuna engel olmaktadır. FED'in po-

litika faizini sıfıra yakın bir düzeye indirmesi ve bu seviyede tutmaya çalışması, finansal piyasalarının işleyişini desteklemesi ve bankaları kredi vermeye teşvik etmesi finansal sektörün toparlanmasına olanak sağlamaktadır.

Türkiye’de ise hükümet tarafından açıklanan 100 milyar liralık “Ekonomik İstikrar Kalkanı” programı teşvik ve destek paketi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu program kapsamında da diğer teşvik paketlerinde olduğu gibi hanehalkı ve iş dünyasının desteklenmesi amaçlanmaktadır. Aile ve Çalışma Sosyal Hizmetler Bakanlığı’nın belirlemiş olduğu şartları sağlayan ailelere dört kez 1.000 TL tutarında mali destek yardımı verilmiştir. Bu süreç içerisinde işten çıkarılmalar engellenmeye çalışılmakta ve kısa çalışma ödenekleri ile iş yerleri desteklenmektedir. Ancak bu sürecin sonunda işsiz kalanları kapsayan bir sosyal koruma olmaması sebebiyle kısa çalışma ödeneği uygulamasını genişletmek için bir çalışma bulunmamaktadır (Özatyay ve Sak, 2020:6). KOBİ’lerin ve farklı sektörlerde bulunan firmaların nakit ihtiyacı çeken firmalara kredi önceliği tanınmakta ve vergi ödemeleri ertelenmektedir. Para politikası araçlarının kullanımı cephesinden, TCMB’nin de FED’e benzer şekilde emisyon hacmini genişletme odaklı politikalar yürüttüğü, politika faizi enstrümanını ise faiz indirimi yönünde kullanmayı tercih ettiği gözlenmektedir.

AB, ABD ve Türkiye’nin yanı sıra birçok ülkenin Covid-19 pandemisi ile mücadele kapsamında mali teşvik ve destek paketi ilan ettiği bilinmektedir. Açıklanan paketlerin büyüklükleri ve içerikleri bölgelere ve ülkelerin iktisadi yapısına göre değişiklik göstermektedir. IMF tarafından Ekim 2021 de açıklanan, 191 ülkenin Covid-19 pandemisi karşısında aldığı mali önlem/teşvik paketlerine ilişkin verilere göre söz konusu mali önlemlerin ülke GSYİH’ye oranı dikkate alındığında %45’lik pay ile Makao ilk sırada; %22.1 ile ABD 2.sırada; %3,8 ile AB 77.sırada; Türkiye ise %3,1 ile 95. sırada yer almaktadır. Grafik 1’de seçilmiş ülkelere (G20) yer verilmekte olup, hem salgının etkisini hem de ekonomi üzerindeki olumsuz etkisini azaltmak için GSYİH’ye oranla en fazla bütçe ayıran ülkenin G20 ülkeleri arasında ABD olduğu görülmektedir.

Grafik 1: Seçilmiş Ülkelerde COVID-19 Pandemisine Müdahalede Mali Önlemler (GSYİH oranı %)

Kaynak: IMF, 2021 Erişim Adresi: <https://www.imf.org/en/Topics/imf-and-covid19/-/media/Files/Topics/COVID/FM-Database/October-2021/oct-2021-country-fiscal-measures-database-publication.ashx>, Erişim Tarihi: 5.11.2021.

Tablo 3'te açıklanan destek paketlerinin büyüklüğünün yanı sıra GSYİH'ye oranları da verilmektedir. AB'nin açıklamış olduğu destek paketi yirmi yedi AB ülkesine kaynak olarak aktarılmıştır. Açıklanan teşvik ve destek paketlerinin orantılı olarak dağıtılmadığı bilinmektedir. Destek paketinden en çok pay alan ülke, GSYİH'ye oranla %7,3 ile AB ülkesi olarak salgından yine en çok etkilendiği bilinen İspanya'dır. Desteklerden en çok pay alan ikinci ülke %6,4 ile Fransa iken %6,0 ile İtalya üçüncü sırada yer almaktadır. Diğer ülkelerin %4,4-%0,3 aralığında destek paketlerinden yararlandıkları bilinmektedir. İlk üç ülkenin nispeten yüksek oranda pay alması ve bu ülkelerin gelişmiş ekonomiler kategorisinde yer alması orantısız dağılımın gerçekleştiği konusunda birlik içinde tartışmalara yol açmıştır. ABD'nin 3,2 trilyon dolar tutarındaki "Amerikan Kurtarma Paketi" ise daha önce benzeri görülmemiş bir destek paketi bütçesi olarak bilinmektedir. Paketin pandeminin seyrini değiştirerek, adil bir ekonomik iyileşme için bir köprü inşa etmesi amaçlanmaktadır (The White House, 2020:1). Türkiye'de ise mali önlemlerin %3,1 düzeyinde olması, açıklanan paketin büyüklüğü ve içeriğinin yeterli olmadığı ve ek mali desteklerin uygulanması gerektiği, dünya sıralamasındaki konumu açısından da görülmektedir. Özellikle işletmelere yönelik (özellikle pandeminin en fazla etkilediği sektörlerden eğ-

lence, seyahat, turizm, yeme-içme sektörüne yönelik) desteklerde bu yetersizlik oldukça güçlü hissedilmektedir.

Tablo 3: Pandemi İle Mücadelede Ek Harcamaların (Mali Önlemlerin) GSYİH'ye Oranı (%)

Ülke	Sağlık Sektörü		Sağlık Dışı Sektör		Toplam	
	Ekim 2020	Temmuz 2021	Ekim 2020	Temmuz 2021	Ekim 2020	Temmuz 2021
AB	0,0	0,0	3,8	3,8	3,8	3,8
ABD	1,5	3,3	10,3	22,2	11,8	25,4
Türkiye	0,3	0,4	0,5	2,3	0,8	2,7

Kaynak: IMF, 2021 Erişim Adresi: <https://www.imf.org/en/Topics/imf-and-covid19/-/media/Files/Topics/COVID/FM-Database/October-2021/oct-2021-country-fiscal-measures-database-publication.ashx>, Erişim Tarihi: 5.11.2021.

Özetle, Covid-19 pandemisine karşı hazırlıksız yakalanan AB'nin, pandeminin yayılımı ve yarattığı problemlere cevap vermekte geç kaldığı görülmektedir. Bu durum üye ülkelerin tepki göstermesine sebep olurken birliğe duyulan güvenin de sarsılmasına yol açmaktadır. Ancak AB, sağlık alanında gerçekleşen ve insan hayatını tehdit eden böylesi bir kriz ile bir ilk yaşamasına rağmen hazırladığı teşvik paketleri ve programları ile pandeminin etkilerini en aza indirmek adına büyük bir uğraş vermektedir. 2020 yılında % 5,9'luk negatif bir büyüme oranı göstermiş olsa da 2021-2022 yılları için beklentiler yukarı yönlü olarak revize edilmiştir. AB'nin bu süreçte ilan etmiş olduğu teşvik ve destek paketleri içerik bakımından güçlü görünmekle birlikte, birlik üyelerine adaletli bir dağılım yapılamaması sebebiyle üye ülkelerin eleştirilerine maruz kalmıştır. Pandemiden çıkışta hızlı bir büyüme trendi izleyen ABD ekonomisinde ise, FED'in pandeminin başında vermiş olduğu faiz indirimi sinyali sonrasında piyasalardaki belirsizliğin arttığı gözlenmektedir. ABD'nin pandemi sürecinde eşi benzeri görülmemiş büyüklükte kurtarma paketi ilan ettiği ve bu paketle birlikte son seksen yılın en yüksek işsizlik oranının görüldüğü 2020 Nisan işsizlik rakamının (%14,7) düşüşüne destek olduğu düşünülmektedir. Türkiye ekonomisinin diğer ekonomilere kıyasla daha zayıf makroekonomik göstergelere sahip olduğu bir

dönemde pandemi krizine yakalanması, krize karşı uygulayabileceği politika önlemlerinin etkinliğinin sorgulanmasına sebep olmuştur. Pandemi öncesinde bile olumsuz ekonomik görünümün ve beklenen küçülme oranına bakıldığı zaman da ilan edilen paket tutarının yeterli olmadığı eleştirileri söz konusudur (Voyvoda ve Yeldan, 2020: 209; Elgin ve Yalaman: 2020, 410-411).

SONUÇ

2019 yılının Aralık ayında Çin'de başlayarak tüm dünyaya yayılan Covid-19 pandemisi, bugün de oluşan varyantlarla insan hayatını hala riske atmaya devam etmektedir. Sağlık alanında ortaya çıkan bir problem olmasına rağmen küreselleşmenin bir sonucu olarak hızlı bir şekilde ekonomilere ve tüm sektörlere etkisini kısa bir sürede yansıtmıştır. Sosyal ve ekonomik dinamiklerin bu süreçten etkilenmesi arz ve talep şoklarının eş anlı olarak yaşanmasına yol açmıştır. Kamu otoritelerinin maliye politikaları uygulamaları ve merkez bankalarının para politikaları eş anlı olarak yürütülerek sürecin etkilerinin en aza indirgenmesi hedeflenmiştir. Bu süre içerisinde birçok ülke pandeminin sebep olduğu kötü senaryoyu iyileştirmek için teşvik ve destek paketleri ilan ederek harcamalar yapmaya ve bütçelerinde daralmalar yaşamaya başlamışlardır. Bu doğrultuda pandeminin ekonomiye etkilerinin minimize edilmesi ve ekonomilerin toparlanma süreçlerinin hızlanması amacıyla, uygulanacağı tahmin edilen para ve maliye politikaları başta olmak üzere; ekonomi politikası önlemleri hem küresel ölçekte hem de ülkeler bazında farklılıklar göstereceği de göz önünde bulundurularak incelenmektedir. Genel bir gruplandırma ile parasal genişleme, faiz indirimleri, zorunlu karşılık oranlarını düşürme yönünde para politikası önlemlerini; vergi indirimleri, vergi borç ertelemeleri, kamu harcamalarında ve transfer ödemelerinde artış sağlanması yönünde maliye politikası önlemleri uygulamalarda yer bulmaktadır. Bununla birlikte işsizliğin önlenmesine yönelik teşvik ve işten çıkarmayı caydırıcı önlemlerin ve fiyat denetimlerinin de pandemide uygulanan diğer yaygın politika önlemleri olarak düşünülmektedir.

Bu kapsamda hükümetler salgının ekonomide yarattığı olumsuz seyri düzeltmek için teşvik ve destek paketleri açıklamaktadır. Bu paketler ile beraber sektörlerin, işletmelerin ve hanehalkının süreçten mümkün olan en az şekilde

etkilenmesi ve toparlanma süresinin hızlanması amaçlanmaktadır. Kamu otoritelerinin almış oldukları kararlarla genişletici maliye politikası ve merkez bankalarının para politikaları eş anlı hareket ederek ekonomik faaliyetlerin devamlılığını sağlamak adına birbirini desteklediği gözlemlenmektedir. Bu bağlamda uygulanan paket ve programlar, pandeminin Keynesyen politikaların yükselişine yeniden olanak sağladığı yönünde yorumlara sebep olmaktadır.

Küresel ekonomi 2020 yılında pandeminin yarattığı belirsizlik ortamının etkisiyle, 1929 Büyük Bunalım deneyiminde görüldüğü gibi iktisat tarihinin en derin resesyon sürecinden geçmiştir. 2020 yılının ikinci çeyreğinden itibaren büyüme oranlarında daralma, ticaret zincirinde bozulmalar, işsizlik ve enflasyon oranlarında artış meydana gelmiştir. Özellikle gelişmekte olan ekonomiler pandemiye halihazırda var olan ekonomik problemler içinde yakalanmıştır. Yüksek orandaki borç stoklarının kur ve vadeye duyarlı olması sebebiyle kırılgan ekonomik yapılarının varlığı, bu süreçten daha fazla etkilenmelerine neden olmuştur. Aynı zamanda söz konusu ülkelerin geniş vergi tabanına sahip olmamaları da pandemiye karşı maliye politikalarının kullanımı sınırlandırmaktadır (Dinçer, 2020:125). Bununla birlikte, küresel ekonominin 2020’de %3,5 oranında daralması sonrasında hem hükümetlerin uyguladıkları genişletici para ve maliye politikaları ve ilan ettikleri teşvik/destek paketleri hem de merkez bankalarının vermiş olduğu destekler doğrultusunda 2021 yılı için IMF %5,9, 2022 için ise %4.4 büyüme oranı beklemektedir. Bu oran, salgının seyrinin azalması ve aşılama sürecinin hız kazanmasının ardından tahmin edilen büyüme oranı olarak yorumlanmaktadır. Salgının gidişatı, virüsün varyantlarının gündeme gelmesi, olumsuz beklentiler ve piyasalardaki belirsiz ortama rağmen küresel ekonomide “V” tipi toparlanma eğiliminin de devam edeceği beklentiler arasında yer almaktadır. Ancak 2022 yılı göstergelerine ilişkin tahmini iyimser senaryolar söz konusu olsa da hem mevcut durumdaki gergin küresel tedarik zincirleri hem de Covid-19 virüsünün yeni varyantlarının ortaya çıkmasıyla birlikte oluşan belirsiz piyasa ortamı risklerin hala olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda ülke ekonomilerinde pandemiye mücadelede kritik başarı unsurunun karar birimlerinin uygulamaya koydukları ilgili politikaların zamanlaması ve etkinliği olduğunu söylemek mümkündür. Gelir akışı ve likiditeye erişimi bozulan piyasa unsurlarına para politikası araçları yardımıyla; aksayan ekonomik faaliyetlerin sonuçlarına karşı da vergi indirimi ve/veya erteleme, doğrudan nakit destekleri gibi maliye politikası araçlarıyla müdahalenin kaçınılmaz olduğu sonucu doğmaktadır. Bu hususta karar birimlerinin yalnızca teşvik ve destek paketi açıkla-

malarının yetersiz olduğu, aynı zamanda ekonomilerinin duyarlılıklarının tespiti ve çözümü doğrultusunda da yenilikçilik ekosisteminin yaratılmasının etkili olacağı düşünülmektedir. Planlı salgın yönetimi ile uzun vadeli etki doğuracak şokların aşılmasında fayda sağlayacak destek unsurlarının geliştirilmesi de önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Alcidi, C. & Gros, D. (2020). “Next Generation EU: A Large Common Response to the COVID-19 Crisis”, *Intereconomics*, 55(4), 202-203.
- Altig, D.; Baker, S.; Barrero, J. M.; Bloom, N.; Bunn, P.; Chen, S.; Davis, S. J.; Leather, J.; Meyer, B.; Mihaylov, E.; Mizen, P.; Parker, N.; Renault, T.; Smietanka, P. & Thwaites, G. (2020). “Economic Uncertainty Before and During the COVID-19 Pandemic”, *Journal of Public Economics*, 191, 104274: 1-13.
- Androniceanu, A. (2020). “Covid-19’un Yol Açtığı Sorun ve Riskler Nedeniyle AB Politikalarında Önemli Yapısal Değişiklikler”, *İdari ve Kamu Yönetimi*, (34): 137-149.
- Arslan, İ. & Bayar, İ. (2020). “Covid-19 Salgını, Ekonomik Etkileri ve Küresel Ekonominin Geleceği”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19 (Covid-19 Special Issue): 87-104.
- BETA DATALAB, (2021). “How Is The Federal Government Funding Relief Efforts For COVID-19?”, Erişim Adresi: <https://datalab.usaspending.gov/federal-covid-funding/>
- Bianchi, F.; Fisher, J. D. & Melosi, L. (2021). “Some Inflation Scenarios for The American Rescue Plan Act of 2021”, *Chicago Fed Letter*, (453):1-8.
- Billio, M. & Varotto, S. (2020). “A New World Post COVID-19: Lessons for Business, the Finance Industry and Policy Makers”, Venezia Edizioni Ca’Foscari-Digital Publishing.
- Board of Governors of the Federal Reserve System, (2021). “The COVID-19 Crisis and the Federal Reserve’s Policy Response”, Erişim Adresi: <https://www.federal-reserve.gov/econres/feds/the-covid-19-crisis-and-the-federal-reserves-policy-response.htm>

- BROOKINGS, (2020). “What’s the ECB Doing in Response to the Covid-19 Crisis?”, Erişim Adresi: <https://www.brookings.edu/research/whats-the-ecb-doing-in-response-to-the-covid-19-crisis/>
- Büyükipেকci, S. & Hasanlı, N. (2020). “Dünya’da Covid–19 Virüsü Sebebi ile Oluşan Finansal Kriz ve Para Politikası”, İksad Publications, Ankara.
- Durmuş, S. & Şahin, D. (2020). “Covid-19 Küresel Salgında Dünyada ve Türkiye’de Uygulanan Ekonomi Politikaları Üzerine Bir Değerlendirme”, Electronic Turkish Studies, 15(4): 923-943.
- Dündar, N. (2020). “Küresel Salgınların Makroekonomik Etkileri Üzerine Bir Araştırma”, Journal Of Social And Humanities Sciences Research, 7(52): 837-852.
- Elgin, C. & Başbuğ, G. (2020). “Covid-19 Pandemisinin Yol Açtığı Ekonomik Krize Karşı Açıklanan Ekonomik Teşvik Paketleri: Bir Karşılaştırma ve Türkiye Örneği”, İstanbul Politik Araştırmalar Merkezi, Nisan-008 No’lu Raporu.
- Eryüzlü, H. (2020). “Covid-19 Ekonomik Etkileri ve Tedbirler: Türkiye’de “Helikopter Para” Uygulaması”, Ekonomi Maliye İşletme Dergisi, 3(1): 10-19.
- EU, European Central Bank, <https://www.ecb.europa.eu/home/search/coronavirus/html/index.en.html>.
- EU, European Commission, https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/about_the_european_commission/eu_budget/factsheet_3_general_14.04.pdf
- EU, European Council of the European Union, https://reliefweb.int/report/world/coronavirus-eu-global-response-fight-pandemic?gclid=CjwKCAiA9aKQBhBREiwAyGP5lQAKw30XkCdFOFHXXPIq8n9XJ_8CrOFKt3vkeSrBDtojgHS5Y-Eo15BoC4EoQAvD_BwE
- EU, European Council of the European Union, <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eu-recovery-plan/#:~:text=The%20new%20Recovery%20and%20Resilience,loans%3A%20%E2%82%AC360%20billion>
- EU, European Council of the European Union, <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/ecofin/2021/12/07/>
- EU, European Council of the European Union, <https://www.consilium.europa.eu/en/in-fographics/mff2021-2027-ngeu-final/>
- EU, European Council of the European Union, <https://www.consilium.europa.eu/en/in-fographics/mitigating-the-economic-impact-of-the-covid-19-crisis/>
- EU, European Council of the European Union, <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eu-recoveryplan/#:~:text=EU%20leaders%20agreed%20a%20>

[deal,EU%20budget%20for%202021%2D2027](#)

EU, European Council of the European Union, <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/the-eu-budget/long-term-eu-budget-2021-2027/>

EU, European Council of the European Union, <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/2020-eu-budget-amendment/>

EUR-Lex, (2020). “*The EU Budget Powering the Recovery Plan for Europe*”, Erişim Adresi: <https://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TX-T/?uri=COM%3A2020%3A442%3AFIN>

EY Türkiye Kamu Sektörü Danışmanlık Hizmetleri, (2020), “*Hükümetlerin Büyük Sınavı: 19 Ülkede COVID-19 Destek Paketleri*”, Ankara.

FED, Federal Reserve, <https://www.federalreserve.gov/econres/feds/the-covid-19-crisis-and-the-federal-reserves-policy-response.htm>

Federal Reserve Bank of St. LOUIS, (2020). “*How the Fed Has Responded to the COVID-19 Pandemic*”, Erişim Adresi: <https://www.stlouisfed.org/open-vault/2020/august/fed-response-covid19-pandemic>

Güner, O. (2020). “*Avrupa Birliği'nin Pandemiye Karşı Kurtarma Fonu Planı ve Temel Beklentiler*”, Euro Politika, 4(2): 215-226.

Gür, N., Tatlıyer, M. & Dilek, Ş. (2020). “*Ekonominin Koronavirüsle Mücadelesi*”, SETA yayınları, Erişim Adresi: <https://setav.org/assets/uploads/2020/06/R163.pdf>

IMF, International Monetary Fund <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2021/10/12/world-economic-outlook-october-2021>.

IMF, International Monetary Fund, <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2019/10/01/world-economic-outlook-october-2019>.

IMF, International Monetary Fund, <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/09/30/world-economic-outlook-october-2020>.

IMF, International Monetary Fund, <https://www.imf.org/en/Topics/imf-and-covid19/-/media/Files/Topics/COVID/FM-Database/October-2021/oct-2021-country-fiscal-measures-database-publication.ashx>.

Kapucu, H.; Aydın, M.; Şiriner, İ.; Morady, F. & Çetin, Ü. (2010). “*Politik İktisat ve Adam Smith*” Yön Yayınları, İstanbul.

Karaca, C.. (2014). “*Uygulanan Para ve Maliye Politikaları Açısından Geçmiş Krizler ve 2008 Küresel Ekonomik Krizin Karşılaştırmalı Analizi*”, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5(1): 263-286.

- Kaygusuz, Ö. (2020). “Covid-19 Krizi ve AB’nin Yeni Dönüşüm Dinamikleri: Gelecek Nesil AB Mümkün Mü?”, Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu Araştırma Raporu, ss.1-39.
- Koç, İ. & Yardımcıoğlu, F. (2020). “Covid-19 Pandemi Sürecinde Uygulamaya Konulan Mali Tedbir ve Teşviklerin Karşılaştırmalı Analizi: Türkiye ve Seçilmiş AB Ülkeleri Karşılaştırması”, Research Journal of Politics, Economics & Management/Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 8(2): 121-152.
- KPMG (2020). “Government and institution measures in response to COVID-19”, Erişim Adresi: <https://home.kpmg/xx/en/home/insights/2020/04/european-central-bank-government-and-institution-measures-in-response-to-covid.html>
- Mankiw, N., G. (1992). “Macroeconomics”, Worth Publishers, New York.
- Mishkin, F. S. (2007). “Para Politikası Stratejisi”, Efil Yayınevi, Ankara.
- MOSB, Manisa Organize Sanayi Bölgesi, https://www.mosb.org.tr/_uploads/2020040816303467.pdf.
- Nicola, M.; Alsafi, Z.; Sohrabi, C.; Kerwan, A.; Al-Jabir, A.; Iosifidis, C. & Agha, R. (2020). “Koronavirüs Pandemisinin (COVID-19) Sosyo-Ekonomik Etkileri: Bir İnceleme”, Uluslararası Cerrahi Dergisi , (78): 185-193.
- OECD, Organisation For Economic Co-Operation And Development, https://www.oecdilibrary.org/sites/490d4832en/index.html?itemId=/content/publication/490d4832en&_ga=2.239476739.1224956898.1633900846-938252832.1633900846.
- Ozili, P. K. & Arun, T. (2020). “Spillover of COVID-19: Impact on the Global Economy”, Available at SSRN 3562570.
- Öz, E. & Baran, T. (2019). “Türkiye’de Ekonomik Kriz Dönemlerinde Vergi İndirimlerinin Enflasyon, Faiz ve Yatırımlar Üzerindeki Etkisinin Değerlendirilmesi”, Uluslararası Yönetim İktisat Ve İşletme Dergisi, 15(4): 1257-1277.
- Özatay, F. & Sak, G. (2020). “COVID-19’un Ekonomik Sonuçlarını Yönetebilmek İçin Ne Yapılabilir?”, TEPAV Politika Notu, (202005).
- Posen, A. S. (2021). “Making the Most of Their Shot: The American Rescue Plan Package”, Intereconomics, 56(2): 127-128.
- Snowdon, B. & Vane, H. R. (2005). “Modern Macroeconomics: Its Origins, Development and Current State”, Edward Elgar Publishing, UK.

Staff, C. B. P. P. (2021). “*American Rescue Plan Act Will Help Millions and Bolster the Economy*”.

Şanlı, O. (2020). “*Keynesyen Model Bağlamında Covid-19 Pandeminin Küresel Ekonomiye Muhtemel Etkileri ABD ve Çin Ekonomileri Üzerine Bir Araştırma*”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5): 597-634.

TCMB, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Duyurular/Koronavirus>

The White House, (2020). “*American Rescue Plan*”, Erişim Adresi: <https://www.whitehouse.gov/american-rescue-plan/>

Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar (ULİSA) Enstitüsü, (2020). “*Kovid-19 (Koronavirüs) Salgınının Ekonomik Etkileri*”, Nisan 2020, Sayı: 1.

WB, The World Bank, <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#>.

Wolff, S. & Ladi, S. (2020). “*European Union Responses to the Covid-19 Pandemic: adaptability in times of permanent emergency. Journal of European Integration*”, 42(8): 1025-1040.

5. Bölüm

TÜRKİYE’DE KIRMIZI ET ÜRETİMİNİN AB ÜLKELERİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI*

Celal DEMİRKOL**

Giriş

Beslenme, insanların temel ve yaşamsal gereksinimlerinden biridir. Bu nedenle, gıda üretiminin kaynağı olan tarımsal faaliyet ve gıda sektörü bugüne kadar olduğu gibi günümüzde de bütün ülkeler ve ekonomiler için önemli bir sektör olma özelliğini korumaya devam etmektedir.

Gıda sektörüne hammadde sağlayan hayvancılık faaliyeti, giderek artan nüfusun yeterli ve dengeli beslenmesi, kırsal kalkınma, tarım sektöründe işsizliğin azaltılması ve ihracat potansiyeli açısından Türkiye’nin milli ekonomisinde önemli bir rol oynamaktadır (Saygın ve Demirbaş, 2017; Demirkol, 2007; Demirkol ve Aydın, 2021a, Demirkol ve Aydın, 2021b).

Dengeli beslenmede gıda harcamalarının önemli bir kısmını et ve et ürünleri oluşturmaktadır. Et, içerdiği yüksek protein, zengin mineral madde, aminoasitler, tuz, yağ asitleri ve vitaminlerden dolayı insanların yaşamsal faaliyetlerini sürdürebilmesi için gerekli olan bir enerji kaynağıdır (Mazhangara ve ark, 2019; Kubberod ve ark, 2002; Czerwonka ve Tokarz, 2017, Kouvari ve ark, 2016).

Avrupa Birliği ve Türkiye’de hayvancılık tarım sektörü içinde önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye hayvan varlığı, AB ülkeleri ile karşılaştırıldığında Türkiye lehine sayısal bir üstünlük söz konusu olsa da kırmızı et üretiminde henüz ken-

* Bu çalışma; yazarın “*Türkiye’de Kırmızı Et Sektörünün Sanayici ve Tüketici Düzeyinde Analizi*” isimli Doktora Tezinden üretilmiştir.

** Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Tekirdağ, Türkiye, (0000-0002-8598-3557)

dine yeterli bir ülke konumunda değildir.

Türkiye sahip olduğu doğal kaynaklar bakımından hayvancılığa oldukça elverişli bir ülkedir. Türkiye özellikle küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinde önemli bir üstünlüğe sahiptir. Türkiye küçükbaş hayvan yetiştiriciliğini ve özellikle de günümüzde gittikçe önem kazanan organik kırmızı et üretimini özendirici önlemler olarak, hayvansal ürünler açısından AB ülkelerine karşı rekabet gücünü arttırabilecektir.

Bu çalışmada, önemli bir hayvansal gıda maddesi olan kırmızı et üretimi Türkiye ve Avrupa Birliği ülkeleri açısından karşılaştırılmalı olarak incelenmektedir. Bu amaçla çalışmada büyükbaş ve küçükbaş hayvanların cinslerine göre yıllar itibariyle sayısal gelişimleri ve kırmızı et üretim miktarları analiz edilmiştir.

AVRUPA BİRLİĞİNDE KIRMIZI ET SEKTÖRÜNÜN GENEL YAPISI

Avrupa Birliği Ülkelerinde Hayvan Varlığı

Avrupa Birliği ülkelerinde kırmızı et sektörünün hammaddesini oluşturan canlı hayvan varlığının hayvan cinslerine göre sayısal olarak gelişimi Tablo 1'de incelenmiştir. AB ülkelerinde kırmızı et üretiminde sayısal olarak en fazla bulunan hayvanların ilk sırasında domuz gelmektedir. Domuz varlığını koyun ve keçi varlığı izlemektedir. 2015-2019 yılları arasında sayısal olarak en büyük artış manda varlığında (%15,59) gerçekleşmiş olmasına rağmen sayısal olarak en az bulunan hayvan manda olarak tespit edilmiştir.

Tablo 1. Avrupa Birliği Ülkelerinde (27) Hayvan Varlığı (1000 Baş)

Canlı Hayvanlar	Yıllar					Artış Oranı
	2015	2016	2017	2018	2019	
Domuz	145 344	143 712	144 442	143 518	143 106	-1,54
Sığır	79 700	80 031	79 602	77 840	77 138	-3,21
Koyun	64 849	64 715	64 762	64 318	63 692	-1,78
Keçi	12 725	12 766	12 803	12 182	12 115	-4,80
Manda	397	408	426	457	459	15,59

Kaynak: FAO STAT, Tarım İstatistikleri İnternet Veri Tabanı, 2021, (<http://www.fao.org/faostat/>).

Tablo 2’de AB ülkelerinde sığır varlığının sayısal gelişimi incelenmiştir. Sığır varlığı açısından ilk sırada Fransa yer almaktadır. Türkiye sahip olduğu sığır varlığı ile üye ülkelerle kıyaslandığında Fransa’dan sonra ikinci sırada yer almaktadır. 2015-2019 yılları arasında AB ülkelerinin hemen hemen çoğunda bir azalma görülse de Türkiye’de sığır varlığında, ilgili yıllar arasında %19,82 oranında bir artış tespit edilmiştir. Sığır varlığı açısından Almanya, Fransa ve Türkiye’den sonra 3. sırada yer almaktadır.

AB ülkelerinde koyun varlığı incelendiğinde (Tablo 3) ilk üç sırayı İspanya, Romanya ve Yunanistan paylaşmaktadır. Türkiye bu ülkelerle karşılaştırıldığında, Türkiye’nin sahip olduğu koyun varlığı yaklaşık 35 milyon baştır ve bu rakam toplam Avrupa Birliği ülkelerinin sahip olduğu koyun varlığının %55’ine karşılık gelmektedir.

Tablo 4’de Avrupa Birliği ülkelerinde keçi varlığının son beş yıldaki sayısal gelişimi incelenmiştir. Danimarka ve İsveç’e ait veri olmadığı için 25 ülke değerlendirmeye alınmıştır.

Türkiye Avrupa Birliği ülkelerinden daha fazla keçi varlığına sahiptir. 2015-2019 yılları arasında genel keçi varlığında biz azalma söz konusudur (%4,80). İlgili yıllar arasında en fazla artış görülen ülkeler sırasıyla Hırvatistan, Avusturya ve Finlandiya’dır. En büyük azalış Polonya’da görülmektedir. Türkiye özellikle küçükbaş hayvan varlığı bakımından Avrupa Birliği ülkeleri ile kıyaslandığında **önemli bir üstünlüğe sahiptir.**

Tablo 2. Avrupa Birliği (27) Ülkelerinde Sığır Varlığı (Baş)

Ülkeler	Yıllar					Artış Oranı
	2015	2016	2017	2018	2019	
Fransa	19 386 522	19 373 382	18 953 568	18 613 040	18 150 620	-6,38
Türkiye	14 223 109	13 994 071	14 080 155	15 943 586	17 042 506	19,82
Almanya	12 635 456	12 466 586	12 281 195	11 949 090	11 639 530	-7,88
İspanya	6 182 908	6 257 057	6 465 747	6 510 590	6 600 330	6,75
İrlanda	6 963 500	7 221 200	7 363 498	6 593 490	6 559 650	-5,80
İtalya	5 781 348	5 929 767	5 949 393	6 311 160	6 377 230	10,31
Polonya	5 960 693	5 939 046	6 143 083	6 183 300	6 261 600	5,05
Hollanda	4 315 000	4 294 000	4 030 000	3 690 000	3 721 000	-13,77
Belçika	2 503 262	2 501 349	2 385 988	2 398 090	2 373 100	-5,20

Romanya	2 068 888	2 092 414	2 049 700	1 977 200	1 923 300	-7,04
Avusturya	1 961 201	1 957 610	1 954 391	1 912 810	1 879 520	-4,16
Portekiz	1 606 000	1 635 000	1 670 000	1 632 420	1 674 970	4,29
Danimarka	1 551 948	1 568 288	1 545 417	1 530 000	1 500 000	-3,35
İsveç	1 428 400	1 436 050	1 448 590	1 435 450	1 404 670	-1,66
Çekya	1 407 132	1 415 658	1 421 242	1 365 240	1 367 050	-2,85
Macaristan	802 000	821 000	852 000	885 000	909 000	13,34
Finlandiya	914 717	909 021	893 178	859 380	840 740	-8,09
Litvanya	736 612	722 602	694 752	653 500	634 600	-13,85
Yunanistan	606 705	608 857	610 690	542 000	530 000	-12,64
Bulgaristan	552 807	550 201	557 866	542 120	527 190	-4,63
Slovenya	468 253	484 192	488 598	476 810	483 070	3,16
Slovakya	465 543	457 586	446 112	438 860	432 250	-7,15
Hırvatistan	440 092	444 613	450 757	414 000	420 000	-4,57
Letonya	422 019	419 084	412 314	395 330	395 320	-6,33
Estonya	264 700	248 236	250 900	251 900	254 000	-4,04
Lüksemburg	201 036	201 416	202 281	194 390	192 100	-4,44
Kıbrıs	58 559	63 147	66 862	70 820	73 970	26,32
Malta	15 020	14 356	14 184	14 120	14 000	-6,79
Toplam	79 700 321	80 031 718	79 602 306	77 840 110	77 138 810	-3,21

Kaynak: FAOSTAT, Tarım İstatistikleri İnternet Veri Tabanı, 2021, (<http://www.fao.org/faostat/>).

Avrupa Birliği ülkelerinin sahip oldukları domuz varlığının sayısal olarak gelişimleri Tablo 5’de incelenmiştir. Avrupa Birliğinin toplam kırmızı et üretiminde domuz eti önemli bir yer tutmaktadır.

2015 ile 2019 yılları arasında Avrupa Birliği ülkelerinde, domuz varlığında genel anlamda bir azalma söz konusudur (-%1,54). Domuz varlığında artış görülen ülkelerin başında İspanya ve İrlanda gelmektedir. Bu iki ülkeyi İsveç, Yunanistan ve Fransa izlemektedir. 2019 yılı temel alındığında domuz varlığının en yüksek olduğu iki ülke İspanya ve Almanya’dır. Türkiye’de kırmızı et tüketiminde domuz tercih edilmediğinden dolayı çok düşük bir rakamla üye ülkelerin oldukça gerisinde bulunmaktadır.

Tablo 3. Avrupa Birliği Ülkelerinde (27) Koyun Varlığı (Baş)

Ülkeler	Yıllar					% Değişim
	2015	2016	2017	2018	2019	
Türkiye	31 140 244	31 507 934	30 983 933	33 677 636	35 194 972	13,02
İspanya	16 522 956	15 962 892	15 963 106	15 852 530	15 478 620	-6,32
Romanya	9 518 225	9 809 512	9 875 500	10 176 400	10 358 700	8,83
Yunanistan	8 746 260	8 680 235	8 827 820	8 430 000	8 427 000	-3,65
Fransa	7 064 541	7 045 970	6 901 456	7 166 000	7 105 000	0,57
İtalya	7 148 534	7 284 874	7 215 433	7 179 150	7 000 880	-2,07
İrlanda	5 138 700	5 179 200	5 197 140	5 109 342	5 145 793	0,14
Portekiz	2 043 000	2 068 000	2 225 000	2 207 790	2 131 960	4,35
Almanya	1 579 789	1 574 300	1 579 800	1 569 900	1 556 500	-1,47
Bulgaristan	1 335 283	1 331 894	1 360 087	1 350 030	1 280 980	-4,07
Macaristan	1 185 000	1 190 000	1 141 000	1 109 000	1 061 000	-10,46
Hollanda	1 032 000	1 040 000	798 830	743 000	758 000	-26,55
Hırvatistan	607 711	618 896	636 808	636 000	658 000	8,28
Avusturya	349 087	353 710	378 381	406 340	402 660	15,35
İsveç	594 730	578 174	606 080	366 520	379 460	-36,20
Slovakya	391 151	381 724	368 896	351 120	320 560	-18,05
Polonya	227 554	239 138	261 224	276 737	273 097	20,01
Çekya	231 694	218 493	217 141	218 915	213 068	-8,04
Litvanya	123 909	147 073	163 565	164 300	152 100	22,75
Danimarka	144 418	147 209	154 129	143 797	146 955	1,76
Finlandiya	155 238	156 496	155 926	154 999	144 876	-6,67
Slovenya	113 648	109 406	119 845	108 761	109 832	-3,36
Letonya	92 544	102 276	106 629	107 290	99 820	7,86
Estonya	85 200	85 520	80 800	73 100	70 800	-16,90
Malta	11 076	11 523	11 739	13 170	13 160	18,82
Lüksemburg	9 453	8 951	8 478	8 654	8 681	-8,17
Belçika	100 676	86 229	86 602	-	-	0,00
Kıbrıs	296 857	304 187	321 488	310 988	-	0,00
Toplam	64 849 234	64 715 882	64 762 903	64 318 833	63 692 502	-1,78

Kaynak: FAOSTAT, Tarım İstatistikleri İnternet Veri Tabanı, 2021, (<http://www.fao.org/faostat/>).

Tablo 4. Avrupa Birliği Ülkelerinde (27) Keçi Varlığı (Baş)

Ülkeler	Yıllar					% Değişim
	2015	2016	2017	2018	2019	
Türkiye	10 344 936	10 416 166	10 345 299	10 634 672	10 922 427	5,58
Yunanistan	4 128 036	3 975 504	3998 205	3625 000	3580 000	-13,28
İspanya	3 009 582	3 088 035	3059 731	2764 790	2659 110	-11,65
Romanya	1 417 176	1 440 151	1483 100	1539 300	1598 800	12,82
Fransa	1 261 684	1 258 204	1270 737	1252 000	1242 000	-1,56
İtalya	961 676	1 026 263	992 177	986 260	1058 720	10,09
Hollanda	468 000	504 000	532 870	518 000	551 000	17,74
Portekiz	373 000	347 000	340 000	332 590	313 540	-15,94
Bulgaristan	292 644	276 919	237 543	271 740	228 490	-21,92
Almanya	110 000	138 810	140 000	146 000	141 000	28,18
Avusturya	70 705	76 620	82 735	91 540	92 500	30,83
Hırvatistan	62 000	75 530	76 771	80 000	82 000	32,26
Macaristan	70 000	72 000	81 000	65 000	63 000	-10,00
Polonya	81 727	44 204	44 204	44 204	44 204	-45,91
Slovakya	35 178	36 324	36 355	36 910	35 590	1,17
Çekya	26 765	26 548	28 174	30 316	29 210	9,14
Slovenya	22 283	26 959	22 405	25 664	24 056	7,96
Litvanya	12 991	13 526	13 409	14 300	15 100	16,23
Letonya	12 287	12 682	13 159	12 240	11 690	-4,86
İrlanda	10 800	9 900	8 285	9 349	8 661	-19,81
Finlandiya	4 546	4 799	5 278	5 437	5 925	30,33
Malta	4 937	4 971	5 160	5 730	5 590	13,23
Lüksemburg	4 772	5 130	5 406	5 075	5 351	12,13
Estonya	4 600	5 100	5 100	5 200	4 700	2,17
Belçika	43 602	50 801	64 000	-	-	0,00
Kıbrıs	236 920	246 624	257 637	250 412	-	0,00
Toplam (25)	12 725 911	12 766 604	12 803 441	12 182 057	12 115 237	-4,80

Kaynak: FAOSTAT, Tarım İstatistikleri İnternet Veri Tabanı, 2021, (<http://www.fao.org/faostat/>).

Tablo 5. Avrupa Birliği Ülkelerinde (27) Domuz Varlığı (Baş)

Ülkeler	Yıllar					% Değiş.
	2015	2016	2017	2018	2019	
İspanya	28 367 335	29 231 595	29971 357	30 804 100	31 246 040	10,15
Almanya	27 652 416	27 376 100	27577 600	26 445 400	26 053 400	-5,78
Fransa	13 162 391	12 626 616	12930 857	13 713 000	13 510 000	2,64
Danimarka	12 537 763	12 383 000	12307 667	12 642 000	12 728 000	1,52
Hollanda	12 603 000	12 479 000	12409 000	11 909 000	11 921 000	-5,41
Polonya	11 639 790	10 865 318	11352 719	11 027 700	11 215 500	-3,65
İtalya	8 674 793	8 477 930	8570 807	8 492 230	8 510 270	-1,90
Belçika	6 364 164	6 176 576	6108 077	6 209 130	6 085 100	-4,38
Romanya	5 041 788	4 926 928	4707 700	3 925 300	3 834 100	-23,95
Avusturya	2 868 191	2 845 451	2 792 803	2 776 570	2 773 230	-3,31
Macaristan	3 136 000	3 124 000	2 907 000	2 872 000	2 634 000	-16,01
Portekiz	2 247 000	2 151 000	2 165 000	2 205 050	2 216 480	-1,36
İrlanda	1 536 900	1 594 300	1 556 852	1 572 150	1 613 270	4,97
Çekya	1 559 648	1 609 945	1 490 775	1 507 580	1 508 910	-3,25
İsveç	1 435 300	1 471 200	1 382 300	1 417 200	1 481 200	3,20
Finlandiya	1 242 633	1 234 860	1 135 598	1 041 200	1 062 200	-14,52
Hırvatistan	1 166 888	1 163 027	1 121 032	1 049 000	1 022 000	-12,42
Yunanistan	713 519	697 724	716 856	721 000	733 000	2,73
Slovakya	641 827	633 116	585 843	627 020	589 230	-8,19
Litvanya	714 157	687 822	663 915	572 000	550 800	-22,87
Bulgaristan	553 114	600 068	616 426	654 550	491 810	-11,08
Kıbrıs	358 058	352 769	350 147	362 100	351 920	-1,71
Letonya	349 432	334 159	336 386	304 900	314 200	-10,08
Estonya	357 900	265 900	289 100	290 400	301 600	-15,73
Slovenya	281 319	271 385	265 744	259 130	240 140	-14,64
Lüksemburg	95 337	92 312	96 761	82 590	84 040	-11,85
Malta	43 634	40 597	34 011	36 290	35 480	-18,69
Türkiye	2 655	1 642	1 299	1 361	1 636	-38,38
Toplam	145 344 297	143 712 698	144 442 333	143 518 590	143 106 920	-1,54

Kaynak: FAOSTAT, Tarım İstatistikleri İnternet Veri Tabanı, 2021, (<http://www.fao.org/faostat/>).

Avrupa Birliği Ülkelerinde Kırmızı Et Üretimi

Avrupa Birliği ülkelerinde kırmızı et üretimi sığır, koyun, keçi, manda ve domuz eti açısından değerlendirilmiştir. Avrupa Birliği ülkelerinde sığır eti üretimi Tablo 6'da incelenmiştir. Sığır eti üretiminde önde gelen ülkeler sırasıyla Fransa ve Almanya'dır. 2015-2019 yılları arasında AB ülkelerinde sığır eti üretimi %2,76 oranında artış göstermiştir. Sığır eti üretiminde en çok artış görülen ülke %15,16 ile Polonya'dır. Polonya'yı, Kıbrıs (%13,26) ve Macaristan (%12,83) izlemektedir. Sığır eti üretiminde Türkiye ile Avrupa Birliği ülkeleri karşılaştırıldığında yaklaşık bir milyon ton ile Fransa ve Almanya'dan sonra 3.sırada yer almaktadır. Sığır eti üretiminde gerek hayvan sayısı ve gerekse de üretim miktarı açısından Türkiye büyük bir potansiyele sahiptir.

Tablo 6. Avrupa Birliği Ülkelerinde (27) Sığır Eti Üretimi (Ton)

Ülkeler	Yıllar					% Değişim
	2015	2016	2017	2018	2019	
Fransa	1 447 906	1 466 099	1 432 780	1 460 000	1 428 460	-1,34
Almanya	1 132 340	1 155 483	1 137 008	1 109 000	1 107 000	-2,24
Türkiye	1 014 926	1 059 195	987 482	1 003 859	1 075 479	5,97
İtalya	771 767	791 284	739 830	809 220	779 820	1,04
İspanya	626 104	637 013	643 861	669 010	695 170	11,03
İrlanda	564 100	588 400	617 000	622 540	619 800	9,87
Polonya	486 700	512 000	569 200	564 790	560 500	15,16
Hollanda	382 520	416 060	440 639	459 210	424 300	10,92
Belçika	267 877	278 362	281 536	277 310	263 750	-1,54
Avusturya	229 648	228 335	226 859	233 460	229 610	-0,02
İsveç	143 980	131 250	132 070	138 420	139 670	-2,99
Danimarka	120 491	129 340	124 148	130 200	125 600	4,24
Romanya	118 851	116 177	110 991	92 760	101 760	-14,38
Portekiz	88 645	90 704	91 187	93 790	92 030	3,82
Finlandiya	86 490	86 720	86 080	87 060	87 760	1,47
Çekya	69 014	72 794	67 714	72 940	74 450	7,88
Hırvatistan	42 000	44 709	42 562	43 780	45 430	8,17

Litvanya	45 102	43 319	41 917	41 670	42 460	-5,86
Slovenya	33 583	35 656	35 795	34 870	35 740	6,42
Yunanistan	39 199	39 172	41 766	39 630	33 460	-14,64
Macaristan	27 315	28 939	28 162	30 180	30 820	12,83
Bulgaristan	18 548	17 469	17 113	16 120	17 770	-4,19
Letonya	18 769	19 468	18 450	17 480	14 780	-21,25
Slovakya	10 711	10 261	10 534	10 670	10 710	-0,01
Lüksemburg	9 180	9 529	9 643	9 960	10 250	11,66
Estonya	12 600	14 800	11 900	9 760	9 250	-26,59
Kıbrıs	4 953	4 954	5 101	5 280	5 610	13,26
Malta	1 032	1 151	1 117	1 070	1 030	-0,19
Toplam	6 799 425	6 969 448	6 964 963	7 080 180	6 986 990	2,76

Kaynak: FAOSTAT, Tarım İstatistikleri İnternet Veri Tabanı, 2021, (<http://www.fao.org/faostat/>).

2015 ile 2019 yılları arasında, Avrupa Birliği **ülkelerinde** koyun eti üretimi incelendiğinde (Tablo 7) %5,14'lük genel olarak bir azalma söz konusudur. Bununla birlikte, Polonya'da ilgili yıllar arasında yaklaşık %60'luk, Malta'da ise %55'lik bir artış gerçekleşmiştir. 2019 yılında, Avrupa Birliği ülkelerinde koyun eti üretiminin en çok olduğu ülkelerin ilk sırasında 121 340 ton ile İspanya yer almaktadır. İspanya'yı sırasıyla yaklaşık 80 000 ton ile Fransa, yaklaşık 66 000 ton ile İrlanda ve 63 470 ton ile Yunanistan izlemektedir. En az üretim miktarına sahip ülkeler sırasıyla Lüksemburg, Malta, Slovakya ve Estonya'dır.

Türkiye koyun eti üretiminde Avrupa Birliği ülkeleri ile karşılaştırıldığında, sayısal olarak büyük bir **üstünlüğe** sahiptir. Türkiye; 2015 ile 2019 yılları arasında %15,89'lik bir artış oranı ve 2019 yılında 389 380 tonluk üretim miktarı ile Avrupa Birliği toplam koyun eti üretiminin %74'ü kadar bir üretim potansiyeline sahip ülke konumunda bulunmaktadır.

Tablo 7. Avrupa Birliği Ülkelerinde (27) Koyun Eti Üretimi (Ton)

Ülkeler	Yıllar					% Değişim
	2015	2016	2017	2018	2019	
Türkiye	336 000	338 000	333 000	365 806	389 380	15,89
İspanya	115 864	117 054	115 114	119 640	121 340	4,73
Fransa	108 280	104 625	101 122	81 420	80 940	-25,25
İrlanda	58 400	61 000	67 100	68 410	66 040	13,08
Yunanistan	56 732	57 492	53 918	62 400	63 470	11,88
Romanya	70 982	77 375	73 426	47 500	49 610	-30,11
Almanya	32 140	31 587	31 152	34 000	35 000	8,90
İtalya	33 632	31 308	33 251	34 830	31 860	-5,27
Portekiz	17 622	17 085	15 803	15 730	16 740	-5,01
Hollanda	12 980	12 550	12 336	11 880	13 270	2,23
Bulgaristan	9 907	9 798	8 878	6 970	7 690	-22,38
Avusturya	6 153	6 267	6 011	6 670	7 020	14,09
Hırvatistan	5 000	4 971	4 704	5 270	5 340	6,80
İsveç	5 120	5 000	5 260	6 000	5 090	-0,59
Çekya	3 299	3 628	3 709	3 750	3 730	13,06
Kıbrıs	3 388	3 038	3 141	3 310	3 100	-8,50
Belçika	2 523	2 800	2 950	2 740	2 670	5,83
Danimarka	1 749	1 594	1 585	1 600	1 600	-8,52
Macaristan	1 230	1 072	1 564	1 580	1 570	27,64
Finlandiya	1 250	1 330	1 350	1 510	1 490	19,20
Slovenya	1 359	1 307	1 423	1 440	1 370	0,81
Polonya	700	700	900	1 000	1 130	61,43
Litvanya	862	1 095	1 258	1 160	1 100	27,61
Letonya	805	896	870	940	970	20,50
Estonya	500	700	600	380	490	-2,00
Slovakya	978	880	1 050	480	440	-55,01
Malta	103	108	109	130	160	55,34
Lüksemburg	51	46	50	50	50	-1,96
Toplam	551 609	555 306	548 634	520 790	523 280	-5,14

Kaynak: FAOSTAT, Tarım İstatistikleri İnternet Veri Tabanı, 2021, (<http://www.fao.org/faostat/>).

Avrupa Birliği ülkelerinde keçi eti üretimi Tablo 8’de incelenmiştir. 2015-2019 yılları arasında toplam keçi eti üretiminde yaklaşık %8’lik bir azalma tespit edilmiştir. Avrupa Birliği ülkeleri arasında 2019 yılında en fazla keçi eti üretiminin gerçekleştiği ülke yaklaşık 26 000 ton ile Yunanistan’dır. Yunanistan’ı yaklaşık 10 000 ton ile İspanya izlemektedir. FAO veri tabanında ilgili yıllar arasında bazı yıllara göre eksik veriye sahip ülkelere tabloda yer verilmemiştir. Ülkeler arasında keçi eti üretiminde en çok artış gösteren ülkeler sırasıyla Belçika ve Hollanda’dır. Keçi eti üretiminin en az olduğu ülkeler sırasıyla Malta, Estonya ve Litvanya’dır.

Türkiye keçi eti üretiminde Avrupa Birliği ülkelere ile karşılaştırıldığında, 2019 yılında yaklaşık 72 000 ton ile Avrupa Birliğinin toplam üretim miktarının üzerinde bir üretim miktarına sahiptir. Türkiye kırmızı et üretiminin hammaddesini oluşturan sığır, koyun ve keçi eti üretimi bakımından Avrupa Birliği ülkelerinin üzerinde üretim miktarları ile önemli bir kırmızı et üreticisi ülke konumunda bulunmaktadır.

Tablo 8. Avrupa Birliği Ülkelerinde (27) Keçi Eti Üretimi (Ton)

Ülkeler	Yıllar					% Değişim
	2015	2016	2017	2018	2019	
Türkiye	68 077	67 966	67 500	69 925	72 147	5,98
Yunanistan	25 854	25 208	21 934	24 760	26 480	2,42
İspanya	9 120	9 904	10 713	10 970	10 420	14,25
Fransa	12 172	11 715	11 044	6 170	6 260	-48,57
Romanya	8 641	9 649	9 729	4 620	5 300	-38,66
Kıbrıs	2 061	1 915	2 116	2 310	2 330	13,05
İtalya	1 808	1 616	1 774	2 250	2 290	26,66
Hollanda	1 470	1 810	1 780	2 210	2 260	53,74
Bulgaristan	1 770	1 949	1 633	1 470	1 670	-5,65
Portekiz	1 221	1 157	1 149	1 170	1 180	-3,36
Hırvatistan	600	500	600	500	500	-16,67
Belçika	194	220	284	390	400	106,19
Slovenya	305	333	297	370	340	11,48
Slovakya	261	259	332	330	330	26,44
Çekya	246	246	263	260	290	17,89

Macaristan	187	157	231	220	230	22,99
Litvanya	100	70	78	70	60	-40,00
Estonya	16	15	15	10	20	25,00
Malta	34	34	35	20	20	-41,18
Toplam	67 156	67 889	64 980	58 860	61 320	-8,69

Kaynak: FAOSTAT, Tarım İstatistikleri İnternet Veri Tabanı, 2021, (http://www.fao.org/faostat/).

Kırmızı et üretiminde Türkiye’de dini sebeplerle tercih edilmeyen, fakat AB ülkelerinde önemli bir yere sahip olan domuz eti üretim miktarları Tablo 9’da incelenmiştir. Türkiye’nin domuz eti üretimi oldukça düşük olduğundan dolayı tabloda Türkiye’ye yer verilmemiştir.

2015 ile 2019 yılları arasında Avrupa Birliği ülkelerinde domuz eti üretiminde %1,89 oranında bir artış gerçekleşmiştir. 2019 yılında yaklaşık 5 milyon ton üretim miktarı ile Almanya en büyük üretici ülke konumundadır. Almanya’yı yaklaşık 4,5 milyon ton üretim miktarı ile İspanya izlemektedir. En düşük domuz eti üretimi sırasıyla Malta ve Lüksemburg’da gerçekleşmiştir. 2015-2019 yılları arasında domuz eti üretiminde en büyük artış %38,08 ile Slovakya’da gerçekleşmiş olup Slovakya’yı %28,51’lik artış oranı ile Hırvatistan izlemektedir.

Tablo 9. Avrupa Birliği Ülkelerinde (27) Domuz Eti Üretimi (Ton)

Ülkeler	Yıllar					% Değişim
	2015	2016	2017	2018	2019	
Almanya	5 570 490	5 589 639	5 505 572	5 350 000	5 232 000	-6,08
İspanya	3 854 658	4 181 091	4 298 789	4 530 480	4 641 160	20,40
Fransa	2 148 452	2 170 418	2 147 550	2 181 530	2 200 350	2,42
Polonya	1 976 000	2 008 800	2 032 900	2 093 200	1 988 840	0,65
Hollanda	1 456 220	1 452 840	1 455 677	1 535 920	1 628 290	11,82
Danimarka	1 600 591	1 579 405	1 532 387	1 583 100	1 500 400	-6,26
İtalya	1 491 414	1 544 132	1 466 949	1 487 000	1 464 490	-1,81
Belçika	1 124 310	1 060 541	1 044 561	1 073 190	1 038 990	-7,59
Avusturya	529 118	514 892	508 494	509 520	502 030	-5,12
Macaristan	455 088	457 808	469 829	467 100	462 060	1,53

Romanya	470 055	500 777	491 906	426 990	398 730	-15,17
Portekiz	400 296	399 674	377 866	383 220	387 920	-3,09
İrlanda	276 400	282 700	294 200	303 270	304 370	10,12
İsveç	233 500	233 890	240 700	250 140	240 290	2,91
Çekya	237 438	229 089	220 267	219 900	218 610	-7,93
Finlandiya	191 990	190 160	181 580	167 410	168 950	-12,00
Hırvatistan	94 000	98 018	104 505	113 500	120 800	28,51
Yunanistan	78 066	76 702	77 319	87 050	86 200	10,42
Bulgaristan	69 259	72 737	75 133	81 820	81 590	17,80
Litvanya	84 314	74 037	71 476	72 060	77 660	-7,89
Slovakya	52 397	55 928	57 929	66 390	72 350	38,08
Estonya	50 100	42 700	38 400	43 440	45 290	-9,60
Kıbrıs	43 774	43 899	43 143	41 800	43 350	-0,97
Letonya	35 940	36 377	38 073	38 850	40 680	13,19
Slovakya	27 317	30 724	31 438	31 290	32 210	17,91
Lüksemburg	12 506	13 982	12 944	12 920	12 960	3,63
Malta	5 428	4 931	4 707	4 430	4 410	-18,75
Toplam	22 569 121	22 945 891	22 824 294	23 155 520	22 994 980	1,89

Kaynak: FAOSTAT, Tarım İstatistikleri İnternet Veri Tabanı, 2021, (http://www.fao.org/faostat/).

Avrupa Birliği Ülkelerinde Kırmızı Et Dış Ticareti

Avrupa Birliği ülkelerinde sığır eti ithalat miktarları Tablo 10'da incelenmiştir. 2015 ile 2019 yılları arasında sığır eti ithalat miktarlarında oransal olarak önemli bir değişiklik söz konusu değildir. 2019 yılında Hollanda yaklaşık 247 000 ton ile en çok ithalat yapan ülkedir. Hollanda'yı yaklaşık 212 000 ton İtalya izlemektedir. Almanya 125 947 ton ile en çok ithalat yapan üçüncü ülke konumundadır. Estonya ile Kıbrıs en az ithalat yapan ülkelerdir. Türkiye sığır eti ithalatında Avrupa Birliği ülkeleri ile karşılaştırıldığında sıralamada alt sıralarda yer alsa da 2015, 2017 ve 2018 yıllarında yüksek miktarlarda et ithalatı yapan ülkeler arasında yer almıştır.

Tablo 10. Avrupa Birliği Ülkelerinde (27) Sığır Eti İthalatı (Ton)

Ülkeler	Yıllar					% Değişim
	2015	2016	2017	2018	2019	
Hollanda	209 758	226 182	249 098	251 085	247 038	17,77
İtalya	252 023	233 467	224 995	214 122	212 974	-15,49
Almanya	145 846	140 056	143 584	136 816	125 947	-13,64
Yunanistan	73 381	74 515	76 530	84 016	86 095	17,33
Fransa	89 149	75 376	73 823	74 155	77 139	-13,47
Portekiz	48 978	48 150	52 442	59 592	60 920	24,38
İspanya	51 005	59 868	64 203	64 197	59 264	16,19
Belçika	24 975	21 635	26 113	22 870	33 261	33,18
Avusturya	29 223	33 805	33 984	25 231	28 918	-1,04
Danimarka	20 635	19 665	19 726	20 410	17 343	-15,95
Hırvatistan	13 342	15 043	16 242	16 064	16 936	26,94
Polonya	13 567	17 041	11 092	11 550	9 219	-32,05
İsveç	9 160	9 870	9 930	8 709	8 792	-4,02
Çekya	4 129	6 375	7 972	6 902	7 810	89,15
İrlanda	8 197	8 038	7 438	11 621	6 165	-24,79
Slovenya	5 822	5 054	4 404	5 354	5 669	-2,63
Romanya	5 018	2 708	2 800	4 006	3 386	-32,52
Slovakya	5 717	4 905	5 399	3 738	3 299	-42,29
Finlandiya	4 383	4 785	6768	5 338	3 044	-30,55
Lüksemburg	3 222	3 042	2 760	2 868	2 747	-14,74
Macaristan	1 682	1 967	2 790	2 807	2 439	45,01
Bulgaristan	3 175	5 814	1 749	1 414	2 148	-32,35
Litvanya	58	63	108	1 797	1 947	3256,90
Letonya	4 257	2 366	1 114	975	1 130	-73,46
Türkiye	11 206	21	18 539	43 556	906	-91,92
Malta	174	236	495	649	796	357,47
Kıbrıs	480	555	715	606	506	5,42
Estonya	315	266	481	169	75	-76,19
Toplam	1 027 671	1 020 847	1 046 755	1 037 061	1 025 007	-0,26

Kaynak: FAOSTAT, Tarım İstatistikleri İnternet Veri Tabanı, 2021, (<http://www.fao.org/faostat/>).

Avrupa Birliği ülkelerinde sığır eti ihracat miktarları Tablo 11’de incelenmiştir. 2015-2019 yılları arasında Avrupa Birliği ülkelerinin toplam sığır eti ihracat miktarında yaklaşık %5’lik bir azalma gerçekleşmiştir. Sığır eti ihracatında ilk sırayı Polonya almaktadır. Polonya’yı sırasıyla Hollanda, Fransa, Almanya ve İspanya izlemektedir. İstatistiklerde Malta ve Kıbrıs’a ait verilerin eksik olması sebebiyle Tabloda bu ülkelere yer verilmemiştir. Türkiye söz konusu yıllar arasında sığır eti ihracatında yüksek oranda bir artış gösterse de Avrupa Birliği ülkelerine kıyasla ihracat miktarı oldukça düşüktür.

Tablo 11. Avrupa Birliği Ülkelerinde (27) Sığır Eti İhracatı (Ton)

Ülkeler	Yıllar					% Değişim
	2015	2016	2017	2018	2019	
Polonya	256 252	239 900	255 291	244 411	217 410	-15,16
Hollanda	162 201	164 570	150 857	151 829	161 678	-0,32
Fransa	166 889	165 076	165 099	165 882	158 919	-4,78
Almanya	176 936	173 884	157 546	142 084	147 953	-16,38
İspanya	122 699	122 442	117 990	120 644	142 431	16,08
Belçika	82 355	88 270	98 032	98 593	85 441	3,75
İtalya	54 207	55 335	51 425	49 218	48 776	-10,02
Avusturya	51 608	44 445	44 804	48 256	46 937	-9,05
İrlanda	54 281	47 729	50 777	43 863	38 933	-28,28
Danimarka	39 482	43 446	39 382	41 667	34 946	-11,49
Litvanya	16 040	14 054	15 313	15 577	15 711	-2,05
Slovenya	3 961	5 100	7 358	13 289	14 470	265,31
Macaristan	10 735	11 874	11 365	11 582	10 464	-2,52
Hırvatistan	4 257	6 614	5 313	6 064	9 816	130,58
Portekiz	7 598	8 654	9 545	11 375	8 841	16,36
Letonya	8 997	9 964	10 039	10 078	8 422	-6,39
Çekya	4 088	5 112	4 283	4 886	5 453	33,39
Romanya	3 134	5 163	10 403	5 664	3 213	2,52
Finlandiya	170	1 102	1 560	1 792	2 798	1545,88
Slovakya	2 429	2 045	1 602	1 961	1 412	-41,87
Lüksemburg	746	510	616	683	701	-6,03
Yunanistan	165	310	539	265	180	9,09

Türkiye	7	27	35	52	117	1571,43
İsveç	404	573	520	155	110	-72,77
Bulgaristan	1 157	4 023	975	549	77	-93,34
Estonya	773	323	98	68	52	-93,27
Toplam	1 231 564	1 220 518	1 210 732	1 190 442	1 165 150	-5,39

Kaynak: FAOSTAT, Tarım İstatistikleri İnternet Veri Tabanı, 2021, (http://www.fao.org/faostat/).

Tablo 12'de Avrupa Birliğinde koyun eti ithalat miktarları incelenmiştir. Toplam ithalat miktarları söz konusu yıllar arasında %2,53'lük bir artış göstermiştir. Koyun eti ithalat miktarında en çok artış görülen ülke Bulgaristan'dır. 2019 yılında koyun eti ithalatında ilk sırada yer alan ülke yaklaşık 87 000 ton ile Fransa'dır. Fransa'yı 42 480 ton ile Almanya izlemektedir. FAO veri tabanında Türkiye ile ilgili sadece 2019 yılına ait veri bulunmaktadır. Türkiye sahip olduğu koyun varlığı ve koyun eti üretim miktarı bakımından koyun eti ithalatı yapan ülke konumunda değildir.

Tablo 12. Avrupa Birliği Ülkelerinde (27) Koyun Eti İthalatı (Ton)

Ülkeler	Yıllar					% Değişim
	2015	2016	2017	2018	2019	
Fransa	93 823	87 497	88 651	87 772	87 442	-6,80
Almanya	36 744	39 744	42 716	45 638	42 480	15,61
Hollanda	26 880	31 049	37 869	40 008	35 006	30,23
İtalya	23 621	28 239	23 388	23 584	24 975	5,73
Belçika	23 310	22 867	22 738	23 249	22 106	-5,17
İsveç	9 725	10 527	10 837	10 387	9 381	-3,54
İspanya	9 292	8 892	8 208	8 001	7 576	-18,47
İrlanda	4 639	3 651	4 907	5 130	6 650	43,35
Yunanistan	8 204	8 123	6 462	6 662	5 919	-27,85
Portekiz	5 351	5 728	6 383	7 517	5 815	8,67
Danimarka	3 640	3 781	3 728	3 782	3 405	-6,46
Avusturya	2 446	2 728	2 999	2 578	2 635	7,73
Finlandiya	2 098	1 940	1 997	1 861	1 644	-21,64

Hırvatistan	1 408	1 623	1 457	1 591	1 635	16,12
Kıbrıs	1 155	1 487	1 938	1 537	1 580	36,80
Bulgaristan	737	1 161	903	882	1 489	102,04
Polonya	1 238	1 038	1 167	973	1 142	-7,75
Lüksemburg	886	758	729	725	706	-20,32
Çekya	422	436	346	388	563	33,41
Romanya	314	379	600	636	420	33,76
Malta	433	522	515	547	415	-4,16
Estonya	241	318	275	335	289	19,92
Macaristan	198	275	239	250	253	27,78
Slovenya	343	404	213	153	178	-48,10
Letonya	125	124	141	138	145	16,00
Litvanya	83	91	90	92	99	19,28
Slovakya	138	111	78	58	56	-59,42
Türkiye	-	-	-	-	420	-
Toplam	257 494	263 493	269 574	274 474	264 004	2,53

Kaynak: FAOSTAT, Tarım İstatistikleri İnternet Veri Tabanı, 2021, (http://www.fao.org/faostat/).

Koyun eti ihracat miktarları Tablo 13’de incelenmiştir. Avrupa Birliğinde 2015-2019 yılları arasında toplam koyun eti ihracatı yaklaşık %25 oranında artış göstermiştir. 2019 yılında en çok ihracat yapan ülke 53 714 ton ile İrlanda’dır. İrlanda’yı 40 542 ton ile İspanya izlemektedir. Hollanda yaklaşık 32 000 ton ile en çok koyun eti ihracatı yapan ülke konumundadır. Avrupa Birliği ülkeleri arasında en az koyun eti ihracatı yapan ülkeler sırasıyla Malta, Finlandiya, Kıbrıs ve Litvanya’dır.

Tablo 13. Avrupa Birliği Ülkelerinde (27) Koyun Eti İhracatı (Ton)

Ülkeler	Yıllar					% Değişim
	2015	2016	2017	2018	2019	
İrlanda	42 442	48 553	55 546	53 080	53 714	26,56
İspanya	30 341	32 973	35 242	39 022	40 542	33,62
Hollanda	22 776	26 385	36 811	34 394	32 741	43,75
Belçika	12 922	13 080	13 769	12 956	11 899	-7,92
Romanya	6 768	5 331	8 023	9 123	9 244	36,58

Fransa	7 753	8 278	8 738	8 881	8 328	7,42
Almanya	6 352	5 977	6 711	6 134	6 137	-3,38
Yunanistan	2 870	4 218	4 565	5 488	5 697	98,50
İtalya	2 982	2 502	3 626	3 927	3 739	25,39
Bulgaristan	1 696	949	1 617	1 284	1 204	-29,01
Portekiz	2 137	1 408	575	1 000	798	-62,66
Danimarka	557	543	626	811	796	42,91
Slovakya	591	573	666	776	717	21,32
Türkiye	18	65	58	48	533	2861,11
Polonya	806	827	507	514	444	-44,91
Macaristan	141	384	313	449	423	200,00
Letonya	96	154	142	189	167	73,96
Çekya	100	132	161	153	138	38,00
Hırvatistan	70	115	82	88	119	70,00
İsveç	360	214	186	142	119	-66,94
Avusturya	98	92	161	147	114	16,33
Estonya	98	78	73	71	83	-15,31
Slovenya	76	65	51	30	77	1,32
Lüksemburg	48	52	65	64	74	54,17
Litvanya	8	19	22	21	20	150,00
Kıbrıs	8	-	-	7	10	25,00
Finlandiya	32	25	16	21	2	-93,75
Malta	-	-	-	2	-	-
Toplam	142 128	152 927	178 294	178 774	177 346	24,78

Kaynak: FAOSTAT, Tarım İstatistikleri İnternet Veri Tabanı, 2021, (http://www.fao.org/faostat/).

Avrupa Birliğinin keçi eti ithalat miktarları Tablo 14'te incelenmiştir. İlgili yıllar arasında Estonya, Letonya, Slovakya ve Slovenya'nın keçi eti ithalatı bulunmadığından dolayı tabloda bu ülkelere yer verilmemiştir. 2015-2019 yılları arasında Türkiye'nin de keçi eti ithalatı bulunmamaktadır.

Keçi ithalatı yapan ülkelerin ilk sırasında Portekiz bulunmaktadır. Fransa ve İtalya Portekiz'den sonra en çok keçi eti ithalatı yapan ülkelerdir.

Tablo 14. Avrupa Birliği Ülkelerinde (27) Keçi Eti İthalatı (Ton)

Ülkeler	Yıllar					% Değişim
	2015	2016	2017	2018	2019	
Portekiz	1 682	1 307	1 545	1 661	1 745	3,75
Fransa	900	874	1 080	1 041	1 347	49,67
İtalya	1 080	1 173	1 106	1 123	1 294	19,81
İspanya	192	368	218	444	532	177,08
Almanya	118	150	153	164	170	44,07
İrlanda	7	4	14	7	106	1414,29
Yunanistan	116	107	178	155	94	-18,97
Polonya	-	36	54	58	62	-
Hollanda	23	25	88	58	59	156,52
Belçika	48	41	52	140	58	20,83
Lüksemburg	74	55	57	74	53	-28,38
Hırvatistan	4	2	0	13	38	850,00
Danimarka	108	113	43	36	33	-69,44
İsveç	11	3	18	24	31	181,82
Bulgaristan	3	25	14	31	18	500,00
Avusturya	45	8	1	27	15	-66,67
Malta	49	29	75	5	12	-75,51
Kıbrıs	31	33	14	11	10	-67,74
Finlandiya	4	2	3	4	7	75,00
Litvanya	-	-	-	2	2	-
Çekya	1	1	2	-	1	-
Macaristan	-	2	-	-	-	-
Romanya	36	1	5	26	-	-
Toplam	4 532	4 359	4 720	5 104	5 687	25,49

Kaynak: FAOSTAT, Tarım İstatistikleri İnternet Veri Tabanı, 2021, (<http://www.fao.org/faostat/>).

Tablo 15. Avrupa Birliği Ülkelerinde (27) Keçi Eti İhracatı (Ton)

Ülkeler	Yıllar					% Değişim
	2015	2016	2017	2018	2019	
İspanya	1 754	2 293	2 386	2 942	3 298	88,03
Fransa	2 338	2 465	2 618	2 496	2 401	2,69
Yunanistan	421	615	783	1 243	1 379	227,55
Hollanda	514	376	585	580	997	93,97
İtalya	102	163	250	390	512	401,96
İrlanda	25	22	199	150	471	1784,00
Romanya	27	64	199	501	300	1011,11
Belçika	28	5	13	32	34	21,43
Almanya	22	39	37	32	34	54,55
Portekiz	109	22	40	31	28	-74,31
Bulgaristan	11	48	26	47	15	36,36
Danimarka	15	12	2	7	5	-66,67
Toplam	5 370	6 148	7 158	8 455	9 477	76,48

Kaynak: FAOSTAT, Tarım İstatistikleri İnternet Veri Tabanı, 2021, (<http://www.fao.org/faostat/>).

Tablo 15'te Avrupa Birliğinde keçi eti ihracat miktarları incelenmiştir. 2015 ile 2019 yılları arasında toplam keçi eti ihracatı %76,48 oranında artış göstermiştir. 2019 yılında en çok ihracat yapan ülke 3 298 ton ile İspanya'dır. İspanya'yı Fransa ve Yunanistan izlemektedir. Keçi eti ihracatı yapmayan ülkelere tabloda yer verilmemiştir. En az ihracat yapan ülkeler sırasıyla Danimarka, Bulgaristan ve Portekiz'dir.

Avrupa Birliği ülkelerinde kırmızı et ürünleri içinde önemli bir yeri olan domuz eti ithalat miktarları Tablo 16'da incelenmiştir. En çok domuz eti ithal eden ülke yaklaşık 756 000 ton ile İtalya'dır. İtalya'yı 747 893 ton ile Almanya izlemektedir. 2015 ile 2019 yılları arasında toplam domuz eti ithalatında %4,92'lik bir azalma söz konusudur. İlgili yıllar arasında ithalat miktarlarında en büyük artış Malta'da gerçekleşmiş olsa da Malta en az domuz eti ithalatı yapan ülke konumunda bulunmaktadır.

Tablo 16. Avrupa Birliği Ülkelerinde (27) Domuz Eti İthalatı (Ton)

Ülkeler	Yıllar					% Değişim
	2015	2016	2017	2018	2019	
İtalya	850 019	801 903	781 795	813 422	756 305	-11,02
Almanya	815 818	808 295	808 122	780 722	747 893	-8,33
Polonya	492 584	486 385	519 196	559 088	484 438	-1,65
Hollanda	129 181	131 898	221 968	159 588	187 894	45,45
Yunanistan	140 134	136 820	135 999	130 998	125 912	-10,15
Çekya	121 647	114 035	118 605	122 498	122 291	0,53
Romanya	88 891	77 693	94 243	126 316	122 009	37,26
Slovakya	77 217	94 543	99 384	102 712	96 134	24,50
Fransa	132 611	101 475	107 694	103 050	96 043	-27,58
Portekiz	94 878	78 497	85 153	89 311	80 474	-15,18
Macaristan	65 621	67 369	65 950	73 003	78 744	20,00
Avusturya	105 026	94 388	84 320	79 170	76 640	-27,03
İspanya	85 883	79 541	87 881	77 282	66 966	-22,03
Bulgaristan	58 125	46 264	56 171	55 475	55 184	-5,06
Belçika	43 503	43 724	59 577	49 221	51 148	17,57
Hırvatistan	37 622	28 039	33 901	33 115	30 628	-18,59
İrlanda	22 556	23 504	28 066	41 306	30 619	35,75
Litvanya	33 696	29 163	24 822	27 249	27 067	-19,67
Slovenya	31 239	30 179	27 899	26 137	24 298	-22,22
İsveç	28 271	28 321	27 317	25 640	22 114	-21,78
Danimarka	25 635	22 026	20 433	21 552	20 304	-20,80
Letonya	13 491	18 779	23 353	22 388	17 641	30,76
Estonya	7 836	7 882	7 967	8 835	7 619	-2,77
Kıbrıs	2 724	3 082	3 853	4 445	3 916	43,76
Lüksemburg	4 193	3 321	2 862	2 956	3 098	-26,11
Finlandiya	2 480	2 198	2 069	1 933	2 010	-18,95
Malta	126	159	233	475	932	639,68
Toplam	3 511 007	3 359 483	3 528 833	3 537 887	3 338 321	-4,92

Kaynak: FAOSTAT, Tarım İstatistikleri İnternet Veri Tabanı, 2021, (<http://www.fao.org/faostat/>).

2015-2019 yılları arasında domuz eti ihracatı yapan Avrupa Birliği ülkelerinin ihracat miktarları Tablo 17'de incelenmiştir. Avrupa Birliği toplam domuz eti ihracat miktarında %6,53'lük bir artış söz konusudur. 2019 yılında en çok domuz eti ihracatı yapan ülke İspanya'dır (987 007 ton). En çok ihracat yapan ikinci ülke yaklaşık 946 000 ton ile Almanya'dır. Bu ülkeleri sırasıyla Hollanda, Danimarka ve Belçika izlemektedir. Malta domuz eti ihracatı yapmamaktadır.

Tablo 17. Avrupa Birliği Ülkelerinde (27) Domuz Eti İhracatı (Ton)

Ülkeler	Yıllar					% Değişim
	2015	2016	2017	2018	2019	
İspanya	674 866	782 724	842 838	833 817	987 007	46,25
Almanya	962 162	1 037 659	999 498	925 368	946 401	-1,64
Hollanda	706 386	636 729	693 005	679 733	768 483	8,79
Danimarka	746 229	760 728	724 514	737 441	618 049	-17,18
Belçika	648 896	606 134	591 945	615 783	613 126	-5,51
Fransa	335 633	348 139	347 993	353 935	398 514	18,74
Polonya	283 630	298 103	342 035	335 011	281 570	-0,73
İrlanda	103 157	120 357	128 879	131 243	125 345	21,51
Macaristan	62 776	57 953	52 954	59 980	78 341	24,79
İtalya	48 901	65 023	70 395	59 689	62 092	26,97
Avusturya	77 815	71 729	68 958	64 285	59 679	-23,31
Portekiz	22 558	27 392	24 054	20 603	30 755	36,34
Slovakya	11 323	11 540	13 110	21 774	23 591	108,35
Finlandiya	11 664	11 674	9 827	7 223	16 006	37,23
Çekya	21 123	22 361	18 076	13 447	14 833	-29,78
İsveç	6 369	5 739	5 567	6 100	7 886	23,82
Estonya	4 512	4 417	3 574	4 608	6 068	34,49
Slovenya	4 071	4 344	4 232	4 870	5 729	40,73
Romanya	8 356	19 226	22 672	12 209	5 687	-31,94
Bulgaristan	959	1 425	2 110	4 837	4 282	346,51
Lüksemburg	3 566	4 888	3 288	3 926	3 871	8,55
Hırvatistan	4 407	4 325	2 716	2 705	3 372	-23,49
Yunanistan	2 304	2 433	3 162	4 021	3 174	37,76
Litvanya	3 305	1 647	1 529	3 252	2 734	-17,28

Letonya	1 649	1 973	1 130	906	833	-49,48
Kıbrıs	153	16	14	22	40	-73,86
Malta	-	-	-	-	-	-
Toplam	4 756 770	4 908 678	4 978 075	4 906 788	5 067 468	6,53

Kaynak: FAOSTAT, Tarım İstatistikleri İnternet Veri Tabanı, 2021, (http://www.fao.org/faostat/).

TÜRKİYE'DE KIRMIZI ET SEKTÖRÜNÜN GENEL YAPISI

Türkiye'de Hayvan Varlığı ve Kırmızı Et Üretimi

Kırmızı et üretiminin temel kaynağı olan hayvan cinsleri ülkeler arasında farklılık gösterebilmektedir. Türkiye'de başta gelen kırmızı et kaynakları sığır, manda koyun ve keçidir. Türkiye'de kırmızı et üretim kaynakları sığır ve mandadan oluşan büyükbaş hayvan varlığı Tablo 18'de incelenmiştir. 2002 ile 2020 yılları arasında Türkiye'de toplam büyükbaş hayvan varlığı artış göstererek 2020 yılında yaklaşık 18 milyona ulaşmıştır. Türkiye'de büyükbaş hayvan varlığı içinde sayısal olarak en fazla olan hayvan cinsi sığırdır. Yaklaşık 18 milyon olan büyükbaş hayvan varlığı içinde manda varlığı sayısal olarak 195 bin gibi çok az miktarda yer almaktadır. Manda varlığı 2002 ile 2011 yılları arasında giderek azalmış, 2011 yılından sonra tekrar artma eğilimine girerek mevcut sayıya ulaşmıştır.

Tablo 18. Türkiye'de Büyükbaş Hayvan Varlığı (Baş)

Yıllar	Sığır	Manda	Toplam Büyükbaş
2002	9 803 498	121 077	9 924 575
2003	9 788 102	113 356	9 901 458
2004	10 069 346	103 900	10 173 246
2005	10 526 440	104 965	10 631 405
2006	10 871 364	100 516	10 971 880
2007	11 036 753	84 705	11 121 458
2008	10 859 942	86 297	10 946 239
2009	10 723 958	87 207	10 811 165

2010	11 369 800	84 726	11 454 526
2011	12 386 337	97 632	12 483 969
2012	13 914 912	107 435	14 022 347
2013	14 415 257	117 591	14 532 848
2014	14 223 109	122 114	14 345 223
2015	13 994 071	133 766	14 127 837
2016	14 080 155	142 073	14 222 228
2017	15 943 586	161 439	16 105 025
2018	17 042 506	178 397	17 220 903
2019	17 688 139	184 192	17 872 331
2020	17 962 899	195 088	18 157 987

Kaynak: TÜİK, Hayvansal Üretim İstatistikleri, 2021, (<https://data.tuik.gov.tr/>).

Türkiye’de kırmızı et üretim kaynakları koyun ve keçiden oluşan küçükbaş hayvan varlığı Tablo 19’da incelenmiştir. 2002 yılında yaklaşık 32 milyon olan toplam küçükbaş hayvan varlığı, 2020 yılında 54 milyona ulaşmıştır. 2002 ile 2020 yılları arasında keçi varlığında da artış gerçekleşmiş, 2002 yılında 6,7 milyon olan keçi varlığı yaklaşık olarak 12 milyona ulaşmıştır. Toplam küçükbaş hayvan varlığı içinde koyun varlığı keçi varlığına göre sayısal olarak daha fazladır. Toplam küçükbaş hayvan varlığının yaklaşık %77’si koyundan oluşmaktadır.

Tablo 19. Türkiye’de Küçükbaş Hayvan Varlığı (Baş)

Yıllar	Koyun	Keçi	Toplam Küçükbaş
2002	25 173 706	6 780 094	31 953 800
2003	25 431 539	6 771 675	32 203 214
2004	25 201 155	6 609 937	31 811 092
2005	25 304 325	6 517 464	31 821 789
2006	25 616 912	6 643 294	32 260 206
2007	25 475 293	6 286 358	31 761 651
2008	23 974 591	5 593 561	29 568 152
2009	21 749 508	5 128 285	26 877 793
2010	23 089 691	6 293 233	29 382 924
2011	25 031 565	7 277 953	32 309 518
2012	27 425 233	8 357 286	35 782 519
2013	29 284 247	9 225 548	38 509 795

2014	31 140 244	10 344936	41 485 180
2015	31 507 934	10 416166	41 924 100
2016	30 983 933	10 345299	41 329 232
2017	33 677 636	10 634 672	44 312 308
2018	35 194 972	10 922 427	46 117 399
2019	37 276 050	11 205 429	48 481 479
2020	42 126 781	11 985 845	54 112 626

Kaynak: TÜİK, Hayvansal Üretim İstatistikleri, 2021 (<https://data.tuik.gov.tr/>).

Türkiye sahip olduğu doğal koşullar ile koyun yetiştiriciliğine uygun bir ülkedir. Günümüzde gıda ve özellikle de et ürünleri ile ilgili sağlık endişeleri ülkelerin organik hayvancılığa yönelmesine neden olmaktadır (Aydın ve Demirkol, 2021). Avrupa Birliğinde toplam hayvansal üretim içinde organik koyun ve keçi yetiştiriciliği yeterli seviyede değildir (Demirkol ve Azabağaoğlu, 2018). Türkiye'nin sahip olduğu doğal koşulları, organik küçükbaş hayvan yetiştiriciliğine uygun yapıdadır. Türkiye'de organik küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin artırılması bu anlamda Türkiye'yi ihracatçı bir ülke konumuna taşıyabilecektir.

Tablo 20'de 2002 ile 2020 yılları arasında Türkiye'de bulunan sığır ırklarının sayıları ve dağılımları incelenmiştir. 2002 yılında toplam sığır varlığı içinde melez ırklarının oranı %44,45, yerli ırkların oranı %36,58 ve kültür ırklarının oranı %18,97'dir. 2020 yılında ise yerli ırk sayısında kültür ve melez ırklarında gelişme lehine bir azalma görülmektedir. Yerli ırkların oranı %36,58'den %8,52'ye gerilemiştir. Kültür ırkların oranı da %18,97'den %49,20'ye yükselmiştir.

Tablo 20. Türkiye'de Sığır Irklarının Dağılımı (Baş)

Yıllar	Sığır Sayısı						
	Kültür	%	Melez	%	Yerli	%	Toplam
2002	1 859 786	18,97	4 357 549	44,45	3 586 163	36,58	9 803 498
2003	1 940 506	19,83	4 284 890	43,78	3 562 706	36,40	9 788 102
2004	2 109 393	20,95	4 395 090	43,65	3 564 863	35,40	10 069 346
2005	2 354 957	22,37	4 537 998	43,11	3 633 485	34,52	10 526 440
2006	2 771 818	25,50	4 694 197	43,18	3 405 349	31,32	10 871 364
2007	3 295 678	29,86	4 465 350	40,46	3 275 725	29,68	11 036 753
2008	3 554 585	32,73	4 454 647	41,02	2 850 710	26,25	10 859 942

2009	3 723 583	34,70	4 406 041	41,10	2 594 334	24,20	10 723 958
2010	4 197 890	36,90	4 707 188	41,40	2 464 722	21,70	11 369 800
2011	4 836 547	39,05	5 120 621	41,34	2 429 169	19,61	12 386 337
2012	5 679 484	40,80	5 776 028	41,50	2 459 400	17,70	13 914 912
2013	5 954 333	41,30	6 112 437	42,39	2 348 487	16,29	14 415 257
2014	6 178 757	43,44	6 060 937	42,61	1 983 415	13,95	14 223 109
2015	6 385 343	45,63	5 733 803	40,97	1 874 925	13,40	13 994 071
2016	6 588 527	46,80	5 758 336	40,90	1 733 292	12,30	14 080 155
2017	7 804 588	48,90	6 536 073	40,90	1 602 925	10,10	15 943 586
2018	8 419 204	49,40	7 030 297	41,25	1 593 005	9,35	17 042 506
2019	8 559 855	48,39	7 554 625	42,71	1 573 659	8,90	17 688 139
2020	8 838 498	49,20	7 594 127	42,28	1 530 274	8,52	17 962 899

Kaynak: TÜİK, Hayvansal Üretim İstatistikleri, 2021, (<https://data.tuik.gov.tr/>).

Türkiye’de hayvan cinslerine göre kırmızı et üretimi Tablo 21’de incelenmiştir. 2002 yılında toplam kırmızı et üretim miktarı 420 541 ton iken, 2019 yılında yaklaşık 1,2 milyon tona yükselmiştir. 2002 yılında Türkiye’de üretilen kırmızı etin %77,91’ini sığır, %18,03’ünü manda, %3,67’sini koyun ve %0,39’unu keçi oluşturmaktadır. 2019 yılında Türkiye’de üretilen toplam kırmızı etin %89,51’i sığır, %9,10’u manda, %1,38’i koyun ve %0,01’i keçiden oluşmaktadır. 2002-2019 yılları arasında üretilen kırmızı et miktarında koyun, keçi ve mandanın oranında azalma, sığırdaki ise artış gerçekleşmiştir. Türkiye’de üretilen kırmızı et miktarında sığırın payı sürekli artış göstermektedir.

Tablo 21. Türkiye’de Kırmızı Et Üretimi (Ton)

Yıllar	Hayvan Cinsleri								
	Sığır	%	Manda	%	Koyun	%	Keçi	%	Toplam
2002	327 629	77,91	75 828	18,03	15 454	3,67	1 630	0,39	420 541
2003	290 454	79,22	63 006	17,18	11 487	3,13	1 709	0,47	366 656
2004	365 000	81,66	69 715	15,60	10 301	2,30	1 950	0,44	446 965
2005	321 681	78,58	73 743	18,01	12 390	3,03	1 577	0,39	409 391
2006	340 705	77,70	81 899	18,68	14 133	3,22	1 774	0,40	438 511
2007	432 406	74,96	118 075	20,47	24 360	4,22	1 989	0,34	576 830

2008	370 619	76,82	96 738	20,05	13 753	2,85	1 334	0,28	482 444
2009	325 286	78,83	74 633	18,09	11 675	2,83	1 005	0,24	412 621
2010	618 584	79,23	135 687	17,38	23 060	2,95	3 387	0,43	780 718
2011	644 906	83,01	107 076	13,78	23 318	3,00	1 615	0,21	776 915
2012	799 344	87,28	97 334	10,63	17 430	1,90	1 736	0,19	915 845
2013	869 292	87,26	102 943	10,33	23 554	2,36	366	0,04	996 155
2014	881 999	87,48	98 978	9,82	26 770	2,66	526	0,05	1 008 272
2015	1 014 926	88,31	100 021	8,70	33 990	2,96	326	0,03	1 149 262
2016	1 059 195	90,29	82 485	7,03	31 011	2,64	351	0,03	1 173 042
2017	987 482	87,67	100 058	8,88	37 525	3,33	1 339	0,12	1 126 403
2018	1 003 859	89,73	100 831	9,01	13 603	1,22	402	0,04	1 118 695
2019	1 075 479	89,51	109 382	9,10	16 536	1,38	73	0,01	1 201 469

Kaynak: TÜİK, Hayvansal Üretim İstatistikleri, 2021, (<https://data.tuik.gov.tr/>).

SONUÇ

Kırmızı et sektörü gerek nüfusun beslenmesinde önemli bir protein kaynağı olması gerekse ülkelerin kalkınmasında üstlendiği rol bakımından, bulunduğu-yüzyılın belki de en önemli sektörleri arasında yer almaktadır.

Türkiye sahip olduğu doğal kaynakları ve iklim koşulları ile hayvancılık için elverişli bir ülkedir; ancak sahip olduğu bu potansiyeli tam olarak kullanamamaktadır. Türkiye, hem nüfusunun yeterli düzeyde hayvansal protein tüketmesine imkân sağlamak hem de ülke refahı ve zenginliğini arttırmak için mevcut hayvansal üretimini arttırmak durumundadır. Türkiye, öncelikle bu alanda kendine yeter bir ülke olduktan sonra, diğer ülkelere ve özellikle de Avrupa Birliği ülkelerine ihracat yapabilecek potansiyele sahip bir ülkedir.

Türkiye’de domuz eti tüketiminin olmaması kırmızı et üretim desenini Avrupa Birliği ülkelerinden ayırmaktadır. Avrupa Birliği ülkelerinde genel olarak sığır sayılarında fazlalığın söz konusu olduğu, buna karşılık koyun ve keçi sayılarının yeterli düzeyde olmadığı tespit edilmiştir.

Türkiye’nin sahip olduğu iklim ve çevre koşulları küçükbaş hayvan yetiştir-

ciliğine uygundur. Avrupa Birliği ülkelerinde domuz etinin kırmızı et üretimine verdiği katkı, Türkiye’de koyun ve keçi eti üretiminin artırılması ile sağlanabilir. Böylece sığırın kırmızı et üretimindeki yükü de hafifletilmiş olacaktır.

Türkiye özellikle küçükbaş hayvan üretimi ile Avrupa Birliği ülkelerine ihracat olanakları yaratabilecektir. Türkiye’de küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin yapıldığı bölgelerde, günümüzde önemi gittikçe artan organik hayvan yetiştiriciliğine yönelerek, Avrupa Birliği ülkelerine ihracat olanakları yaratabilecek potansiyele sahiptir.

KAYNAKÇA

- Saygın, O., Demirbaş, N. 2018. “Türkiye’de Kırmızı Et Tüketimi: Sorunlar ve Öneriler”, *Selcuk J Agr Food Sci*, 32 (3), 567-574.
- Demirkol, C. 2007. Türkiye’de Kırmızı Et Sektörünün Sanayici ve Tüketici Düzeyinde Analizi. Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Tekirdağ.
- Demirkol, C., Azabagaoglu, M.O. A. 2018. “Comparison Between Turkey and EU Countries About Potential Organic Red Meat Production”, *New Knowledge Journal of Science*, v. 7, n. 2, p. 85-95.
- Demirkol, C., Aydın, B. 2021a. “Efficiency analysis in organic cattle fattening enterprises in Turkey: case of Ayvacik District of Canakkale Province”, *Custos e @gronegocio on line*, v. 17, n. 2, Apr/Jun.
- Demirkol, C., Aydın, B. 2021b. “Socio Economic Structure and Technical Characteristics of Cattle Enterprises Affiliated with Organic Red Meat Producers Union: Case of Ayvacik District of Canakkale Province”, *Turkish Journal of Agricultural and Natural Sciences*, 8(1): 116–129.
- Aydın, B., Demirkol, C. 2021. “Economic and Functional Analysis of the Organic Cattle Breeding Enterprises in Ayvacik District of Çanakkale Province”, *Papers on Social Science*, Volume 1.
- Kouvari, M., Tyroyolas, S., Panagiotakos, D.B. 2016. “Red meat consumption and healthy ageing: A review”, *Maturitas*, Volume 84, February, Pages: 17-24.
- Mazhangara, I.R., Chivandi, E., Mupangwa, J.F., Muchenje, V., 2019. “The Potential of Goat Meat in the Red Meat Industry”, *Sustainability*, 11, 3671.
- Czerwonka, M., Tokarz, A. 2017. “Iron in red meat—friend or foe”, *Meat Science* 123, 157–165.
- Kubberod, E., Ueland, O., Tronstad, D., Risvik, E. 2002. “Attitudes Towards Meat and Meat-Eating Among Adolescents in Norway: a Qualitative Study”, *Appetite* 38, 53-62.
- FAOSTAT, Tarım İstatistikleri İnternet Veri Tabanı, (<http://www.fao.org/>).
- TÜİK, Hayvansal Üretim İstatistikleri, (<https://data.tuik.gov.tr/>).

6. Bölüm

**ÖRGÜTSEL DAVRANIŞTA GÜNCEL KONULAR:
KAVRAMSAL ÇERÇEVE¹**Çiğdem İNCE AYAYDIN²**1. Giriş**

Örgütsel davranışta aile motivasyonu araştırmacılar (Menges vd., 2017; Edwards ve Rothbard, 2000; Grant, 2007; Ryff ve Singer, 1998; Schwartz, 1994; Schwartz ve Bilsky, 1987; Ryff, 1989) tarafından incelenen konular olarak ön plana çıkmıştır. Aile motivasyonu; başkalarına fayda sağlama arzusu olarak nitelenen özel, bir toplumun faydasına olan motivasyon örneği olarak ifade edilebilir (Grant, 2008: 48-49).

Örgütsel davranışta ayrıca motivasyonun başka bir boyutu olan içsel motivasyon; son yıllarda, içsel motivasyon diğer bir ifadeyle “parasız motivasyon” iş üzerine yapılan araştırmalarda güncel bir konu haline gelmiştir (Kuvaas vd., 2017; Deci ve Ryan, 1985; Ryan ve Deci, 2000; Wang vd., 2019; Liu vd., 2014).

Sürdürülebilirliğin önemli bir insan boyutu olarak ifade edilen (Brown, 1999) insan enerjisi iş hayatında aynı bir pil gibi gün içinde tükenilmektedir (Hobfoll, 1989). İnsan enerjisi, insanların davranışlarını ve duygularını örgütsel veya grup normlarına ve beklentilerine uygun olarak düzenlemelerine yardımcı olan

1 Bu çalışma Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim dalında Prof.Dr. M.Ferhat Özbek’in danışmanlığında yazılmış, yayınlanmamış doktora tezinden uyarlanmıştır. Tez çalışmasında danışmanlık yapan Prof.Dr.M.Ferhat ÖZBEK yazarlık hakkından feragat etmiştir.

2 Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Doktora Programı, ak.kardelen@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4984-8881

bir kaynak olarak görülebilir.

İş performansı, bir bireyin belli bir süre boyunca gerçekleştirdiği ayrı davranışsal bölümlerin organizasyonu için toplam beklenen değer olarak tanımlanmaktadır (Motowidlo vd., 1997:71-72). İşten ayrılma niyeti; uluslararası literatürde “turnover intention” “work turnover” ya da “intention to quit” olarak ifade edilen işten ayrılma niyeti, bireyin çalıştığı kurumdaki bilinçli olarak ayrılmak istemesi ya da ayrılmaya niyetlenmesi olarak ifade edilebilir (Bartlett, 1999: 70). İşten ayrılma niyeti, tüm dünya genelindeki çoğu işyerinde ya da kurumlarda hemen hemen her düzeyde karşı karşıya kalınan temel bir sorun olarak ifade edilebilir.

Çalışma koşulları çalışanı önemli düzeyde etkileyen fiziksel, sosyal, maddi ve manevi pek çok faktörle ilişkilidir. Çalışanlar hayatının büyük bir kısmını iş yerlerinde geçirmektedir. Örgütsel davranışta araştırmacılar tarafından incelenen bu konular olarak ön plana çıkmıştır. Çalışmanın amacı aile motivasyonu, içsel motivasyon, enerji, iş performansı, işten ayrılma niyeti ve çalışma koşulları kavramlarını kavramsal olarak açıklamaktır.

2. Kavramsal Çerçeve

Çalışmanın bu bölümünde aile motivasyonu, içsel motivasyon, enerji, iş performansı, işten ayrılma niyeti ve çalışma koşulları kavramsal olarak açıklanmıştır.

2.1. Aile Motivasyonu

Aile motivasyonu; başkalarına fayda sağlama arzusu olarak nitelenen özel, bir toplumun faydasına olan motivasyon örneği olarak ifade edilebilir (Grant, 2008: 48-49). Aile motivasyonu çalışanların eşlerine veya bakmakla yükümlü oldukları kişilere bakmak için çaba harcamaya yönlendirildiğinde ortaya çıkmaktadır (Menges vd., 2017: 696). “Aile motivasyonunu” bireyin ailesine fayda sağlamak için çaba sarf etme arzusu olarak tanımlanmaktadır. Dahası aile motivasyonu bireyin ailesine yardımcı olma, katkıda bulunma ve ailesine yarar sağlama arzusu olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla, aile motivasyonu yararlanıcının özellikle

aile olduğu bir toplumun faydasına olan motivasyon şeklidir. Burada ifade edilen “aile” yalnızca eşleri ve çocukları ifade etmemekte, aynı zamanda ebeveynlere ve büyükanne ve büyükbabalara, teyzelere ve amcalara, kuzenlere veya diğer akrabalara kadar uzanabilir (Menges vd., 2017: 697).

Edwards ve Rothbard (2000: 179)’in tanımladığı gibi, aile “biyolojik bağlar, evlilik, sosyal gelenek veya evlat edinme ile ilgili” insanlardan oluşmaktadır. İş gibi, aile de kişinin katkıda bulunduğu bir sosyal organizasyona üyeliği ifade etmektedir. Ancak, bu katkılar mal ve hizmet kazanmayı değil, aileyi korumayı ve refahını artırmayı amaçlamaktadır. Bu yönüyle aile motivasyonu kapsamının bilinenden daha geniş olduğu söylenebilir. Son yıllarda, örgütsel davranış ve sosyal psikoloji araştırmacıları toplumun faydasına olan davranış motivasyonuna veya diğer insanlara fayda sağlamak için çaba sarf etme arzusuna artan bir ilgi göstermişlerdir (Grant, 2007). Daha önce yapılan araştırmalar iş arkadaşlarını ve müşterileri yararlanıcılar olarak incelerken çalışmalara olmakla birlikte, Menges vd., (2017) yapılan bir işin önemli bir yararlanıcısı olarak aileyi incelemişlerdir. Ailenin insan hayatının merkezinde bir anlam kaynağı olduğu ve doğu kültürü başta olmak üzere dünya kültürlerinin çoğunda insanların çoğunluğu tarafından takdir edilen evrensel bir değer olduğu ortaya koyulmuştur (Ryff ve Singer, 1998; Schwartz, 1994; Schwartz ve Bilsky, 1987; Ryff, 1989).

2.2. İçsel Motivasyon

İçsel motivasyon; son yıllarda, içsel motivasyon diğer bir ifadeyle “parasız motivasyon” iş üzerine yapılan araştırmalarda güncel bir konu haline gelmiştir (Kuvaas vd., 2017:245). Çalışmanın teorik kısmında detaylı açıklandığı üzere, öz belirleme teorisine göre (Deci ve Ryan, 1985; Ryan ve Deci, 2000), bir faaliyete katılmak için iki genel motivasyon türü mevcuttur. Bunlar: dışsal motivasyon ve içsel motivasyon. Bu çalışma, öz belirleme teorisindeki en önemli motivasyon türü olarak kavramsallaştırıldığı için içsel motivasyona odaklanmaktadır, çünkü “hiçbir fenomen insan doğasının pozitif potansiyelini içsel motivasyon kadar yansıtmaz” (Ryan ve Deci, 2000: 70). Bu gerekçeyle çalışma kapsamına ayrıca içsel motivasyon eklenmiştir.

İçsel motivasyon; temel olarak bireyin bir etkinliği tamamen içsel tatmin elde etmek için gerçekleştirmesi olarak tanımlanabilir (Ryan, 1995:398). İçsel olarak motive edilmiş davranışlar, tanım gereği özerktir; istemli olarak deneyimlenirler ve kişinin kendisinden kaynaklanırlar. Eğer bir faaliyet, sağladığı memnuniyeti

elde etmek için yapılıyorsa, bu faaliyetin arkasında yatan motivasyon türü içsel motivasyondur (Deci, 1971: 105).

İçsel motivasyona bağlı olarak gerçekleştirilen faaliyetlerde veya davranışlarda, faaliyetin gerçekleştirilmesi sonrasında dışarıdan sağlanacak ödüller ya da faaliyeti gerçekleştirmeye yönelik yapılan baskılar davranış üzerinde etkili değildir. Çünkü, birey davranışı yapmayı tamamen kendi özgür iradesiyle tercih etmektedir (Deci vd., 1994:119-120). İçsel motivasyon, organizmanın aktif doğasının merkezi olan enerji kaynağıdır. İçsel motivasyon tüm davranışların dürtü temelli olmadığı veya dış kontrollerin bir işlevi olmadığı önemli noktaları vurgulamaktadır (Deci ve Ryan, 1985:12).

İçsel motivasyon, bir aktivitenin bireyin içsel tatminlerini sağlaması için yapılması olarak tanımlanır. Bir birey bir faaliyet için içsel olarak motive olduğunda, dış dürtüler, baskılar veya ödüller nedeniyle değil, merak, tatmin, eğlence veya meydan okuma için harekete geçmektedir (White, 1959:297-298). İçsel motivasyon, faaliyetin doğasında bulunan haz ve memnuniyeti deneyimlemede bireyin kendi iyiliği için bir faaliyet gerçekleştirme arzusu olarak tanımlanmaktadır (Kuvaas vd., 2017:245). İçsel motivasyon, bir faaliyetin içsel özellikleri ve tatminleri (örneğin, keşfetme, öğrenme ve kişinin kapasitelerini genişletme) ile ilgili olma olarak tanımlanırken, dışsal motivasyon, bir faaliyetin araçsal nitelikleri veya sonuçları (ör. , onay istemek, ödül almak veya suçluluktan kaçınmak) ile ilgilidir (Ryan ve Deci, 2000).

Öz belirleme teorisi, her insanda hedefe yönelik davranışların doğuştan gelen üç psikolojik ihtiyaç tarafından yönlendirildiğini öne sürmektedir: özerklik (kişinin davranışının sahipliğini hissetme ihtiyacı), yeterlilik (istenen sonuçları üretme ve ustalığı deneyimleme ihtiyacı) ve ilişkili olma (başkalarına bağlı hissetme ihtiyacı). Üç psikolojik ihtiyaç belirli bir bağlamda karşılandığında içsel motivasyon artacaktır. İnsanlar ilgilerini çeken faaliyetlere tam bir irade duygusuyla ve dış ödüller veya kısıtlamalar olmaksızın katılırlar. Öte yandan, üç psikolojik ihtiyaç engellenirse, içsel motivasyon zayıflayacaktır. Çalışanların özerkliğini, yeterliliğini ve ilgili olmasını destekleyen sosyal bağlamlar, içsel motivasyonu teşvik eder (Wang vd., 2019: 1-2; Liu vd., 2014:338-339).

Öz belirleme teorisine göre iyi oluş hali için bu temel psikolojik ihtiyaç gereklidir ve karşılanmalıdır. Öz belirleme teorisi, özellikle bireylerin ortaya çıkması ve bireyin psikolojik ve sağlıklı gelişim için temel psikolojik ihtiyaçların desteklenmesi gerektiğini savunmaktadır (Deci ve Ryan, 2014:14). Dolayısıyla

öz belirleme teorisi araştırması, hem bireysel gelişime hem de sosyal bağlamlar içinde canlılığı, motivasyonu, sosyal bütünleşmeyi ve refahı kolaylaştıran faktörleri ve alternatif olarak tükenmeye, parçalanmaya, anti-sosyal davranışlara ve mutsuzluğa yol açan faktörleri eleştirel olarak araştırır. ÖBT, insanların psikolojik işleyebilmeleri ve gelişebilmeleri için sosyal çevrelerinden tam olarak gerçekten neye ihtiyaç duyduklarını anlamak için hem deneysel çalışmaları hem de bu tür doğal deneylerin saha gözlemlerini kullanır (Ryan ve Deci, 2017: 3).

Öz belirleme teorine göre, içsel motivasyon, organizmanın aktif doğasının merkezi olan enerji kaynağıdır. İçsel motivasyon tüm davranışların dürtü temelli olmadığı veya dış kontrollerin bir işlevi olmadığı önemli noktaları vurgulamaktadır (Deci ve Ryan, 1985:12). Öz belirleme teorine göre genel olarak, bu temel ihtiyaçlar ne kadar karşılanırsa, daha olumlu sonuçlar tahmin edilir ve ihtiyaçlar ne kadar engellenirse, daha olumsuz sonuçlar tahmin edilir. (Deci ve Ryan, 2014: 16).

2.3. İş Performansı

İş performansı, bir bireyin belli bir süre boyunca gerçekleştirdiği ayrı davranışsal bölümlerin organizasyonu için toplam beklenen değer olarak tanımlanmaktadır (Motowidlo vd., 1997:71-72). Bu tanımdaki önemli bir fikir, performansın bir davranışın özelliği olduğudur. Özellikle, belirli bir zaman dilimi içinde ortaya çıkan birden çok, ayrı davranışların toplu bir özelliğidir. İkinci önemli düşünce, performansın atıfta bulunduğu davranışın özelliğinin organizasyon için beklenen değeri olduğudur. Bu nedenle, bu tanıma göre performans yapısı, farklı bireyler tarafından gerçekleştirilen davranış kümeleri arasında ve aynı kişi tarafından farklı zamanlarda gerçekleştirilen davranış kümeleri arasında ayırım yapan bir değişkendir. Bu ayırım, davranış kümelerinin (toplamda) örgütsel etkililiğe ne kadar katkıda bulunacağına veya bunu azaltacağına dayanır (Motowidlo, 2003: 39-40).

Motowidlo (2003: 40)'a göre performans, insanların örgütsel hedefe yönelik yaptıklarının beklenen kurumsal değeri olarak tanımlanabilir. Öz belirleme teorisi özellikle, hem çalışanların performansının hem de refahının iş faaliyetleri için sahip oldukları motivasyon türünden etkilendiğini öne sürmektedir. Bu nedenle ÖBT, motivasyon türlerini farklılaştırır ve farklı motivasyon türlerinin işlevsel olarak farklı katalizörlere, eşlik edenlere ve sonuçlara sahip olduğunu iddia etmektedir (Deci vd., 2017: 20).

2.4. İşten Ayrılma Niyeti

İşten ayrılma niyeti; uluslararası literatürde “turnover intention” “work turnover” ya da “intention to quit” olarak ifade edilen *işten ayrılma niyeti*, bireyin çalıştığı kurumdan bilinçli olarak ayrılmak istemesi ya da ayrılmaya niyetlenmesi olarak ifade edilebilir (Barlett, 1999: 70). İşten ayrılma niyeti, tüm dünya genelindeki çoğu işyerinde ya da kurumlarda hemen hemen her düzeyde karşı karşıya kalınan temel bir sorun olarak ifade edilebilir. İşten ayrılma niyeti, bir örgütü gönüllü olarak terk etme eğilimi olarak tanımlanabilir. İşten ayrılma niyeti, çalışan bağlı buldukları kurumdan planlı ya da plansız olmak üzere ayrılmak istemesi hali olarak tanımlanabilir (Dougherty vd., 1985; Janssen vd., 1999).

İşten ayrılma niyeti içine giren çalışanların motivasyonu, iş tatmini ve örgüte bağlılığı düşüktür ve çalışanlar kurum içinde işine, geleceğine yönelik edindiği olumsuz algı sonucu böyle bir düşünceye kapılmakta ve kurumda bir şeylerin iyi gitmediğinin farkındadırlar ve bu durumdan rahatsızdırlar (Korkmazer ve Aksoy, 2017: 823). İşten ayrılma niyeti, herhangi bir organizasyon için en önemli konulardan birini temsil etmektedir. Gerçekten de, organizasyondan ayrılan bir kişiyi işe almak ve eğitmek için harcanan para ve zaman sonsuza dek kaybedilir. Ayrıca, bu tür maliyetler önemlidir ve organizasyonel hiyerarşide yukarı çıktıkça ve çalışan niteliği arttıkça artar. Bu bilgiler ışığında, işten ayrılma niyeti bilimsel ilgiyi hak ettiği görülmektedir. (Richer vd., 2002: 2089). İşten ayrılma niyetini en aza indirmek ve katılımı en üst düzeye çıkarmak için kurumsal prosedürleri optimize etmek, çoğu işyerinde eksik olan gönüllülüğün altında yatan motivasyon mekanizmalarının tam olarak anlaşılmasını gerektirir (Haivas vd., 2013: 1869).

2.5. Çalışan Enerjisi

Öz belirleme teorisi'ne göre enerji; kişisel canlılık, bir coşku hissi, zindelik veya pozitif enerjiyi ifade etmektedir (Ryan ve Frederick, 1997). Sürdürülebilirliğin önemli bir insan boyutu olarak ifade edilen (Brown, 1999) insan enerjisi iş hayatında aynı bir pil gibi gün içinde tükenilmektedir (Hobfoll, 1989). İnsan enerjisi, insanların davranışlarını ve duygularını örgütsel veya grup normlarına ve beklentilerine uygun olarak düzenlemelerine yardımcı olan bir kaynak olarak görülebilir. Ancak, bu enerji kaynak sınırlıdır ve iş talepleri/yükü nedeniyle zamanla tükenir. Bu nedenle, çalışanların enerjilerini düzenli olarak yenileme-

nin yollarını bulmaları gerekir (Fritz vd., 2011: 28).

Başka bir bakış açısına göre insan enerjisi, olumlu bir uyarılma duygusu, harekete geçme isteği ve eyleme geçme yeteneğini içeren duygusal bir deneyim olarak ifade edilmektedir (Quinn ve Dutton, 2005). Ryan ve Frederick (1997)'e göre canlılık, zindelik ile enerji kavramları çok yakın ilişki içerisinde. Canlılığı yüksek bir çalışan kendini tetikte, enerjik ve ruhlular hissederek. Aksine yorgunluğu yüksek bir çalışan kendini bitkin, yorgun ve halsiz hissederek (Fritz vd., 2011: 28-30). Dolayısıyla, çalışma hayatı bağlamında insan enerjisi, kuruluşların başarılı bir şekilde çalışmasına yardımcı olan bir “yakıt” olarak nitelenebilir. Bu nedenle, enerji kavramı yenilenebilen ve çalışanlarda ve organizasyonlarda yüksek performansı teşvik eden önemli ancak sınırlı bir kaynak olarak ifade edilebilir (Dutton, 2003). Bu çalışmanın aracı değişkeni çalışan enerjisidir³.

2.6. Çalışma koşulları

Çalışma koşulları çalışana önemli düzeyde etkileyen fiziksel, sosyal, maddi ve manevi pek çok faktörle ilişkilidir. Çalışanlar hayatının büyük bir kısmını iş yerlerinde geçirmektedir. İş hayatında karşılaşılan iş tatminsizliği, işe yabancılaşma, işten ayrılma niyeti, işe devamsızlık, iş stresi gibi işle ilgili söz konusu bu problemler elverişli olmayan çalışma koşullarında; çalışanın psikolojik iyi olma halinde olumsuzlukların meydana gelmesi olasıdır. Bu durum çalışanlarda fiziksel ve ruhsal problemlere yol açmaktadır (Özçelik-Bozkurt ve Bayram, 2020:893). Çalışanlar görsel olarak rahat bir ortamda çalışıyorsa, bu kişilerin ifade edilen semptomları yaşamaması ve iş görevlerini kolay ve verimli bir şekilde tamamlamaları beklenebilir. Tersine, işçiler görsel olarak yetersiz çalışma koşullarına (örneğin, zayıf aydınlatma, parlama ve okunması zor bilgisayar ekranları) maruz kalırlarsa ve daha sonra gözlerde kaşıntılı, kuru gözler, bulanık görme ve baş ağrıları gibi bilgisayar görme sendromu semptomları yaşarlarsa, görevlerini yerine getirmede zorluk çekebilirler (Richter vd., 2019:128-129).

Herzberg'in hijyen-motivasyon teorisi iş memnuniyetini ve tatminini belirleyen faktörleri hijyen faktörler ve motive edici faktörler olarak üzere iki gruba ayırmıştır. Hijyen faktörler işin içeriği ile ilgili olmayıp daha çok çevresel ve örgütün yapısı ile ilgilidir. Çalışma koşulları bu hijyen faktörler arasında yer almaktadır (Herzberg, 1965, 373). Öz belirleme teorisi açısından çalışma

3 Çalışmanın devam eden bölümlerinde kullanılan “enerji” kavramı çalışan enerjisini ifade etmektedir.

koşullarına bakıldığında; öz belirleme teorisi (ÖBT), organizasyonlarda motivasyon ile performans ve sağlıklı yaşamın ikili kaygıları arasındaki bağlantıları ele aldı. Yüksek kaliteli, sürdürülebilir motivasyonu neyin kolaylaştırdığına ve çalışanlar ve müşterilerde gönüllü bağlılığı neyin ortaya çıkardığına odaklanmıştır. ÖBT, çalışanların özerkliklerinde desteklendiklerini hissettikleri işyeri koşullarının teşvik edilmesinin yalnızca kendi başına uygun bir amaç olmadığını, aynı zamanda daha fazla çalışan memnuniyeti ve gelişmesine ve organizasyonel etkinlik/verimlilik için ek faydalara yol açacağını öne sürmektedir. ÖBT, çalışanların işyerinde özerkliğini ve yetkinliğini destekleyen yönetim tarzları ve olası ödeme koşulları dahil olmak üzere çok sayıda faktörü ayrıntılı olarak açıkladığından, kendileri ve kuruluşları gelişip geliştikçe daha ilgili olmalarına olanak tanıyan bir çerçeve sağlamaktadır (Deci vd., 2017: 20).

SONUÇ

Örgütsel davranışta aile motivasyonu araştırmacılar (Menges vd., 2017; Edwards ve Rothbard, 2000; Grant, 2007; Ryff ve Singer, 1998; Schwartz, 1994; Schwartz ve Bilsky, 1987; Ryff, 1989) tarafından incelenen konular olarak ön plana çıkmıştır. Aile motivasyonu; başkalarına fayda sağlama arzusu olarak nitelenen özel, bir toplumun faydasına olan motivasyon örneği olarak ifade edilebilir (Grant, 2008: 48-49). Örgütsel davranışta ayrıca motivasyonun başka bir boyutu olan içsel motivasyon; son yıllarda, içsel motivasyon diğer bir ifadeyle “parasız motivasyon” iş üzerine yapılan araştırmalarda güncel bir konu haline gelmiştir (Kuvaas vd., 2017; Deci ve Ryan, 1985; Ryan ve Deci, 2000; Wang vd., 2019; Liu vd., 2014).

Sürdürülebilirliğin önemli bir insan boyutu olarak ifade edilen (Brown, 1999) insan enerjisi iş hayatında aynı bir pil gibi gün içinde tükenilmektedir (Hobfoll, 1989). İnsan enerjisi, insanların davranışlarını ve duygularını örgütsel veya grup normlarına ve beklentilerine uygun olarak düzenlemelerine yardımcı olan bir kaynak olarak görülebilir.

İş performansı, bir bireyin belli bir süre boyunca gerçekleştirdiği ayrı davranışsal bölümlerin organizasyonu için toplam beklenen değer olarak tanımlanmaktadır (Motowidlo vd., 1997:71-72). İşten ayrılma niyeti; uluslara-

rası literatürde “turnover intention” “work turnover” ya da “intention to quit” olarak ifade edilen işten ayrılma niyeti, bireyin çalıştığı kurumdan bilinçli olarak ayrılmak istemesi ya da ayrılmaya niyetlenmesi olarak ifade edilebilir (Bartlett, 1999: 70). İşten ayrılma niyeti, tüm dünya genelindeki çoğu işyerinde ya da kurumlarda hemen hemen her düzeyde karşı karşıya kalınan temel bir sorun olarak ifade edilebilir.

Çalışma koşulları çalışanı önemli düzeyde etkileyen fiziksel, sosyal, maddi ve manevi pek çok faktörle ilişkilidir. Çalışanlar hayatının büyük bir kısmını iş yerlerinde geçirmektedir. Örgütsel davranışta araştırmacılar tarafından incelenen bu konular olarak ön plana çıkmıştır. Çalışmanın amacı aile motivasyonu, içsel motivasyon, enerji, iş performansı, işten ayrılma niyeti ve çalışma koşulları kavramlarını kavramsal olarak açıklamaktır.

KAYNAKÇA

- Bartlett, K. R. (1999). The relationship between training and organizational commitment in the health care field. Yayınlanmamış Doktora Tezi, The University of Illinois, Urbana, Chicago, USA.
- Brown, G. (1999). The energy of life. New York: Free Press.
- Deci, E. L. (1971). Effects of externally mediated rewards on intrinsic motivation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 18, 105–115.
- Deci, E. L. (1975). Intrinsic motivation. New York: Plenum Press.
- Deci, E. L. ve Moller, A. C. (2005). The concept of competence: A starting place for understanding intrinsic motivation and self determined extrinsic motivation. A. J. Elliot ve C. S. Dweck (Der.), *Handbook of competence and motivation* içinde (ss. 579–597). New York: Guilford Press.
- Deci, E. L. ve Ryan, R. M. (1980). The empirical exploration of intrinsic motivational processes. L. Berkowitz (Der.), *Advances in experimental social psychology* içinde (ss.39-80), New York: Academic.
- Deci, E. L. ve Ryan, R. M. (1985). Intrinsic motivation and self-determination in human behavior. New York: Plenum Press.
- Deci, E. L. ve Ryan, R. M. (1991). A motivational approach to self: Integration in personality. R. Dienstbier (Der.), *Nebraskasymposium on motivation: Perspectives on motivation* içinde (ss. 237-288). Lincoln: University of Nebraska Press.

- Deci, E. L. ve Ryan, R. M. (2000a). The “what” and “why” of goal pursuits: human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227–268.
- Deci, E. L. ve Ryan, R. M. (2000b). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55(1), 68-78.
- Deci, E. L. ve Ryan, R. M. (2008). Self-determination theory: A macrotheory of human motivation, development, and health. *Canadian Psychology*, 49(3), 182–185.
- Deci, E. L. ve Ryan, R. M. (2016). Optimizing Students’ Motivation in the Era of Testing and Pressure: A Self-Determination Theory Perspective. W. C. Liu, C.K. Wang ve R.M. Ryan (Der.), *Building autonomous learners perspectives from research and practice using self-determination theory içinde* (ss. 9-30), Singapore: Springer Science+Business Media.
- Deci, E. L., Eghrari, H., Patrick, B. C. ve Leone, D. R. (1994). Facilitating internalization: The self-determination theory perspective. *Journal of Personality*, 62(1), 119-142.
- Deci, E. L., Olafsen, A. H. ve Ryan, R. M. (2017). Self-determination theory in work organizations: The state of a science. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 4, 19–43.
- Deci, E. L., Ryan, R. M., Gagné, M., Leone, D. R., Usunov, J. ve Kornazheva, B. P. (2001). Need satisfaction, motivation, and well-being in the work organizations of a former Eastern bloc country. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27, 930–942.
- Deci, E. L., Vallerand, R. J., Pelletier, L. G. ve Ryan, R. M. (1991). Motivation and education: The self-determination perspective. *Educational psychologist*, 26(3-4), 325-346.
- Deci, E.L. ve Ryan, R. M. (2014). The importance of universal psychological needs for understanding motivation in the workplace. M. Gagne (Der.), *The Oxford handbook of work engagement, motivation, and self-determination theory içinde* (ss. 13-32), Nex York: Oxford University Press.
- Dougherty, T.W., Bluedorn, A.C. ve Keon, T.L. (1985). Precursors of employee turnover: A multisample causal analysis. *Journal of Occupational Behavior*, 6, 259–271.
- Dutton, J. E. (2003). *Energize your workplace: How to build and sustain high-quality connections at work*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Edwards, J. R. ve Rothbard, N. P. (2000). Mechanisms linking work and family: Clarifying the relationship between work and family constructs. *Academy of Management Review*, 2, 178–199.

- Fritz, C., Lam, C.F. ve Spreitzer, G.M. (2011). It's the little things that matter: an examination of knowledge workers' energy management. *The Academy of Management Perspectives*, 25(3), 28-39.
- Grant, A. M. (2007). Relational job design and the motivation to make a prosocial difference. *Academy of Management Review*, 32, 393-417.
- Grant, A. M. (2008). Does intrinsic motivation fuel the prosocial fire? Motivational synergy in predicting persistence, performance, and productivity. *The Journal of Applied Psychology*, 93, 48-58.
- Haivas, S., Hofmans, J. ve Pepermans, R. (2013). Volunteer engagement and intention to quit from a self-determination theory perspective, 43, 1869-1880
- Herzberg, F. (1965). The new industrial psychology. *Industrial and Labour Relations Review*, 18, 364-376
- Hobfoll, S. E. (1989). Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. *American Psychologist*, 44, 513-524.
- Janssen, P.P.M., de Jonge, J. ve Bakker, A.B. (1999). Specific determinants of intrinsic work motivation, burnout and turnover intentions: A study among nurses. *Journal of Advanced Nursing*, 29, 1360-1369.
- Korkmazer, F. ve Aksoy A. (2017). Herzberg'in hijyen faktörlerinin çalışanların işten ayrılma davranışlarına etkisine yönelik bir araştırma. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17 (2), 821-833.
- Kuvaas, B., Buch, R., Weibel, A., Dysvik, A., Christina, G.L. Nerstad (2017). Do intrinsic and extrinsic motivation relate differently to employee outcomes?, *Journal of Economic Psychology*, 61, 244-258.
- Liu, W.C., Wang, C.K.J., Kee, Y.H., Koh, C., Lim, B.S.C. ve Chua, L.L. (2014). College students' motivation and learning strategies profiles and academic achievement: a selfdetermination theory approach. *Educ. Psychol.* 34(3), 338-353.
- Menges, J., Tussing, D., Wihler, A. ve Grant, A.M. (2017). When job performance is all relative: How family motivation energizes effort and compensates for intrinsic motivation. *Academy of Management Journal*, 60(2), 695-719.
- Motowidlo, S. J. (2003). Job performance. W. C. Borman, D. R. Ilgen ve R. J. Klimoski (Der.), *Handbook of psychology: Industrial and organizational psychology içinde* (ss. 39-53). New York, NY: Wiley.
- Motowidlo, S. J., Borman, W. C. ve Schmit, M. J. (1997). A theory of individual differences in task and contextual performance. *Human Performance*, 10, 71-83

Özçelik-Bozkurt, H. ve Bayram, A.T. (2020). İş güvencesizliği, çalışma koşulları ve mesleki sosyal statünün mesleği bırakma niyeti üzerine etkisi. *Business and Economics Research Journal*, 11(3), 891-905.

Richer, S. F., Blanchard, C. ve Vallerand, R. J. (2002). A motivational model of work turnover. *Journal of Applied Social Psychology*, 32(10), 2089–2113.

Richter, H.O., Sundin, S. ve Long, J. (2019). Visually deficient working conditions and reduced work performance in office workers: Is it mediated by visual discomfort? *International Journal of Industrial Ergonomics*, 72, 128–136.

Ryan, R. ve Deci E. (2002). Overview of self-determination theory: an organismic dialectical perspective. E. Deci ve R. Ryan (Der.), *Handbook of Self-Determination Research*. Rochester içinde (ss.3-36), NY: University of Rochester Press.

Ryan, R. M. (1995). Psychological needs and the facilitation of integrative processes. *Journal of Personality*, 63(3), 397-427

Ryan, R. M. ve Connell, J. P. (1989). Perceived locus of causality and internalization: Examining reasons for acting in two domains. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(5), 749–761.

Ryan, R. M. ve Deci, E. L. (2000a). Intrinsic and extrinsic motivations: Classic definitions and new directions. *Contemporary Educational Psychology*, 25, 54-67.

Ryan, R. M. ve Deci, E. L. (2000b). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *The American Psychologist*, 55(1), 68–78.

Ryan, R. M. ve Deci, E. L. (2008). From ego depletion to vitality: Theory and findings concerning the facilitation of energy available to the self. *Social and Personality Psychology Compass*, 2(2), 702–717.

Ryan, R. M. ve Frederick, C. M. (1997). On energy, personality and health: Subjective vitality as a dynamic reflection of well-being. *Journal of Personality*, 65, 529 – 565.

Ryan, R. M. ve Lynch, J. H. (1989). Emotional versus detachment: Revisiting the vicissitudes of adolescence and young adulthood. *Child Development*, 60(2), 340–356.

Ryan, R.M. ve Deci, E. L. (2017). *Self-determination theory basic psychological needs in motivation, development, and wellness*. New York, London: The Guilford Press.

Ryan, R.M. ve Deci, E. L. (2020). Intrinsic and extrinsic motivation from a self-determination theory perspective: Definitions, theory, practices, and future directions. *Contemporary Educational Psychology*, 61, 1-11.

Ryff, C. D. (1989). In the eye of the beholder: Views of psychological well-being

among middle-aged and older adults. *Psychology and Aging*, 4, 195–210.

Ryff, C. D. ve Singer, B. (1998). The contours of positive human health. *Psychological Inquiry*, 9, 1–28.

Schwartz, S. H. (1994). Are there universal aspects in the structure and contents of human values? *The Journal of Social Issues*, 50, 19–45.

Schwartz, S. H. ve Bilsky, W. (1987). Toward a universal psychological structure of human values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 550–562.

Schwartz, S. H., Cieciuch, J., Vecchione, M., Davidov, E., Fischer, R., Beierlein, C.,...Konty, M. (2012). Refining the theory of basic individual values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 103(4), 663–688.

Wang, J.KC, Liu, W.C., Kee, Y.H. ve Chian, L.K. (2019). Competence, autonomy, and relatedness in the classroom: understanding students' motivational processes using the self-determination theory, *Heliyon* 5, e01983.

White, R. W. (1959). Motivation reconsidered. *Psychological Review*, 66, 297–333.

7. Bölüm

BARINMA, KONUT VE EŞİTSİZLİK*Muhammet GÜMÜŞ¹**Sibel ORHAN²**Emine KIZILKAYA³**Elif MALTAŞ⁴***GİRİŞ**

Konut sorununu karşılaştırmalı süreçte nasıl inşa ederiz? Süreçlerin mekân ve zaman varyasyonlarının planlanması, konut temini ve eşitsizliklerinin kalıplarını neler şekillendirmektedir? Bu bölüm, konuların giriş niteliğinde araştırma sunmaktadır. İlk bölümde, sosyal politika ve hükümet müdahalesinin ortak bir noktası olarak konutların bazı özelliklerini anlamak için genel bir çerçeve ile anlatıma başlanmaktadır. Sonrasında çağdaş konut politikası tartışmasının doğasını tanımlamak, sanayileşmiş toplumlarda bu sürecin nasıl çözüldüğünü ana hatlarıyla uluslararası anlamda karşılaştırmak amaçlanmıştır. Bölümün geri kalanında ise, üç süreç üzerinde durulmaktadır: Sosyal Değişim ve Ekonomik Belirsizlik, Demografik Yaşlanma, Konut Metalaşması ve Sosyal Dezavantaj.

1 Cumhuriyet Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı, Sivas/Türkiye, e-mail: muhammetgumus5208@gmail.com, Orcid No:0000-0003-1278-6234

2 Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı, Tekirdağ/Türkiye, e-mail: sibelorhan09@gmail.com, Orcid No:0000-0002-2892-3865

3 Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı, Tekirdağ/Türkiye, e-mail:emine_kizil_37@hotmail.com, Orcid No:0000-0003-3678-0905

⁴Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara/Türkiye, e-mail:elifmaltas@gmail.com, Orcid No: 0000-0002-7895-3181

1. Konutun Doğası ve Çağdaş Konut Politikası Tartışması

Eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik, barınma gibi politika alanlarından farklı olarak konut tedariki kullanım ve değişim gibi yapılar piyasa süreçleri tarafından yönetilir. Dahası fiziksel bir varlık olarak konut hareketsiz, genellikle dayanıklı, stil ve işlev açısından çeşitliliğe sahiptir. Günlük rutinin ve aile hayatının kilit noktasında toplumsal ve günlük kullanımlarında son derece önemli bir oluşumdur. Öte yandan hane halkının finansmanı, ulusal ekonomiler ve küresel finans açısından konut yatırımları ve konut alanına giren ve çıkan fon akışları önemlidir. Konut küreselleşmiş ve özel bir alandır. Kapitalist ekonomilerde kilit bir sektör olduğu kadar sosyal etkileşim, statü, sosyal ve mekânsal süreçler açısından da oldukça önemlidir.

Ulusal ekonomilerin sürecinde konut, gayrimenkul sektörün durumu giderek artış göstermektedir. İş güveni ve ekonomik sorunların semptomatik depresif bir konut pazarının tüketicideki genel bir gerileme ile ilişkili olması muhtemeldir. IMF tarafından konut fiyatlarındaki düşüşler, piyasaların ve düşen hisse senedinin ekonomi üzerinde ciddi etkileri vardır.

Konut fiyat durumunda özel tüketimde düşüşler olurken, hisse senedi fiyatlarındaki düşümlere göre daha küçük ve kademeli olmuştur. Bu bulgular, konut servetindeki değişikliklerin öz sermaye ile kıyasla uzun vadeli etkileri kısa vadeli sonuçlar bulan son araştırmalarla tutarlıdır (IMF, 2003: 14-15).

İngiltere’de politika ve siyasi tartışmalar sürecinde konut fiyatlarındaki durdurulamaz dalgalanma, borsa ve emeklilik fonlarındaki kriz üretim çıktısında düşüşü paralel olarak etkilemektedir. Baş gösteren mülkiyet çöküşü ile tüketici borcu bağlamında yükselen hisse senedi ile ilgili çelişkili yorumlar söz konusudur. Aynı zamanda, konut sektörüne yapılan düzensiz aşırı yatırımın yol açtığı krizin Asya dünyasının büyük kısmında finansal kriz sürecine yol açtığı yadsınılamaz bir gerçektir. Farklı emlak piyasalarının zıt servetleri ile dünyanın dört bir yanındaki fonlar arttıkça giderek birbirine bağlanmaktadır. Farklı emlak piyasalarının zıt servetleri ile hisse senetlerine daha iyi alternatif arayan yatırımcılar, dünyanın dört bir yanından fonlar artıkça daha da fazla birbirine bağlanmaktadır.

Bu yaygın yatırım süreci ile konutun sağlanma şekli ve politika çıkarlarının baskın olduğu tartışmalar sermaye kazançları, yükseliş ve düşüşler, bununla birlikte pozitif veya negatif eşitlik daha büyük bir değişimin belirtisidir. Ev sahiplerinin ve ipotekli konut sahiplerinin çıkarlarının tartışıldığı konutun sağlanma şekli ve politika çıkarlarının baskın olduğu tartışmalar, farklı mücadele süreçle-

rini ortaya koymuştur. Finansörler, geleneksel konut politikasında uygun fiyatlı barınmanın ele alınmasıyla konut piyasasında rekabet edemeyenler, evsizler ve yoksullar için konut politikasını ele almaktadır.

Çağdaş konut politikası tartışmasının temel faktörleri şu şekilde ifade edilmektedir: İlk olarak ulusal hükümetler, farklı ekonomik koşullar ve değişen siyasi görüşler, bireysel ve ipotekle finansa edilen ev sahipliği önümüze çıkmaktadır. İkinci olarak, ev sahipliği küresel rekabet gücü ile ilişkili mali baskılar ve neo-liberal ekonomik doktrinlerle ifade edilmektedir. Üçüncüsü, ev sahipliği ulusal bağlamda çoğunluğun konut imtiyazı veya en azından konut mülkiyetinde en büyük etken, siyasi ve ekonomik pazarlık gücüdür. Dördüncüsü, yirmi birinci yüzyılın bilgi yoğun emek piyasalarında sosyal veya toplu konut ihtiyacı olanların genellikle sınırlı pazarlık gücüne sahip ekonomik marjlardaki haneleridir. Asya ve Latin Amerika da kapitalist azınlıklar için bu durum ekonomi veya işgücü olarak ifade edilmektedir. Beşincisi ise, sermayeye dayalı harcama gücüne bağlı kapitalist ekonomiler, hisse senetleri, tahviller ve konut sermayesi ile konut ekonomisinin süreci Boyer'in doğmakta olan "Mülk Sahibi Rejimler" olarak ifade ettiği kavram giderek artan bir öneme sahiptir.

Yeni kurulan şirketler ve küçük işletmeler, perakende satışlar ile emlak fiyatlarındaki dalgalanmalar yakından bağlantılıdır. IMF raporuna göre, makro iktisat aracılığıyla olumlu ya da olumsuz dalgalanmalar yükselen veya düşen konut fiyatlarının etkilerini vurgulamaktadır. Hükümetler tarafından evlerin tanıtımı için mülkiyet veya konut sağlanması adına ödenen bedel, devlet müdahalesinden geri çekilme, doğrudan kontrol ve kaldırma kaybı olarak tanımlanmaktadır. Hükümetlerin durgunluk eğilimlerine karşı koymak için kararlı bir şekilde hareket etmesi ya da ekonomistlerin yaklaşan fiyatla ilgili çelişkili tahminler sunması ev piyasalarını ciddi bir durgunluğa sokmaktadır.

Konutun finansal yönleri, değişim değeri olarak 'konut ve yatırım', konut politikası tartışmalarında giderek daha baskın bir etkiye sahiptir. Bu eğilim, piyasa etkilerinin daha yaygın olduğu servet ve gelirlerdeki eşitsizliklerin yeniden canlandığı daha iyi bir dünyanın parçasıdır. 1980'ler ve 1990'lar da ABD ve İngiltere gibi ülkelerde vergi rejimleri azaldıkça, ilerici ve vasıflı işgücü talebi vasıfsızlara göre artmakta ve gelirlerde de farklılık görülmektedir (Castells, 1998; Cochrane, 1993). Gelir ve servetteki farklı eğilimler kapitalist rejimin büyük şehirlerinde daha belirgindir (Hamnett, 2003).

Geçici olarak, kamu sektörünün mutlak barınma sıkıntısı ve kabul edilemez

barınma koşulları ve fırsatlarının ele alınmasında önemli bir güç olduğu, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin konut politikası süreci olarak ifade edilebilir. Mekânsal olarak en belirgin kalıplar, zenginlerin savunmacı ve savunulan topluluk bağları ile paralel olarak yoksul ve kopuk toplulukların en belirgin kalıpları ayrıştırma şeklindedir (Blakely ve Snyder, 1997). Bu iki uç nokta arasında ekonomik güvenlik koşullarını orta kitleler oluşturmaktadır. Bu durum kaçınılmaz olarak, dünyadaki konut ve konut politikasının geniş kapsamlı bir açıklaması iken, halk için başlangıç noktası ve en son yankılanan Birleşmiş Milletler İnsani Yerleşim Merkezi (Habitat) tarafından yapılan en son değerlendirmedir. 2001 tarihli kentleşmiş dünyanın durumu hakkındaki raporunda savaş sonrası dönemin aksine çok az sayıda ülke nüfuslarının geniş bir kesitine devlet destekli konut sağlandığı gözlemlenmektedir. Konutta ‘verimsiz’ istihdamı sübvansane etme konusundaki isteksizlik, kısmen hükümet liderlerinin algılanan küresel rekabette duydukları baskılar sonucudur ve dünya genelinde konut temininde yüksek ayrımcılığa ve eşitsizliğe yol açmıştır (UNCHS, 2001: 39).

2.Konut Sorununun Karşılaştırmalı Olarak Oluşturulması

Konutun inşa edilmesi sürecinin yerel bir sorun olduğu sıklıkla söylenmektedir. 1989 yılında yapılan resmi bir Avrupa Birliği Bildirgesi’nde (Avrupa Birliği, 1989) ortak bir Avrupa konut politikası izlemenin sadece karmaşık değil, aynı zamanda uygunsuz olduğu vurgulanmıştır. Sübvansiyon ilkesi gereği, konut meseleleri, ihtiyaçları ve gereksinimleri ile etkin şekilde ilgilenecek yerel pazarların durumu, hükümet katmanlarına bırakılmıştır. Kesinlikle fiziksel olarak konutların yerleşimi birbirine benzememektedir. Tasarım ve düzen ne kadar düzgün olursa olsun farklılık göstermektedir. Kalem inceliğindeki gökdelen bloklarıyla Hong Kong gibi bir yerin görünüşte homojen ortamında bile zemin seviyesi ve görünümü bir daireyi diğerinden ayırmaktadır. İnsanlar genellikle bir mülkte, diğerinden farklı ince tercihlere sahip olacaklardır. Yukarıda vurgulandığı gibi konut, gayrimenkul yatırımının mağduriyetlerinin yansıttığı ve giderek artan fazla üretim ve tüketime göre hareket ettiği çağdaş bir siyasi ekonominin önemli bir unsurudur. Ayrıca, sosyal hayatın son derece samimi bir bileşenidir. Nerede ve nasıl yaşandığı, yanında kimlerin yer aldığı ve yerleşim çevresinde ne kadar güvende hissedildiği bireyin refah, aidiyet ve kimlik duygusu için son derece

önemlidir. Ancak, değerlendirmeler neticesinde ev maddi mal, faaliyet alanı ve yaşanan anın kalbi olarak önemlidir. Konut sağlamadaki büyük eşitsizlikler, sosyal yapı ve ilişkiler boyunca yankılanmakta olup, konutlar sosyal adalet için popüler mücadelelerin ön saflarında yer almıştır (Castells, 1983).

Genel olarak, hem ulus devletler içinde hem de devletler arasında konut sorunlarını karşılaştırmalı olarak araştırırken, bileşenlerin benzersiz bir karışımının ne olacağını da hesaba katmak gerekir. Bunlar, konut stokunun niteliğini, kalitesini, politika tarihçelerini, kurumsal yapıları, demografik kalıpları, kültürel normları ve refah düzeylerini ele almaktadır. Örneğin, hızla yaşanan bir nüfusa sahip toplum ağırlıklı olarak şehirde dairede kalmakta, yüksek konut hareketliliğine sahip banliyölerdeki aile evlerinde yaşamakta, işverenlerin doğrudan ve dolaylı sübvansiyonlarının önemli sağlayıcıları olduğu ev sahipleri demografik genç topluma çok farklı bir politika uygulamaktadır. Bu mevcut konut sistemleri arasında zıtlıklar olduğu söylenebilir de, politika yapıcılarının kullanabileceği seçeneklerde güçlü yol bağımlılıkları bulunmaktadır. Üretilen konutlar için izlenen politikalar, bir sonraki aşamada hükümetin kararını yoğun bir şekilde etkileyecektir.

En belirgin örnek, çağdaş özelleştirme politikalarıyla ilgilidir. 1980'li yılların başında birçok ülkede sosyal ve konut politikası üzerinde etkili olmaya başlayan güçlü neoliberalizm dozu, doğrudan devlet hükmünde ve kamuya ait konutlarda oturan kiracılara, diğer özel kiracılara veya özel şirketlere satılmasına yönelik olumsuzluğu teşvik etmiştir. Hem Ronald Reagan hem de Margaret Thatcher bu politikaların güçlü savunucularıdır. Bununla birlikte, Birleşik Krallık'ın yerel yönetimleri tarafından doğrudan konut sağlama konusunda uzun bir geçmişi ve İngiliz işçi sınıfının geniş alanı tarafından işgal edilen önemli miktarda yüksek kaliteli konut stoku vardır. Satılacak cazip konutlar ve bunları satın alabilecek kiracılar da mevcuttur. Buna karşın, ABD'nin politika çöşküsü devlet konutlarının ezici derecede yoksul, etnik azınlık haneleri için azınlık hükmü temsil ettiği gerçeğinin üstesinden gelememiştir. Satış için yeterli konut bulunmamakta ve kiracıların maddi sıkıntıları da göz ardı edilememektedir. Bu nedenle, politika söylemi çok farklı bağlamlarda ortaya çıkmaktadır.

Benzer bir şekilde alan standartları ile kişi başına düşen gelir arasında güçlü bir ilişki bulunsa da, kişi başına düşen GSYİH ile bireysel ev sahipliği düzeyleri arasında gerekli bir bağlantı yoktur. Avrupa bağlamında, İsviçre ve birleşme öncesi Batı Almanya nispeten az oranda bireysel mülkiyete sahiptir. Ayrıca,

ipotekli satın alma işlemi zengin sanayi topluluğunda olduğu gibi aynı derecede desteklenmemiş bir politika ve kurumsal bir karışımdan oluşmaktadır (Kemeny, 1995).

Konut sorunu, alan ve zaman içinde ayırt edici şekillerde inşa edilmiştir. Günümüzde, konut tartışmalarının ön saflarında yer alan konular ile savaş sonrası dönemin politika meşguliyetleri arasında zıtlıklar ve çarpıcı benzerlikler vardır. Birmingham, 1950’de İngiltere ve 2000’de Manila değişim algılarını kimin ifade ettiğini ve dünyanın hangi bölgesinde inşa edildiğini açıklamıştır. Bu konuyu birleştiren unsur, konut sorunlarının öncelikle kentsel sorunlar olmasıdır. Bu durum kırsal bölgelerdeki kötü koşulların ve konut olanaklarının önemini azaltmak için oldukça önemlidir. Ancak, yirmi birinci yüzyılın sonunda dünya nüfusunun çoğunluğu şehirlere göç etmiştir. Bu şehirler, giderek büyümekte ve baskın hale gelmektedir. Bu yüzyılda tasarım, konum ve kalite açısından konut politikaları giderek artan çevresel sürdürülebilirlik ve yaşam kalitesi sorunları ile bağlantılıdır. Çeşitli bağlamlarda ve farklı kaynak düzeylerinde hükümetler artan kalabalık, trafik sıkışıklığı, çevre kirliliği ve enerji tasarrufu sorunlarıyla karşı karşıyadır. Yarım asırdan fazla bir zamanda konut sorunu ilerici ama coğrafi olarak düzensiz kentleşme ile ilişkilendirilmiştir.

Kuzey Avrupa, Asya ve Güney Amerika’nın patlayan şehirlerinin aksine kaçınılmaz olarak olgun kentliliğin farklı sorunları vardır. İlk başta, önceki sanayi çağının eskiyen konut alt yapısı ve çağdaş şehirlerin sosyal morfolojisi üzerinde önemli kentleşme soruları akla gelmiştir. Gelişmekte olan dünyanın büyüyen şehirlerinin çoğunda kırsal-kentsel göç, sokak evsizliği, mutlak bir konut sıkıntısı ve ciddi çevre sağlığı sorunları kentsel büyüme için baskın güç olmaya devam etmektedir. Kentleşme hızı ve bölgelerindeki bazı arazi piyasalarının ticarileştirilmesi, nüfusların tahliyesi ve yerinden edilmesiyle ilgili yeni baskıları içermektedir (Pacione, 2001).

Çekirdek kapitalist ülkelerdeki konut standartları, son yarım yüzyıl boyunca çoğu insan için belirgin bir şekilde iyileşmiştir, ancak dünya genelinde milyonlarca insan için gerçekçilik, yaşam, marjinalite ve ağır ev yoksunluğu korkunç bir hal almıştır. Forrest (2003), büyük küresel tuvalde çağdaş konut sorununu, bir asır önce boyanmış olandan farklı görmemektedir. Kentleşmenin coğrafyası değişerek yaşam tarzlarında, sosyal uygulamalarda, çalışma ortamlarında değişikliklere yol açmıştır ve nüfusun kırsal alanlardan genişleyen şehirlere hareketinin, konut sorunlarının ve tartışmaların özünde kalmaya devam etmektedir. Genel

olarak, hane sayısı ve acımasız rekabetten eski şehirlerle ilgili konut sorunları, hızlı nüfus artışından değil, dünyanın iç baskınlarından kaynaklanmaktadır (Marcuse ve Kempen, 2000).

Eski şehirlerin konut alt yapısı, demografinin yeni baskıları, sosyal gruplar arasındaki alan için rekabet ve çalışma örüntüleri ve uygulamalarındaki değişikliklerle karşı karşıyadır. Yeni bilgi çağı için gerekli olan sosyal ve teknolojik alt yapı ve ekonomik koşullar, küme için inşa edilmiş yapıları bir çevre ile çarpışmaktadır (Graham ve Marvin, 2001). Yapılı formun sabitliği sosyal ve ekonomik değişimin alışkanlığı ve oynaklığı arasındaki gerilim yeni değildir (Harvey, 1978). Yerleşim alanı, sürekli bir yeniden yapılanma halindedir. Geçen yüzyılın büyük bölümünde barınak eşitsizliği temel sorunları, temel kolaylıkların sağlanması ve genel yaşam koşulları üzerinedir.

Ancak bugün sanayileşmiş ya da sanayileşme sonrası dünyanın olgun kentlerinde, konut stoku üzerindeki baskılar, ekonomik yeniden yapılanma süreçlerinden, ikinci demografik geçişle ilişkili sosyal davranıştaki değişikliklerden (Bongaarts ve Bulatao, 1999) ve yeni bir dizi yapıdan kaynaklanmaktadır. Mevcut konut kurumlarını ve uygulamalarını tehlikeye atan ekonomik koşullar bu bölümde öne çıkarken, amaçlar açısından daha fazla inceleme yapmak için üç özel konu ele alınmıştır. Bunlar; Sosyal Değişim ve Ekonomik Belirsizlik; Demografik Yaşlanma; Konut Metalaşması ve Sosyal Dezavantajdır.

2.1. Sosyal Değişim ve Ekonomik Belirsizlik

Konut emlak piyasalarının karşı karşıya olduğu ekonomik koşullar daha değişken görünmektedir. Birçok toplum bireysel ev sahipliğinde bir büyüme gördükçe, kiralayanlarla mülk sahibi olanlar arasındaki geleneksel bölünmeler zamanla daha da bulanıklaşmıştır. Daha erişilebilir ipotek finansmanı biçimlerinin geliştirilmesi, düşük maliyetli krediler veya diğer dolaylı mali yardım biçimleri yoluyla ev sahipliğine erişim sağlamak için devlet yardımı ve çeşitli özelleştirme politikaları, çok çeşitli ekonomik koşullarda hane halkının işe alınmasını gerektirmiştir. İpotekli ev sahipliği (genellikle kırsal ev sahipliğinin tarihsel olarak daha köklü geleneksel biçimlerinden ayırt edilmelidir), nüfusun daha geniş bir kesitini kapsar hale gelmiştir. Örneğin, Büyük Britanya'da, ev sahipliği esasen orta sınıf bir görev süresinden nüfusun büyük çoğunluğuna hitap eden bir tedarik biçimine doğru 1970 ile 1999 arasında %18 oranında büyüme göstermiştir. Aynı zamanda, savaş sonrası dönemde ev sahipliğinin büyümesini ateşleyen koşul-

lar yavaş yavaş yerini zıt koşullara bırakmıştır. Basitçe söylemek gerekirse, reel gelir ve GSYİH büyümesi koşullarında nispeten güvenli beyaz yakalı ve profesyonel istihdam biçimlerindeki genç hanelerle ilişkili bir azınlık imtiyazı, fiyat ve istihdam oynaklığı bağlamında yaşam boyu hareket eden hanelerin kitlesel bir imtiyazı haline gelmiştir. Bu noktada iki unsur vurgulanmaktadır. İlki, Birleşik Krallıkta veya başka bir yerde bu dönüşümün boyutunu abartma konusunda dikkatli olunması gerektiğidir. Yaygın bir kırgınlık değil, daha çok konut sahibi olanlar üzerinde gelir veya iş kaybının parçalı bir etkisi olmuştur. Bununla birlikte, geçmişte öncelikli olarak kira imtiyazlarıyla ilişkilendirilen konut sorunları, giderek artan bir şekilde ev sahipliğine de sıçramıştır. Bu, farklı zamanlarda artan mülk ve ipotek borcunun en uç durumlarında evsizliğin olduğu birçok ülkede açıkça görülmektedir. Geçmişte konutla ilgili sosyal politika tipik olarak konut mülkiyetine ve erişime yardımcı olmakla meşgulken, bu yeni çağda vurgu, konut mülkiyeti ile ilgili güvenlik ve sürdürülebilirlik konularına dönüş yapmıştır.

Makro anlamda geniş bir toplum yelpazesinde konut alanında varlık birikimi, varlık değersizleştirme, sosyal ve mekânsal dışlama ve devletin geri çekilmesinden oluşan karmaşık bir yapı vardır. Artan refahın ve istihdam fırsatlarının genişlemesinin, genellikle kamu sektörü istihdamıyla bağlantılı olarak ev sahiplerinin orta sınıf genişlemesini körüklediği önceki bir modernleşme ve sınıf hareketliliği anlatısı, daha karışık ve belirsiz bir senaryoya dönüştürülmüştür. Örneğin Hirayama (2001), uzun süredir devam eden bir durgunluk, istihdam kaybı, yeniden yapılanma ve buna bağlı olarak mülk değerlerinde bir düşüşün yeni sosyal bölünmeler ve kültürel dönüşümle birleştiği ve onları kışkırttığı Japonya'daki değişen koşulları anlatmaktadır. Erkek ekme kazanan hanelerin, kurumsal istihdamın ve aile ev sahipliğinin önceki 'toplumsal ana akımı' olarak adlandırdığı konu, savaş sonrası Japon toplumunun sosyal refah döngüsünün önemli bir katmanıdır. Japon konut fiyatlarının yüksek olması hane halkı borcunu geciktirmiştir, ancak 'toplumsal ana akım' için güvenli işlerin maaş düzeylerinin kıdemle birlikte arttığı bir durumda, bu borçların bir ömür boyu istihdam boyunca yönetilebilir olduğu varsayılmıştır. Güvenli çalışmadan ve artan gelirlerden söz edilemeyen bir ekonomik ortamda, daha çok farklı sosyal konfigürasyonlar ortaya çıkmaktadır. Örneğin, artan kadın katılım oranları, hanede kısmen erkek kazancının azalması veya olmaması nedeniyle ipotek ödemelerini sürdürme zorunluluğundan kaynaklanmaktadır. Ancak bu süreç, kadınların işgücü piyasasındaki artan rolünün yalnızca bir unsurudur. Benzer şekilde daha uygun fiyatlı konutlar, daha önce dışlanan grupların özellikle profesyonel bekâr kadınların ev sahipliğine

erişmesini sağlar. Bu yollarla ev sahipliğindeki kriz, önceki cinsiyet ilişkilerini dönüştürmeye çalışır.

Kuşaklararası ilişkiler de baskı altındadır. Yaşlanan ev sahiplerinden oluşan bir grup, önemli hane halkı serveti biriktirmiştir. Yaşam seyrinin diğer ucunda, konut ve işgücü piyasasına yeni girenler daha az iş fırsatıyla, daha az güvenceli gelir artışıyla karşı karşıya kalırlar ve seçim ya da kısıtlama yoluyla oldukça zıt konut stratejileri benimseyebilirler. Bu, en çok genç Japonlar arasında düşen konut mülkiyeti seviyelerinde belirgindir. Böylece, bir yandan gençler tutumlarında ve sosyal normlarında daha bağımsız hale gelirken, öte yandan Japonya genç neslin ebeveynlerinin veya büyük anne ve büyük babalarının birikmiş varlıklarına artan bağımlılık süregelir.

Japonya'daki durgunluğun şiddeti, uzun ömürlülüğü ve kendine özgü sosyal yapısı bu dönüşümleri toplumda özellikle dikkat çekici kılmaktadır. Bununla birlikte, konutta cinsiyet ve kuşak eşitsizliklerinin yeniden şekillendirilmesi daha yaygın bir olgudur. Birçok Avrupa toplumunda ailede evinden ayrılma süreci ertelenmekte ve tehlikeye atılmaktadır. Ardışık her neslin daha erken yaşta konut bağımsızlığı kazandığı uzun bir dönem, en azından bir dereceye kadar bunun tersidir (Datamonitor, 2003).

Gençler için azaltılmış devlet yardımları, tam zamanlı eğitimde daha uzun ve mali açıdan daha külfetli dönemler, gerekli beceri ve niteliklere sahip olmayanlar için daha güvencesiz ve daha düşük kazançlar ve piyasa süreçleri tarafından daha fazla belirlenen konut fırsatları, gençlikten yetişkinliğe geçişi sağlamak için bir araya gelmektedir.

Sosyal, ekonomik ve politika değişikliklerinin gençlerin barınma fırsatları üzerindeki özel etkileri, barınmada çağdaş eşitsizlik ve dezavantaj kalıplarını dikkate almada önemli olan daha genel bir dizi sorun ve ilişkiye işaret etmektedir. Herhangi bir popülasyondaki farklı kohortlar, konut fırsatları açısından farklı sosyal, politik ve ekonomik ortamlarla karşılaşmaktadır. Bu kohort etkileri, hem uzaya hem de zamana göre değişir. Örneğin, konut piyasasına reel gelir artışı, güçlü devlet müdahalesi, artan istihdam fırsatları ve yüksek konut fiyat enflasyonu koşulları altında giren bir kohort karşılaştırılabilir. Bu grup, daha sonra farklı bir dizi ekonomik koşul ve politika değişikliği ile karşılaşarak yaşam boyunca ilerleyecektir. Bu giriş koşulları altında, konut kariyerlerinde genel olarak güçlü bir yukarı yönlü gidiş beklenebilir. Ev satın alma fırsatları, hem düşük hem de orta gelirli hanelerin konut ihtiyaçlarının çoğunu karşılayan, kamuya ait veya

kar amacı gütmeyen konutların görece bolluğu ile tamamlanabilir. Hem kiracılar hem de alıcılar için doğrudan ve dolaylı mali destekle bu grup için iş kaybı, mali veya kişisel koşullarda beklenmedik ve zarar verici değişiklikler riskleri konutta nispeten yüksek derecede genellikle hafifletilir.

Bu kohortun deneyimleri, konvoya daha gerisindeki bir grupla karşılaştırılır. İşler için daha büyük rekabet, istihdam sektörleri içinde ve arasında daha eşitsiz bir gelir artışı modeli, genel bir finansal sıkılık ve devlet kesintileri etiği içinde hem kiralama hem de satın alma için daha az devlet yardımı ve hızla değişen bir emlak piyasası ile daha az iyi huylu bir ortamla karşılaşılabilir. Bu koşullar altında, yaşamın diğer yönlerindeki sıkıntıları hafifletmek için daha parçalı ve öngörülemez bir konut geçmişi ve yörüngesi modeli, daha büyük sosyal ve mekânsal bölünmeler ve daha az güvenli konut koşulları olasılığı söz konusudur. Bu birbirine zıt koşullar dizisi, genel ekonomik genişleme döneminde konut sistemlerinden geçen gruplarla 1980'lerin ve 1990'ların sonlarında daha fazla kuralsızlaştırılmış, özelleştirilmiş ve deflasyonist dönemi deneyimleyen daha sonraki bir grupla ilişkilendirilen farklılıkları tanımlamaktadır. Elbette, çok farklı politika rejimlerinden ve ekonomik dönüşümlerden geçen benzer kohortlara sahip toplumlar arasında büyük farklılıklar vardır. Bununla birlikte, çağdaş konut eşitsizliği kalıplarını analiz ederken, aynı kuşağın toplulukları içinde değil, gruplar arasında bölünmenin yönlerini dikkate almak da aynı derecede önemlidir.

Daha spesifik olarak, bireysel ev sahipliğinin teşvik edilmesinin koşullarının, artan reel gelirler, yüksek enflasyon ve artan iş güvencesi yaşayan nispeten varlıklı hane halklarını içerdiği bir dönemi, daha rekabetçi bir küresel kapitalizmin enflasyon üzerinde güçlü bir aşağı yönlü baskı uyguladığı yeni bir çağla karşılaştırdığımızda devlet sosyal harcamaları, kamu sektörü istihdamı ve daha esnek işgücü piyasası politikaları ortaya çıkmaktadır. Ev sahipliği için ideal koşullar; istihdamda istikrar, büyüme ve yüksek genel enflasyondur. Bu gibi durumlarda, borçlanma ucuzdur ve borçlar genel enflasyon yoluyla hızla aşınır. Dymski ve Isenberg (1998: 220), savaş sonrası dönemde hükümetler tarafından aracılık edilen çeşitli sosyal sözleşmelerin çöküşü hakkında merkezi olarak 'altın çağ' ile 'küresel çağ'ı karşılaştırırlar. Bu sosyal sözleşmeler, 'yeterli konut stoku sağlama yöntemleri' ve 'devlet transferleri, sübvansiyonlar, mali araçlar ve tasarrufları biriktirmek veya borç almak için kurumlar dâhil bir dizi konut finansmanı mekanizmasını' içermektedir. Vurguladıkları gibi, her ulus konut arzını sürdürme, uygun fiyatlı ve uygun finansman sağlama sorununu benzersiz yollarla çözmektedir. Bu 'Fordist' kurumların en belirgin örnekleri, İngiliz bele-

diye konutları, Japon Konut Kredileri Kurumu, Hong Kong Konut İdaresi veya Kuzey İrlanda Konut İdaresi gibi dolaylı ve doğrudan konut yardımı sağlayan başlıca devlet sağlayıcılarıdır. Bununla birlikte, bu tür kurumsal biçimler küresel çağda özelleştirme ve kural dışılaştırma politikaları yoluyla hızla ortadan kalkmaktadır. Geçmişin sosyal sözleşmeleri, risklerin giderek bireyselleştiği daha yaygın ve parçalı sosyal düzenlemelere yol açmaktadır. Konut açısından, Dymski ve Isenberg giriş riskleri, kullanım süresi riskleri ve yeniden giriş riskleri arasında faydalı bir ayırım yapmaktadır. Bu riskler, farklı yaşam döngüsü aşamalarıyla ilişkilendirilme ve farklı finansal risk biçimlerini içermeye eğilimindedir. Genel nokta, daha piyasalaştırılmış konut sistemleri bağlamında devlet konut yardımının geri çekilmesi veya erozyona uğramasıyla hane halkının her üç risk alanına da maruz kalmasıdır.

2.2. Demografik Yaşlanma

Toplumlar yaşlanmaktadır. Demografik kompozisyonlar değişir ve yaşlanma hızı artış gösterir, ancak eğilim yaygın ve nettir. Piyasa ve devlet kurumlarının konut ihtiyaçlarına ve sorunlarına tarihsel ve çağdaş tepkileri son derece çeşitliken, demografik değişim politika geliştirme için nispeten ortak bir arka plan sunmaktadır. Azalan doğurganlık ve daha uzun ömür kombinasyonu, demografik yapılarda büyük değişimlere neden olmaktadır. Örneğin Fukayama (1999: 39), 'İspanya, İtalya ve Japonya gibi bazı ülkelerde ikame doğurganlığın istatistiğinin o kadar altına düştüğünü, birbirini izleyen her nesilde toplam nüfusun bir öncekinden % 30 daha az olacağını' belirtmiştir.

1997'den itibaren sadece 20 yıllık bir dönemde, Singapur ve Hong Kong'da 65 yaş ve üzeri nüfusun yüzdesi yaklaşık beş puan artabilir (Tan, 2000). Thorns (2002: 47), bu değişikliklerden en çok etkileneceklerin başında Avrupa ülkelerinin geldiğini belirtmektedir. Ayrıca, çocukların yüzdesinin yüzde 18'den (1998) yüzde 14'e (2050) düşeceğinden ve güney Avrupa, özellikle İtalya, Yunanistan ve İspanya'nın en yaşlı nüfusa sahip olacağından bahsetmektedir. Bu eğilimlerin, diğerlerinin yanı sıra işgücü arzı, emeklilik ve sosyal güvenlik düzenlemeleri ve nesiller arasındaki geleneksel karşılıklılık bağları için önemli etkileri vardır.

Savaş sonrası dönemde konut politikası belirleyicileri, ciddi bir mutlak konut kıtlığının bebek patlaması ve aile konut ihtiyacında hızlı bir artışla birleştiği oldukça farklı bir demografik senaryo ile karşı karşıya kalmaktadır. Çağdaş dünyada düşen doğum oranları, daha uzun ömür, hane yapılarının çeşitliliği ve savaş

sonrası dönemin büyük gruplarının yaşlanması, konut sistemleri üzerinde yeni baskılar yaratmaktadır. Bu baskılar arasında çok yaşlılar için tasarım ve adaptasyon konuları (1918 sonrası canlanma kuşağı), çocuklar evden ayrıldıklarında ve emekliliğe girerken ya da emekli olurken haneler için farklı konum öncelikleri, konutların bakım ve onarım maliyetleri ve yaşlanan bir nesil için değişim kaynakları yer almaktadır. En önemli olan bu sonuncu konudur ve birkaç yönden ele alınmaktadır. Çoğu hane için konutları muhtemelen ana maliyetleri ve ev sahipleri için ana varlıkları olacaktır. Yaşlı kuşakların barınma koşulları, genç kuşakları da etkilemektedir. Nispeten iyi barınan ebeveynlere bağımsız konaklama sağlanamıyorsa, doğrudan yaşayacakları bir yer olarak ya da bu bağımsızlığın elde edilmesini sağlamak için nakit hediyeler ve krediler yoluyla dolaylı olarak çocukları için önemli bir kaynak sağlanabilir (Forrest ve Murie, 1995). Tersine, çocuklar ebeveynlerini barınma açısından doğrudan veya dolaylı yardıma muhtaç bulabilirler. Aynı zamanda geleneksel akrabalık bağlarının aşınması, bu tür yardımların her iki yönde de gelmeyeceği anlamını taşıyabilir.

Açık olan şu ki, dezavantajlı hanelere yardım sağlamak için hükümet kaynaklarının daha az serbestçe kullanılabilir olduğu yerlerde, aile daha önemli bir güvenlik ağı haline gelmektedir. Yaşlanan bir nüfus, yararlanabileceği oldukça farklı bir kaynak portföyüyle emekliliğe girmektedir. Bazıları cömert mesleki emekli maaşlarına, önemli tasarruflara ve değerli takdire şayan konutlara sahip olabilir. Diğerleri, küçük özel veya devlet emekli maaşlarına veya sosyal güvenliğe bağımlı olan ve neredeyse hiç tasarrufları olmayan ömür boyu kiracılar olabilir. Ayrıca yaşlanan nüfusun kendisi yaşlandıkça, giderek daha yüksek bir oranın kadın olması kaçınılmazdır. Bu nedenle, kadınların işgücü piyasasındaki (ve dolayısıyla ötesinde) genel olarak daha zayıf mali durumu ve bir erkek eşin ölümüyle birlikte gelirlerin azalması ihtimali göz önüne alındığında beklenti, yaşlılıkta cinsiyete dayalı yoksulluğun artmasıdır.

Konut eşitsizliği açısından sonuçlar, mevcut kurumsal düzenlemelerin belirli karışımına bağlı olacaktır. Sosyal politikanın her alanında olduğu gibi demografik değişimin kaçınılmaz bir belirleyicisi yoktur. Güvenli, düşük maliyetli ve yüksek kaliteli kiralama seçenekleri mevcut olabilir. Nispeten varlıklı ev sahiplerinin, nüfustaki genel oranı önemli sayılır. İpotekler ödenmiş ve konut maliyetleri minimum oranda kalmış olabilir. Yaşlılıkta sosyal güvenlik ve emeklilik hükümleri de farklılık gösterecektir. Yaşlılıkta konut eşitsizliğinin en belirgin fay hatları büyük olasılıkla mülk sahibi olanlar ve kiralayanlar arasında olsa da, yoksulluk ve dezavantaj böyle bir bölünmeyi tam olarak yansıtmayacaktır. Ör-

neğin Birleşik Krallıkta, özellikle 1950'lerden 1990'lara kadar belirgin olan ev sahipliğindeki artış, konut sahipliği düzeyinin ileri yaş gruplarında istikrarlı bir şekilde arttığı anlamına gelmektedir. Forrest ve Leather (1998), 1996 ve 2011 yılları arasında, İngiltere'deki yaşlı ev sahiplerinin sayısının %37 oranında artacağını ve en yüksek artış oranının 80 yaş ve üzerindekiiler arasında olacağını tahmin etmektedir. 80 yaş ve üzeri tek kişilik ev sahibi hanelerin sayısı önemli ölçüde artacaktır ve çoğunluğu kadın olacaktır.

Burrows (2003), yakın zamanda Britanya'da yoksulluk ve konut kullanım süresi arasındaki ilişkileri incelemiş ve kira sürelerinde yoksulluk insidansının daha yüksek olmasına karşın, ev sahipliği sektöründe mutlak sayıların daha fazla olduğunu bulmuştur. Bu ev sahibi nüfusun katıksız büyüklüğünün bir işlevidir. Çalışmaları, belirli bir boyut olarak yaşlılığı vurgulamamaktadır, ancak (büyük olasılıkla daha yaşlı haneler olan) doğrudan mal sahipleri, yoksulluk içindeki hanelerin yaklaşık %15'ini oluşturmaktadır. Ev sahipleri arasındaki yoksulluk oranı, özellikle manüel sosyoekonomik geçmişe sahip olanlar, siyah ve etnik azınlık grupları, yalnız ebeveynler, boşanmış ve ayrılmış kişilerle ilişkilidir. Daha çeşitli bir ev sahipliği sektörü yaşlandıkça, yaşlanan ev sahipleri arasındaki yoksulluk oranı, yeni uyarlanmış politika yanıtlarına duyulan ihtiyaçla birlikte kaçınılmaz olarak artacaktır.

2.3. Konut Metalaşması ve Sosyal Dezavantaj

Bu bölümün çoğu, ev sahipliği sektörüne erişim ve hayatta kalma ile ilgili zorluklara odaklanmıştır. Bununla birlikte, tipik olarak çoğu sanayileşmiş toplumda konut sorunları, kiralama sektörleriyle ilişkilendirilmiştir. Kitlesele ev sahipliğine yapılan bu vurgu, konut sorununun değişen alanını yansıtmaktadır. Savaş öncesi ve hemen sonrası dönemde sorun kesinlikle Avrupa bağlamında, en çok özel toprak sahipleri ve özel toprak ağalığı ile ilişkili olmuştur. Çoğunluğun görev süresi dolduğu için bu anlaşılabilir bir durumdur. Bununla birlikte yirminci yüzyılın son yarısında, sosyal kiralama ve ipotekli ev sahipliği biçimindeki diğer tedarik etme yollarının yükselişine paralel olarak birçok ülkede özel kiralama sektörlerinde düşüş yaşanmıştır. Gerilemenin kapsamı ve alternatif görev sürelerinin uzaması, ülkeler arasında önemli ölçüde değişmektedir. Ancak yatırım eksikliği ve kötüleşen konut koşulları, artan beklentilere ve hızlı kentleşmeye yanıt verecek kurumsal kapasitedeki eksikliklerden kaynaklanan zorlukları ön plana çıkarmaktadır. Ev sahibi-kiracı ilişkisi, diğer tedarik biçimlerine yönelik

politika ve sübvansiyon desteği ve daha çekici yatırım biçimleri, sektörün gerilemesine katkıda bulunmuştur. İngiltere örneklerden biri göstermektedir ki, özel kiralama 1951’de tüm hanelerin yarısından fazlasını kapsarken, 1991’de sadece yüzde 7’sine barınma imkânı sunmuştur. Diğer ülkelerde, gidişat daha kötü olabilir, ancak değişimin yönü benzerdir. İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyanın değişen siyasi ve ekonomik iklimi, konut stokunun kapsamlı bir şekilde yeniden inşası ve yükseltilmesi gereklilikleri ile birleştiğinde, konut piyasasına doğrudan devlet müdahalesinin destek olması şart olmuştur. Bununla birlikte Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Avustralya’nın kapitalist ülkelerin farklı hükümetler tarafından izlenen belirli konut politikası yolları, bu bölümün kapsamı dışında ayrıntılı bir araştırma gereksimi barındırmıştır. Örneğin, Harloe’nin (1995) sosyal kiralamanın yükselişi ve düşüşüne ilişkin çalışması, konut politikasının şekillendirilmesinin belirli politik, ekonomik ve kurumsal koşullara nasıl gömülü olduğunu göstermektedir. Bu değişken koşullar eşitsiz büyümeyi, çeşitli sosyal kiralama sektörlerini, özel ev sahipliğinin göreceli önemini ve hayatta kalmasını açıklamaktadır. Bu bağlamda, eski Batı Almanya ve Hollanda karşılaştırma içerisine alınabilir. 1990’ların ortalarında, her ikisi de hanelerin çoğunluğunun kira sözleşmelerinde bulunmasıyla dikkat çekmektedir. Ancak, Alman kiracıların yüzde 74’ü özel sektördeyken, Hollandalı kiracıların yüzde 78’i sosyal kiralama sektöründe görülmektedir (Freeman vd., 1996). Elbette bu tür kaba etiketler, başka yerlerde tartışılan karmaşık tanımsal sorunları gizlemektedir. Örneğin, Batı Almanya’nın savaş sonrası özel kiralama sektörü düzenlemelerinde olduğu gibi önemli düzeyde devlet sübvansiyonu ve düzenlemesi söz konusu olduğundan, bir kiralama sektörünün ne kadar özel olduğu tartışma konusu haline gelmiştir. Bununla birlikte tarihsel değişim, hane halkının özel bir bireye veya şirkete kira ödediği bir dönemin sona erdiğini göstermektedir. Hane halkının artan bir bölümünün bir banka, sigorta şirketi veya uzman konut finansmanı kuruluşundan borçlanılan bir ipoteği ödediği bir yöne doğru kayma görülmektedir. Buna paralel olarak, sosyal veya kamu kiralama sektörleri bazı bağlamlarda kar amacı gütmeyen önemli kiralama fırsatları da sağlamıştır.

Bu gelişmeler teorik olarak piyasaya dayalı bir tedarik biçiminden (özel kiracı sermayesi) diğerine (kitlesel ev sahipliği) ilerleyici bir geçiş olarak hane halkının karşısına çıkmaktadır. Bu soyutlama düzeyinde, barınmaya doğrudan devlet müdahalesinin önemli ölçüdeki rolünün, geçiş sürecinde etkinleştirici ve kolaylaştırıcı bir rol üstlendiği söylenebilir. Ampirik olarak, bu metalaştırma süreci (Forrest ve Williams, 1984) veya yeniden metalaştırma (Harloe, 1981)

sosyal ve ekonomik kurumların yeterli olmadığı bir zamanda kamu kiralama sektörlerinin savaş sonrası genişlemesini ortaya koymaktadır. Koşullar değiştikçe özelleştirme ve kuralsızlaştırma süreçleri, bu yeni kitlesel tedarik biçiminin olgunlaşmasının ve toplu konutların aşamalı olarak sonunun geldiğinin sinyalini vermiştir. Harloe (1995: 6), Avrupa ve ABD’deki gelişmelerle ilgili tartışmasında, konutlara doğrudan devlet müdahalesinin bu “Altın Çağı”na aşağıdaki terimlerle atıfta bulunmuştur.

Büyük ölçekli tedarikin görece meta olmaktan çıkarılmış üçüncü biçimi olan sosyal kiralık konut, görece kısa bir dönemin, özellikle de özel kira piyasasının toplu konut sağlama yetersizliğinin çoktan ilerlediği İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki yılların ürünü olarak görülmektedir ve savaşın etkileriyle daha da kötüleşmiştir. Ancak kitlesel ev sahipliğinin büyümesi için gerekli ekonomik ve diğer koşullar söz konusu toplumlarda hala mevcut hale gelmiştir.

Bu nedenle zaman içinde değişen konut tedariki alanında gelir, cinsiyet, etnik ve sınıf eşitsizliklerinden kaynaklanan dezavantajlar görülmektedir. Konut yoksulluğu farklı zamanlarda en güçlü şekilde özel, kamu veya sosyal kiralama sektörleri ile ilişkilendirilmiş ve daha yakın zamanda toplu ev sahipliği sektörlerine de sıçramıştır. Gelecekte giderek daha fazla bireyselleşebilecek olan özel konut problemlerinde hükümetin rolü ve konut sağlanmasının sosyal sistemlerin farklı bölümlerinde yaratılan eşitsizlikleri ne ölçüde şiddetlendireceği veya iyileştireceği gibi meseleler gündemde olacaktır. Ev sahibi olmanın kabul edilemez sonuçlarından kaçınılması isteniyorsa, evsizlik, mülkiyet, temerrüt ve kişisel koşullarda öngörülemeyen değişiklikler yeni bir düzenleme ve müdahaleyi gerektirir. Politik olarak kabul edilebilirliğe yapılan atıf, ev sahipleri arasında yaygın ödeme temerrüdünün yansımalarının veya eski sahipler arasında evsizliğin artmasının, daha yoksul kiracılarla bağlantılı benzer kötü durumlardan daha fazla zarar verici siyasi yankılara sahip olacağını göstermektedir. Aynı şekilde, daha piyasa odaklı konut sağlama biçimlerini teşvik eden hükümetler, bir fiyat düşüşü olduğunda kendilerini nispeten güçsüz bulabilirler. Negatif eşitlik, 1980’lerin sonlarında ve 1990’ların başlarında Birleşik Krallıkın ekonomik kalbini vurduğunda, hükümet kısa sürede kendisini meşru ve uygulanabilir müdahalenin sınırına koymuştur. Ev sahipleri yeni çözümler üretilmesini beklemiştir, ancak daha iyi huylu piyasa koşullarını beklemekten başka bir şey yapılamamıştır. 1990’ların sonlarında Hong Kong’da benzer bir durumda ev sahipleri, ‘Bizi Negatif Ser-

mayeden Kurtarın' yazılı pankartlarla sokaklara döküldüğünde, tek tepki toplu konut ve sübvansiyonlu ev sahipliği planlarını aşamalı olarak kesmek olmuştur. Ancak, oradaki ev sahipleri fiyatların toparlanmasını beklemişlerdir (Fung ve Forrest, 2002). Bu plana karşı, ev sahipliği sektörlerinin baskın olduğu ülkelerdeki konut ve sosyal refah politikalarının, esas olarak ilk kez satın alanlar veya ev sahibi olanlara odaklanmak yerine, hâli hazırda ev sahibi olanlar için sosyal ve ekonomik istikrar konularını giderek daha fazla ele almak zorunda kalacağı ortaya çıkmıştır. Eski mülk sahiplerinin işgal ettiği alanların fiziksel bozulması da görülmektedir. Büyük Britanya, Kuzey İrlanda gibi ülkelerde ve bazı eski devlet sosyalist toplumlarında toplu konutların elden çıkarılmasına yönelik politikalar, hem ev sahipliği düzeyinde hem de düşük gelirli ev sahiplerinin sayısında keskin bir artışla sonuçlanmıştır. Bu gelişmelerin olması, gelecekte yeni politika müdahalelerine ihtiyaç duyulmasına gerektirecektir. Ancak bu, özel sektördeki büyük kurumsal kırılganlığın arka planına karşı ayarlanmalıdır. Büyük finans kurumları düşen borsalar, iklimdeki değişiklikler, doğal afetler, salgın hastalıklar, savaş ve uluslararası terörün etkilerinden sıyrıldıkça tasarruflar, yatırımlar ve mülk değerleri daha güvenli hale gelecektir.

Farklılaştırılmış ev sahipliği sektörlerinin dışında, kamu kiralama sektörleriyle yakından ilişkili olan, yerleşik yoksulluk sınırlarıdır (Madanipour vd., 1988). Bu ana akım konutlara erişemeyen yoksulların geleneksel konut sorunu olarak algılanabilir. Özelleştirme programları, satış için inşa politikaları ve düşük maliyetli erişim planları, birçok işçi sınıfı hanesinin ev sahipliği statüsü kazanmasını sağlamıştır. Ancak, ev sahipliğine yönelik aşamalı istihdam vaadi her zaman yerine getirilmemiştir. Barınma dezavantajının görünür ve daha az belirgin olması gibi tanıdık sorunlar, değişen mekânsal konut sistemi etrafında basitçe hareket etmektedir. Ev sahibi olma fırsatından yararlanamayan haneler, genellikle kötü hizmet verilen, yüksek katlı, prefabrik evlerde, kamu konutlarının kalitesi düşürülen bir biçimine yönlendirilme eğiliminde olmuştur. Özellikle ABD'de, siyah, şehir içi gettolar şeklini almışlardır. Örneğin Birleşik Krallıkta, görünür konut yoksulluğu etnik olarak daha çeşitlidir. Etnik çoğunluk, en yoksul kesimlerle olduğu kadar diğer etnik gruplarla da güçlü bir şekilde ilişkilendirilebilir. Bu çağdaş konut dezavantajı biçimlerini yaratan süreçler aynı zamanda daha derinden yerleşik, daha çok boyutlu ve politika müdahalesine daha dirençli görünmektedir. Castells (1998)'e göre, sanayileşmiş kapitalist merkez ülkelerde toplumsal olarak dışlanmış bu yerlerin ve grupların yükselişi, yeni trendlerin bileşiminin bir ürünüdür. Bunlar, gelişmekte olan sanayinin farklı etkilerini ve

özelleştirme eğilimlerini göstermektedir. Sosyal ve mekânsal hareketlilik üzerindeki seçici etki, bilgi yoğun ekonominin yükselişini ve vasıfsız işgücünün azalan piyasa değerini içerir. Bilgiye dayalı bir ekonomide, toplumların gelişimi göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir. Araştırmalarda görüldüğü gibi yoksul yerlerdeki konutlar, daha geniş dezavantaj ve ayrımcılık süreçlerinin yalnızca bir belirtisidir. Ancak sanayileşmemiş hizmet sektörü yoğun ekonomilerde, en az pazarlanabilir becerilere sahip olanlar için yeni fırsatların nerede ortaya çıkacağını görmek zordur. Nüfusun bazı kesimleri bu nedenle artan konut dezavantajı ile karşı karşıyadır. Çünkü düşen reel gelir koşullarında daha çok piyasa temelli konut sektörü görülmektedir.

Bu gelişmeler, birçok ülkede politika yapımcılar için büyük zorluklar yaratmıştır. İngiltere ve Fransa gibi ülkelerdeki politika eğilimi, istihdam yaratmanın, eğitim yatırımlarının, sağlık ve genel çevredeki iyileşmelerin birer parçası olduğunu göstermektedir. Daha geniş bir dizi politika girişiminin parçası olan konut temini ile 'birleştirilmiş' müdahaleler aramak önemlidir. Ne yazık ki istihdam fırsatlarının yaratılması, küresel ekonomik eğilimlerin yaratılmasının tersine bir sonuçtur. Bu nedenle, konut stoklarında bozulmalar devam etmektedir. Uygulanan politikalar devlet, yarı devlet ve gönüllü kuruluşların imkânlarından ve ana akım ekonomisinden yoksun hale gelmektedir. Castells (1998), "dördüncü dünya"nın ve "gezegen boyunca sosyal dışlanmanın çoklu kara deliklerinin" küresel doğasının karakteristik ve dramatik bir tanımını sunmaktadır. Afrika'nın ve Latin Amerika'nın tüm bölgeleri bu tanımın kapsamına girerken, yeni sosyal dışlanma coğrafyasında kelimenin tam anlamıyla konut metalaşması farklı yüzünü göstermektedir. Bu oluşum, Amerikan şehir içi gettolarından, İspanyol kitlesel genç işsizliği yerleşim bölgelerinden, Kuzey Afrikalıları depolayan Fransız banliyölerinden, Japon Yoseba mahallelerinden ve Asya mega şehirlerinin gecekondu mahallelerinden oluşur. Asya veya Latin Amerika'daki fabrikalara çekilen işçiler için barınma sorunları, genellikle kırsal alanlardan taşınan kadınlar için varlıklı meslektaşlarından çok farklıdır. Sanayinin gelişmediği farklı coğrafyalarda, düşük kaliteli yurtlar ve bozulan toplu konutlar yer almaktadır. Bu durum aşırı bir karşılaştırma olabilir, ancak, konut politikası sorunlarının daha geniş ekonomik sorularda tarihsel ve çağdaş gömülülüğünün altını çizmeye yaramaktadır.

SONUÇ

Bu bölüm, konut eşitsizliklerinin ve dezavantajının değişen hatlarına genel bir bakış açısı sağlamayı amaçlamaktadır. Uluslararası araştırmalar yürütülürken, belirli toplumlarda konut sağlanması ve konut fırsatları için özel politika, kurumsal, kültürel ve ekonomik bağlamların değerlendirilmesi gerektiğinin üzerinde durulmaktadır. Özellikle toplumların yaşlanması ve ortak bir politika hedefi olarak ev sahipliğinin teşviki ile ulusal ekonomilerin değişen ekonomik servetleri arasındaki ilişki daha kırılğan olarak ortaya çıkmaktadır. Konut politikası değişikliği, bazı temel sorunların altını çizmektedir. Belirli politika rejimleri, kültürel gelenekler ve kurumsal geçmişler tarafından şekillendirilen farklı toplumsal hatlara sahip yeni konut politikaları ile karşılaşmaktadır. IMF ve Dünya Bankası gibi küresel oyuncuların özelleştirilmesi ve kuralsızlaştırılması Ortodoksları, çağdaş konut ihtiyaçlarına ve eşitsizliklere yönelik politika yanıtlarına yönlendirmiştir. Konut politikasının ezici bir çoğunlukla ulusal ve yerel karakterde kalması, toplumları derinden etkilemeye devam etmektedir. Finansal akışlar ve istihdam fırsatlarındaki hızlı değişimler, küreselleşmenin ulusal hükümetler için yeni zorluklar ürettiğini göstermektedir. Bu zorluklar, arasında mülk değerlerinin hem hızlı değer kaybetmesi hem de değer kazanması kaçınılmaz bir durumdur. Bazı Batı ülkelerindeki konut yoksulluğu, Asya ve Latin Amerika'daki hızlı kentleşmenin yarattığı çevresel ve sosyal etkilerin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Konut eşitsizliklerinin ve politikasının karşılaştırmalı analizi için “küreselin” anlaşılması ve “özel”in incelikli bir açıklamasının yapılması gerekmektedir. Bu durum aile, kültürel gelenek, kurumsal bağlantılar ve konut politikası tartışmasının tarihsel evrimi gibi faktörlere duyarlılıkla toplumsal değişimin temel itici güçlerini belirleyen analitik bir yaklaşımın oluşum içinde olduğunun bir kanıtıdır.

KAYNAKÇA

- Blakely, E. and Mary, G. (1997). *Fortress America: Gated Communities in the United States*, Washington: Brookings Institute Press.
- Bongaarts, J. and Bulatao, R. (1999). 'Completing the demographic transition', *Population and Development Review*, 25 (3), 515–529.
- Boyer, R. (2000). 'The political in the era of globalization and finance: focus on some regulation school research', *International Journal of Urban and Regional Research*, vol. 24, 274–322.
- Calverley, J. (2002). 'The power of asset prices', *The International Economy*, 16 (1), 55–57.
- Castells, M. (1983). *The City and the Grassroots: A Cross Cultural Theory of Urban Social Movements*, London: Edward Arnold.
- Castells, M. (1998). *End of Millenium*, Oxford: Blackwell.
- Cochrane, A. (1993). 'Looking for a European welfare state', in Alan Cochrane and John Clarke (eds), *Comparing Welfare States: Britain in International Context*, London: Sage, pp. 239–268.
- Datamonitor (2003). *Young Adults Living Arrangements*, London: Datamonitor Ltd.
- Dymiski, G. and Dorene, I. (1998). 'Housing finance in the age of globalization: from social housing to life cycle risk', in Dean Baker, Gerald Epstein and Robert Pollin (eds), *Globalization and Progressive Economic Policy*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 219–239.
- European Union (1989). 'Final communiqué of the First Informal Meeting of Housing Ministers', Lille, 18–19 December.
- Forrest, R. (2003). 'Some reflections on the housing question', in Ray Forrest and James Lee (eds), *Housing and Social Change: East/West Perspectives*, London: Routledge, pp. 1–19.
- Forrest, R. and Leather, P. (1998). 'The ageing of the property owning democracy', *Ageing and Society*, vol. 18, 35–63.
- Forrest, R. and Murie, A. (1990). *Selling the Welfare State: The Privatisation of Public Housing*, London: Routledge
- Forrest, R. and Alan, M. (eds) (1995). *Housing and Family Wealth: Comparative International Perspectives*, London: Routledge.

- Forrest, R. and Williams, P. (1984). 'The commodification of housing', *Environment and Planning, A*, 16, 1163–1180.
- Forrest, R., Kennett, P. and Izuhara, M. (2002). 'Home ownership and economic change in Japan', *Housing Studies*, 18 (3), 277–293.
- Fukayama, F. (1999). *The Great Disruption: Human Nature and the Reconstitution of Social Order*, New York: The Free Press.
- Fung, K.K. and Forrest, R. (2002). 'Institutional mediation, the Asian financial crisis and the Hong Kong housing market', *Housing Studies*, 17 (2), 189–208.
- Graham, S. and Simon, M. (2001). *Splintering Urbanism: Networked Infrastructures, Technological Mobilities and the Urban Condition*, London: Routledge.
- Hamnett, C. (2003). *Unequal City: London in the Global Arena*, London: Routledge.
- Harloe, M. (1981). 'The recommodification of housing', in Michael Harloe and Elizabeth Lebas (eds), *City, Class and Capital*, London: Edward Arnold, pp. 17–50.
- Harloe, M. (1995). *The People's Home? Social Rented Housing in Europe and America*, Oxford: Blackwell.
- Harvey, D. (1978). 'The urban process under capitalism', *International Journal of Urban and Regional Research*, 2 (1), 101–131.
- Hirayama, Y. (2001). 'Housing policy and social inequality in Japan', paper presented at Anglo-Japanese Workshops, *Social Policy in the 21st Century*, March, University of Bristol, UK.
- International Monetary Fund (2003). *World Economic Outlook*, Washington: IMF.
- Kemeny, J. (1995). *From Public Housing to the Social Market*, London: Routledge.
- Madanipour, A., Goran, C. and Judith, A. (1988). *Social Exclusion in European Cities*, London: Jessica Kingsley.
- Marcuse, P. and Ronald v.K. (2000). *Globalizing Cities: A New Spatial Order?*, Oxford: Blackwell.
- Pacione, M. (2001). *Urban Geography – A Global Perspective*, London: Routledge.
- Tan, G. (2000). *Asian Development*, Singapore: Times Academic Press.
- Thorns, D. C. (2002). *The Transformation of Cities: Urban Theory and Social Life*, London: Palgrave.
- UNCHS (1996). *An Urbanising World – Global Report on Human Settlements*, Oxford: Oxford University Press.
- UNCHS (2001). *Cities in a Globalising World*, London: Earthscan Publishing.

8. Bölüm

**METROPOLİTEN ALAN YÖNETİMİNE İLİŞKİN
ÖRGÜTLENME MODELLERİ, YAKLAŞIMLAR
VE ÖRNEKLER¹***Yakup BULUT²**Demet DÖNMEZ³***1.GİRİŞ**

Dünyada yaşanan kentleşme hızı şüphesiz küresel eğilimlerle paralellik göstermektedir. Hem kentlerin sayısındaki hem de kentli nüfusundaki artış mevcut yönetim modellerini yetersiz bırakmıştır. Özellikle ölçeği küçük alanlar için tasarlanan yönetim modelleri yaşanan değişim ve dönüşüm sürecinde büyük ölçekli alanlarla uyumlaştıramamıştır. En genel biçimde “metropol” olarak ifade edilen bu alanlar, ülkelerin siyasi ve idari yapılanmalarına bağlı olarak farklı şekillerde yönetilmektedir. Metropol alanların yönetiminde denenen modeller üzerinde toplumların ihtiyaç ve talepleri de etkili olmaktadır. Özellikle yerel demokrasi ve katılım gibi değerlerin nispeten ön planda olduğu gelişmiş Avrupa ülkelerinde bu ihtiyaçlar ve talepler yönetim modellerini şekillendirmektedir. Metropol alanların yönetimine ilişkin arayışlar artan rekabet, teknolojik gelişimler ve yeni yönetim yaklaşımları ile birlikte özellikle 18.yüzyılda yoğunluk kazanmıştır.

Metropol alanların yönetimine ilişkin temel sınıflandırmalar bu çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda dünyada metropol alanların yönetiminde uygulanan örgütlenme modelleri ve yaklaşımlar üç grupta tasnif edilmiştir. İlk olarak, tüm dünyada denenmiş olan kısa süreli ve uzun süreli çö-

- 1 Çalışma, ikinci yazar tarafından, birinci yazarın danışmanlığında yazılan ve 2018 yılında Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kabul edilen “Türkiye’de büyükşehir yönetimleri ve büyükşehirlerin yeniden yapılandırılmasına ilişkin model arayışları üzerine bir inceleme” başlıklı doktora tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.
- 2 Prof. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, yakupbulut@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0838-4200>
- 3 Dr.Öğr.Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Antakya Meslek Yüksekokulu, Yerel Yönetimler Programı, donmezdemet@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5833-9088>.

zümle örnekleri ile açıklanmaya çalışılmıştır. İkinci olarak metropoliten alan yönetimlerine ilişkin Kübler ve Heinelt tarafından ortaya konan ve literatüre önemli katkı sağlayan, metropoliten reform geleneği (eski bölgecilik), kamu tercihi yaklaşımı ve yeni bölgecilik yaklaşımları açıklanmıştır. Daha sonra 2012 yılında OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) bünyesinde Shah tarafından ortaya konan ve altı grupta toplanan metropol yönetim modelleri anlatılmıştır. Çalışmanın son bölümünde metropol alan yönetimi örgütlenmesi konusunda önemli ülke örneklerinden kabul edilen İngiltere (Londra) ve Fransa (Paris) anakent yönetim modelleri kısaca anlatılmıştır.

2. METROPOLİTEN ALAN YÖNETİMİ

Büyük ölçeğe sahip yerleşim yerleri için genellikle “*metropol*” kavramı kullanılmakta ve bu yerleşim yerlerinin yayılmış olduğu alan “*metropoliten alan*” olarak adlandırılmaktadır (Oktay, 2016: 52). Metropoliten alan, nüfus yoğunluğunun fazla olduğu ekonomik ve sosyal açıdan o bölgenin merkezi konumunda olan merkezi şehir veya şehirlerin çevre kentlerle oluşturdukları birim olarak tanımlanmaktadır ve büyükşehir, anakent gibi kavramların yerine de kullanılmaktadır (Görmez, 1993: 19). İlk çağlarda şehir devletlerini tanımlamak için kullanılan kavram zamanla büyük yerleşim merkezleri için kullanılmaya başlamıştır. Aşırı derecede şehirleşmiş bölgeler için de “*megapolis*” veya “*megalopolis*” sözcükleri tercih edilmektedir (Tortop, 1988: 151). Kavrama ilişkin net bir fikir birliği bulunmamasındaki temel neden kavramın, sosyo-ekonomik, idari, politik boyutlarının bulunması ve dünyada farklı yerlerde konumlanan metropollerin yapısal farklılıklara sahip olmasıdır (Öztürk ve Tozak, 2021: 298). Dünyadaki metropoliten alanların yönetimlerine ilişkin uygulamalar ülkelerin yönetim sistemlerine göre farklılık göstermekte ve sahip olduğu çeşitli özelliklere bağlı olarak birtakım sınıflandırmalara tabi tutulmaktadır.

Metropoliten yönetimler, toplumların ekonomik, siyasal, kültürel niteliklerine ve gelişmişlik derecelerine göre farklı zamanlarda ve farklı biçimlerde ortaya çıkarlar. Farklı tercihler çerçevesinde biçimlenerek, bazı temel kurallar dahilinde hizmet üretmek faaliyetlerini sürdürürler (Tekel, 2009: 193). Her ülke kendi siyasi yapısı ve koşullarına göre merkezi yönetime ya da yerinden yönetime daha

fazla önem vermekte, buna bağlı olarak da metropoliten yönetimlerin temel değerleri şekillenmektedir (Tuzcuoğlu, 2003: 79).

3. METROPOLİTEN ALAN YÖNETİMİNE İLİŞKİN ÖRGÜTLENME MODELLERİ

1980'li yıllarla birlikte bütün dünyadaki büyük yerleşim alanları için farklı yönetim modeli arayışları tesadüf değildir. Birçok yerde merkeziyetçi yaklaşımlar yerel hizmet sunumunda çok-boyutlu tıkanıklıklara yol açmış ve bu sorunun aşılması amacıyla, halkın yönetime daha geniş ve aktif katılımının sağlanmasına, hizmet sunumunda etkinliğin ve verimliliğin artırılmasına yönelik çabalar başlatılmıştır (Öner, 2006: 249).

Bu çerçevede dünyada denenmiş birçok modeli birkaç kümede toplamak mümkündür. İlki, geçici ve kısa süreli, ikincisi ise uzun süreli olan modellerdir. Geçici ve kısa süreli çözümler; yönetimler arası hizmet anlaşmaları, hizmet birlikleri ve özel amaçlı örgütler olarak adlandırılmaktadır. Uzun süreli çözümlere örnek olarak yerel federasyonlar ve birleştirmeler gösterilebilir (Keleş, 2000: 259).

Metropoliten alan yönetimlerine ilişkin sınıflandırmalar bu modellerle sınırlı değildir. Bir diğer sınıflandırma Kübler ve Heinelt tarafından yapılmıştır. Buna göre, Metropoliten Reform Geleneği (Eski Bölgecilik), Kamu Tercih Yaklaşımı ve Yeni Bölgecilik Yaklaşımı biçiminde üç yaklaşımdan söz edilebilir.

OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) bünyesinde Shah, metropol yönetimleri altı grupta toplamıştır. Bu modeller de literatürde önemli yere sahiptir. Bunlar; üniter metropoliten yönetim, dikey biçimde koordine edilmiş metropoliten yönetim, yatay olarak koordine edilmiş zorunlu iki kademeli metropoliten yönetim, yatay olarak koordine edilmiş gönüllü iki kademeli metropoliten yönetim, koordinasyona dayalı olmayan iki kademeli metropoliten yönetim, koordine edilmemiş ve bölünmüş tek kademeli metropoliten yönetim olarak sıralanabilir.

Geçici ve Kısa Süreli Modeller

Geçici ve kısa süreli örgüt modelleri; hizmet anlaşmaları, hizmet birlikleri ve özel amaçlı örgütler olarak üç gruba ayrılmaktadır.

Hizmet Anlaşmaları

Bu modelde yerel yönetimler sorumlu oldukları hizmeti veya hizmetleri sunmadıkları ya da istenilen düzeyde yapamadıklarından ötürü bu hizmetleri satın almak üzere anlaşmalar yaparlar. Böylece yerel yönetimler kendi konumlarını muhafaza etmektedir.

Gerek yerel gerekse kamuya ilişkin diğer yönetimlerle ilgili en temel ilke, örgütlenmenin hizmetlere göre yapılması ve hizmetlerin sunumunda verimliliğin ve ekonominin sağlanmasıdır. Fakat hizmet anlaşması yöntemi talep ve arz işlevlerini birbirinden ayırmakta, kent yöneticisini hizmet üreten bürokratik örgütleri yönetmek yerine, başka örgütlerle bu hizmetlerin fiyatını görüşen pazarlıkçı taraf yapmaktadır. Çünkü yönetici, tüketici kitle için alışveriş yapan bir alıcı veya satıcı durumundadır (Eke, 1985: 47). Amerika Birleşik Devletleri'nde yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir. Eyaletlerin büyük bir kısmında su, toplu taşıma, planlama gibi hizmetler için anlaşmalar yapmak, yerel yönetimlere hizmet sunumunda kolaylık sağlamaktadır (Kavruk, 2021: 184).

Hizmet Birlikleri

Hizmet birlikleri gönüllü katılım esasına dayanır. Birliklere, tüm bölge için plan yapma yetkisi verilmiştir. Birlikler alt yönetim birimlerinin temsilcilerinden oluşmakta ve nüfus yoğunluğunun ne kadar olduğuna bakılmaksızın bütün birimlerin temsil edilmesi sağlanmaktadır. B. Almanya, Hollanda ve Fransa'da bu örgütlenme tipine sıkça rastlanmaktadır (Çukurçayır, 2011: 238).

Kamu görevleriyle yetkiler, birlikleri oluşturan birimlerle birlik arasında paylaşılır. Birlik, altyapı, ulaşım, eğitim, konut, sağlık gibi geniş çaptaki görevleri, birimler ise tek başlarına yerine getirebilecekleri, anakent ölçüsünde eşgüdümü gerekli kılmayan küçük çaptaki işleri üstlenirler (Keleş, 2011: 295).

Özel Amaçlı Örgütler

Özel amaçlı örgütler anakentsel hizmetlerden bir veya birkaçını yerine getirmek amacıyla kurulurlar. Yerel yönetimlerin mali ve teknik imkanlarının yetersiz olduğu durumlarda, özellikle büyükşehir ölçüsünde hizmetlerin daha etkin sunumu için özel amaçlı örgütler kurulması gerekebilir. İngiltere'deki Londra İtfaiye İdaresi bu kuruluşa örnek verilebilir (Kavruk, 2021: 184).

Bunlardan bazıları doğrudan merkezi yönetimce kurulmakta ve denetimleri de merkezi idare tarafından yapılmakta, bazıları genel yasalar çerçevesinde hizmetlerden yararlanan yerel yönetimlerce oluşturulmakta ve yine bazıları ise özel yasalarla kurulmaktadır (Eke, 1985: 48).

Uzun Süreli Modeller

Uzun süreli modeller; yerel federasyonlar ve birleştirmeler olmak üzere ikiye ayrılır.

Yerel Federasyonlar

Yerel federasyonlar oluşturma yöntemi ile demokratik yönetim anlayışını, hizmet sunumunda etkinliği ve verimliliği sağlamak amacıyla, optimal ölçekler dikkate alınarak, büyükşehir sorunlarına çözüm aranmaktadır. Yaygın bir model olan yerel federasyonlar, ülkelerin geleneksel yapılarına göre farklılık arz etmektedir (Ökmen ve Parlak, 2008: 198).

II. Dünya Savaşı sonrasında tüm dünyada yaygınlaşan bu modelde, anakentlerde yerel yönetimlerin yeni yerleşim yerleri ile birleştirilmesi yerine, merkezi yönetim ile yerel birimler arasında daha çok bölgesel niteliklere sahip bir yönetim kurulmaktadır. Anakente ilişkin yetki ve sorumluluklar iki düzeyli yönetsel yapı arasında paylaşılmaktadır (Eke, 1985: 48).

Hizmetler federasyonu oluşturan üst düzey yönetim ile alt düzeydeki birimler arasında bölüştürülmüş durumdadır (Keleş, 2011: 302). Üst düzeyde yer alan birimlerin görevleri, planlama, ulaşım, eğitim, sağlık, elektrik ve su dağıtım gibi hizmetler iken, alt düzeyde yer alan birimler temizlik, gıda maddeleri denetleme gibi görevleri üstlenmektedirler. Bu modelin en bilinen örneklerinin Londra, Paris, Tokyo gibi şehirlerde bulunduğu söylenebilir (Kavruk, 2021: 186).

Birleştirmeler

Bu modelde yeni bir yerel yönetim birimi kurulmaz. Yalnızca çevre kentler merkez kent yönetimine dahil olur. Böyle bir yönetim modelinin oluşturulmasının asıl amacı, merkez kentin belediye sınırları dışında kalan, daha ucuz ve daha geniş arazi bulmak için yerleşilen, ticaret, sanayi ve konutlardan oluşan alanları kendi sınırları içerisine alma isteğidir. Bununla birlikte çekirdek kentin hizmet sınırlarının genişlemesi sonucu büyükşehir yönetimi kurulması söz konusudur (Çukurçayır, 2011: 240). Dünyada birçok ülkede uygun yönetim modeli oluşturmak amacıyla kullanılan bir yöntemdir. Japonya'da, İngiltere'de ve Fransa'da örnekleri mevcuttur. Türkiye'de de 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra kabul edilen 34 sayılı Millî Güvenlik Kurulu Kararı bu modele örnek gösterilebilir. Bu karar ile küçük belediyeler büyük belediyelere bağlanarak birleştirme yöntemi uygulanmaya çalışılmıştır (Kavruk, 2021: 185).

Metropolitan alan yönetimlerine ilişkin Kübler ve Heinelt (2005: 9-11) da bir başka sınıflandırma yapmıştır. Buna göre, Metropolitan Reform Geleneği (Eski Bölgecilik), Kamu Tercihi Yaklaşımı ve Yeni Bölgecilik Yaklaşımı biçiminde üç yaklaşımdan söz edilebilir (Gül, vd., 2017).

Metropolitan Reform Geleneği

Eksi bölgecilik olarak da bilinen bu yaklaşım, klasik yönetim yaklaşımı, yerel yönetim birimi sayısının çok ve yerel yönetim birimlerinin nüfus, mücavir alan, kaynak ve kapasiteleri bakımından idari ve siyasi parçalanmanın olduğu yörelerde ve özellikle metropolitan alanlarda, hizmet kalitesinin düşeceğini, birimler arasında ciddi hizmet farklılıkları oluşacağını, sorumluların belirlenemeyeceğini, ölçek ekonomisinden yararlanmanın mümkün olamayacağını, nitelikli personel çalıştırma ve uzmanlıktan yararlanmanın sağlanamayacağını savunmaktadır (Özgür, 2008: 6). Buna göre, metropolitan alanda idari birim sayısının azaltılması, hatta mümkünse bire indirilmesi gerekmektedir (Lyons, Lowery, 1989: 533-534). Hizmetlerde etkinlik ancak bu şekilde sağlanabilmektedir.

Bu yaklaşıma göre kentsel alandaki yönetim sorunlarının ana başlıkları şöyle sıralanabilir (Downes, 1976: 166-167; Aktaran: Özgür, 2008:7):

- ✓ Mali kaynakların ve sorunların bir kentsel alandaki ana şehir ile diğer ikincil yerleşim alanları arasında dengesiz ve eşitsiz dağılımı söz konusudur.
- ✓ Aynı kentsel alanın farklı parçalarında kentsel hizmetler açısından farklı-

lıklar ve eşitsizlikler vardır.

- ✓ Temelde bölge ya da metropoliten alan bütününe içeren sorunların çözümüyle ilgilenecek bölge ölçeğinde bir siyasi otorite yoktur.
- ✓ Bütünlük içeren tek bir kentsel alanda siyasi ve idari birimlerin parçalanmışlığı veya aynı coğrafyada birden fazla siyasi birimin bulunması hizmetlerin gereksiz tekrarı, kaynakların israfı ve verimsizliğe yol açmaktadır.
- ✓ Yerel yönetimlerin girişimleri veya pasif davranmaları durumunda, vatandaşlar yetkilileri tespit edip sorumlu tutmak konusunda yetersiz kalmaktadır.
- ✓ Bölge ölçeğindeki temel kentsel problemler konusunda aynı kentsel alandaki daha zengin ve müreffeh siyasi birimlerin liderleri diğer siyasi birimlere yardım etmek veya onlarla işbirliği yapmak konusunda isteksiz davranmaktadır.

Kamu Tercih Yaklaşımı

Kamu tercihi yaklaşımında bireysel tercihler önemlidir. Kişiler, hem akılcı davranmaya çalışır hem de kişisel çıkarlarını düşünmektedir. Kamusal refahın sağlanması büyük ölçüde bireylerin arzularının yerine gelmesine bağlıdır. Bürokraside yer alanlar genellikle egoisttir, kendi yararlarını maksimize etmeye çalışırlar (Sager, 2005: 232). Kamu tercihi yaklaşımına göre, aynı bölgedeki farklı yerel yönetim birimleri sundukları hizmetlerin türünde, kalitesinde, finansmanında, fiyatında ve kombinasyonunda farklılıklar yaparlar. Bu yaklaşıma göre, metropoliten alanlardaki siyasi parçalanma demokratiklik, kişisel tercihlerin tatmini, çeşitlilik, çoğulculuk, hizmet kalitesi, hizmet maliyeti açılarından daha olumlu sonuçlar elde edilebilir. Bu yaklaşımın uygulanabilmesi için asgari şartlar, vatandaşların yaşamak istedikleri bölgedeki kentler ve kent hizmetleri hakkında yeterince bilgi sahibi olmaları, bir yerleşim biriminden diğerine göçün kolay ve az masraflı olması, yerel yönetim birimlerinin idari, mali ve siyasi özerkliğinin bulunması, yerel yönetim birimlerinin hemşehrilerinin tercihlerini iyi bilmesi ve hizmetlerini bu tercihlere göre yürütmesi şeklinde sıralanabilir (Özgür, 2008: 6). Bununla birlikte Kamu Tercih Okulu düşünürleri büyük kentlerde yerel demokrasinin sürdürülmesi açısından sayısı yüzlere varabilen yerel yönetim birimlerinin varlığına dayalı parçalı bir yönetim yapısı önermek-

tedirler (Özçelik, 2014: 1126). Büyük kentlerin sayıca fazla özerk bu yaklaşımlarda katalizör güç rekabettir (Çınar vd., 2009: 21). Böylece, yerel yönetim birimleri arasında vatandaşları etkileme konusundaki rekabet, yalnızca kentsel hizmet taleplerine ilişkin değil, aynı zamanda söz konusu hizmetleri üretmek için kullanılan kamusal kaynakların tahsisinde de verimliliği beraberinde getirmektedir (Eryiğit, 2018: 59).

Yeni Bölgecilik Yaklaşımı

Yeni bölgecilik yaklaşımı, esnek ve daha çeşitli bölgesel ölçekte hizmet sunum modellerinin olması gerektiğini savunur (Gül ve Batman, 2013: 12). İşbirliklerine dayalı, metropoliten yönetişime vurgu yapan, kamu ve özel sektör ortaklığını daha çok hiyerarşiden uzak süreçler nedeni ile savunan ve metropoliten yönetimler için liderliğin paylaşılması gerektiğini belirten anlayışın varlığı söz konusudur (Kübler ve Schwab, 2007: 476). Ayrıca rekabet edebilirlik açısından metropol alanlarda bulunan her düzeydeki kurum ve kuruluşların gönüllülük esasına dayalı olarak birlikte organize olmaları yeni bölgecilik akımının hedeflerindedir (Norris, 2015: 61).

Yeni bölgecilik yaklaşımını savunanlar genellikle üç konuya odaklanmışlardır. İlki, metropoliten alanlarda yerel birimler arasında gönüllülük esasına dayanan işbirliklerinin kurulması. İkinci olarak üzerinde durdukları konu parçalanmış yönetim yapıları ve bunlardan kaynaklanan negatif dışsallıkların giderilmesi sorunu. Üçüncüsü metropol alanlarda fakirleşmiş olan kent bölgesinin sosyo-ekonomik konularda rahatlamasının sağlanması ve ihtiyacı olan diğer yerleşim alanlarına katkı sağlaması konusudur (Oktay, 2016: 62). Dolayısıyla bu yaklaşım, bölgesel ve yerel düzeyde kalkınmanın sağlanabilmesi için devletin başat rolünün azaltılması gereğine vurgu yaparak aslında kamu kurumları ile özel kesim işbirliğine yoğunlaşır. Yönetim süreçlerinde daha esnek hareket edilmesi gerektiğini savunur (Özgül, 2017: 25).

Metropoliten alan yönetimlerine ilişkin bir diğer sınıflandırma 2012 yılında OECD bünyesinde Shah tarafından yapılmıştır. Buna göre metropol yönetimler altı sınıfta toplanmaktadır (Shah, 2012: 10-13; Oktay, 2016: 65-66; Gül ve Batman, 2013:13; Eryiğit, 2018: 57-58):

Üniter metropoliten yönetim: Bu modelde metropoliten alanda belediyelerin birleştirilip, tek bir şehir yönetimi veya tek kademeli yönetimin varlığı söz

konusudur. Prag, Bern, Londra, Toronto bu modele örnek gösterilebilir.

Dikey biçimde koordine edilmiş metropoliten yönetim: Bu modelde eyalet veya il yönetimi metropol kent yönetimi ile birlikte bulunur. Metropol alanda örgütlenmiş üst kademe yönetim yahut metropol alanın küçük bölümlerinde ayrı tüzel kişiliklere sahip alt kademe yerel yönetimlerin varlığı söz konusudur. İki kademededen meydana gelen yönetimde koordinasyon ve denetim konularında sorumluluklar üst kademede bulunan yönetime aittir. Tokyo, Madrid, Bangkok, Şangay, Berlin başlıca örneklerden sayılabilir.

Yatay olarak koordine edilmiş zorunlu iki kademeli metropoliten yönetim: Kanunen zorunlu olarak iki kademededen oluşan bir yönetimin varlığı söz konusudur. Her bir kademenin birbirinden bağımsız olarak sorumluluk alanları belirlenmiştir. İki yönetim kademesinin de halk tarafından doğrudan seçilen meclisleri vardır. Kademeler arasında dikey bir koordinasyonun varlığı söz konusu değildir. Belgrad, Makedonya, Üsküp şehirleri bu modele örnek gösterilebilir.

Yatay olarak koordine edilmiş gönüllü iki kademeli metropoliten yönetim: Bu modelde metropoliten alanda bulunan belediyelerin yerel hizmetleri gönüllü bir biçimde yaptıkları ortaklık anlaşmaları veya hizmet sözleşmeleri ile sunmaları söz konusudur. Helsinki, Kanada, Vancouver bu modelin en bilinen örneklerindedir.

Koordinasyona dayalı olmayan iki kademeli metropoliten yönetim: Bu modelde metropol alanda bölgesel ve yerel yönetimler genellikle birlikte bulunurlar. Ancak aralarında yatay ya da dikey koordinasyon oldukça düşük seviyededir. Bükreş ve Kişinev metropolleri örnek verilebilir.

Koordine edilmemiş ve bölünmüş tek kademeli metropoliten yönetim: Bu modelde metropoliten alanda çok sayıda özerk yerel yönetim bulunmaktadır. Bunlar, il veya eyalet yönetimi altında bulunmaktadır ve hizmet sunumunda aralarında sınırlı düzeyde de olsa koordinasyon söz konusudur. Milan, Delhi, Jakarta, Cape Town bu modelin en bilinen örneklerindedir.

4. İNGİLTERE VE FRANSA ÖRNEKLERİNDE METROPOL ALAN YÖNETİMLERİ

Üniter devlet yapılarına sahip olan İngiltere ve Fransa, metropol alan yönetimlerinin düzenlenmesi bakımından büyük farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıkları ortaya koyabilmek için ülkelerin yerel yönetim sistemlerine de kısaca değinmek gerekmektedir.

İngiltere'nin Yerel Yönetim Sistemi ve Londra

Anakent/Büyükşehir Yönetimi

Köklü yerel yönetim geleneğine sahip olan İngiltere'de ilk yasa 1601 yılında kabul edilmiş, özellikle yoksullukla mücadele konusunda yerel yönetimlere önemli sorumluluklar ve yetkiler tanınmıştır (Yamaç, 2014: 1). Yerel yönetim yapılanması 18. yüzyılda hızlı kentleşme, ekonomik ve sosyal yapıdaki dönüşüm gibi nedenlerle büyük değişikliğe uğramıştır (Bulut ve Bimay, 2020: 2270). Dolayısıyla nüfus yoğunluğu ve sosyo-ekonomik durumlarına göre yerel yönetim birimleri üç kademeden oluşmaktadır. Bunlar il, bölge ve köydür.

En geniş ve ilk kademe olarak adlandırılan il (county), bir yerleşim yeri olan kenti değil, içerisinde çok sayıda şehri bulunduran geniş bir bölgeyi ifade etmektedir (Yamaç, 2014: 6). İngiltere'de il, birinci kademede birimler olarak, yalnızca metropoliten olmayan alanlarda mevcuttur. Metropoliten alanlarda ve Londra'da ikinci kademede yer alan bölge (district) ve belediyeler bulunmaktadır, bunlar artık tek kademeli yapıya sahiptir (İnaç ve Ünal, 2006: 127). Alt kademe yerel yönetim birimleri olan bölgeler ise iller içerisinde belli kriterlere göre bölünerek oluşmuşlardır. 1972 yılından önce belediyeler, şehirseller bölgeler ve kırsal bölgeler olarak adlandırılan birimler kaldırılarak yerine bölge meclisleri kurulmuştur. Bölge meclisleri iki biçimde yapılandırılmışlardır. İlki metropol alanlarda tek kademeli yerel hizmetlerden sorumlu olan birimler, ikincisi metropoliten olmayan alanlarda il sisteminin ikinci kademesi olarak bulunmalarıdır (Kavruk, 2002: 112). Üçüncü kademeyi oluşturan yapılanmalar ise metropoliten alanların dışında, nispeten kırsal alanlarda tasarlanmış olan köy (parish)lerdir. Köyler, doğrudan halk katılımı veya meclisler aracılığı ile karar alan ve politika belirleyen küçük birimlerdir (Usta, vd., 2017: 70).

Londra anakent yönetiminin yapısı İngiltere'deki diğer yerel yönetim birim-

lerinden oldukça farklıdır ve Londra'nın tamamını ilgilendiren konular hakkında diğer yerel yönetim birimleri ile koordinasyonu sağlayan stratejik konuma sahip bir yerel yönetim birimi olarak tasarlanmıştır (Canpolat ve Haktankaçmaz, 2010: 94) ve kentin güvenlik ve ulaşım hizmetleri başta olmak üzere çevre, spor, kültür ve acil yardım gibi hizmetlerinin sunumundan da sorumludur (Travers, 2002: 780).

Londra'da 1986 yılına kadar uygulamada olan sistem farklı tarihlerde yapılan düzenlemelerde temel özelliklerini korumuş, literatürde “iki kademeli metropoliten yönetim” ya da “yerel federasyon” örneği olarak anılagelmiştir. 1986 yılında yapılan bir düzenleme ile üst organ olan Greater London Council (Londra Anakent Meclisi) merkezi hükümetçe feshedilmiş ve yetkileri çok sayıda yerel veya merkezi yönetim kuruluşu arasında paylaştırılmıştır (Uyanık, 1993: 23). 1998 yılında yapılan genel seçimlerde İşçi Partisi iktidara gelmiştir ve seçimden önce taahhüt ettikleri biçimde, 1999 yılındaki referandumla Londra Büyükşehir Belediye Yasası (Greater London Authority Act) onaylanmış, Londra Büyükşehir Belediyesi kurulmuştur (Yamaç, 2014: 7). Önceki dönemde sık yaşanan çatışma durumlarının tekrarlanmaması için alt kademe belediyeleri ile görev, yetki ve sorumluluk ayrımı net bir biçimde yapılmıştır (Canpolat ve Haktankaçmaz, 2010: 94). Temsil ve yürütme yetkisi büyükşehir belediye başkanında toplanmış, genel sorunların çözülmesinde icra yetkisinin yanı sıra liderlik ve planlama yetkisi kazanmıştır (Usta vd., 2017: 72). Diğer taraftan merkezi idare, Londra'nın yönetiminde söz sahibi olmak için birçok araca sahiptir. Bunların başlıcası Merkezi Hükümet Londra Bürosu (Government Office for London)'dur. Londra'dan sorumlu olan başkan (a Minister for London), yine Londra'dan sorumlu olan Hükümet Alt Komisyonu (sub-Committee for London) yapılanmaları da merkezi hükümetin yerel yönetimler üzerinde sıkı bir denetim konumu olduğunu göstermektedir (Canpolat ve Haktankaçmaz, 2010: 99).

Fransa'nın Yerel Yönetim Sistemi ve Paris

Anakent/Büyükşehir Yönetimi

Üniter devlet geleneğine sahip olan Fransa özellikle sahip olduğu demokrasi geçmişi ile yerel yönetim yapılanması konusunda hem kıta Avrupa'sında hem de dünya genelinde birçok ülke için model teşkil etmiştir ve yerel yönetim kültürü oldukça geniş bir perspektife dayanmaktadır (Tarhan, 2013: 103).

Fransa'da asıl yetkili devlet başkanıdır ve parlamenter bir demokrasi olan

Fransa'yı diğer parlamenter demokrasilerden bu özelliği ile ayırmaktadır. Sistem yarı-başkanlık ve ölçülü parlamentarizm olarak adlandırılabilir (Roskin, 2009: 123). Yasama, senato ve millet meclisi adıyla iki kademeli meclis tarafından gerçekleştirilmektedir. Senato, millet meclisi ve bölge yönetimlerinin temsilcilerinden meydana gelmektedir (Arıbaş, 2015: 9). Fransa üç kademededen oluşan yerel yönetim sistemine sahiptir. Bunlar, belediye (commune), il (departant) ve bölge (region)'dir. İller bölgelerin içerisinde yer almaktadır (Yaman ve Aydın, 2018: 1989). Söz konusu idari ve yerel-bölgesel örgütlenme modelinden etkilenen pek çok ülke gibi Türkiye'de de özellikle belediye örgütü ve il özel idareleri yapılanmalarında bu etki açıktır (Eliçin, 2017: 38).

Fransız kamu yönetimi sistemi içerisinde özel statülü yerel yönetim birimleri de bulunmaktadır ve bunların en önemlisi aynı zamanda başkent olan Paris'tir. Paris ilçelere ayrılmıştır ve bu ilçeler Paris'in idari birimleri gibi, seçimle gelen ilçe meclisleri tarafından yönetilirler ve rolleri daha çok danışmanlıktır (Toksöz, vd., 2009: 63). Paris büyükşehir yönetimi iki organdan oluşmaktadır. Bunlar; Paris belediye başkanı ve Paris Meclisi'dir. Metropoliten ölçekte oluşan Paris meclisi, hem bölgesel hem de metropoliten kent meclisi olma özelliği ile birlikte doğrudan seçimle oluşturulmakta ve bu meclis belediye başkanını seçmektedir (Gül, vd, 2017). İki organ da hem belediye hem de il özel yönetimine ilişkin işlevler yerine getirmektedir (Tarhan, 2013: 104).

Paris metropoliten yönetim modeli "MAPTAM" (Modernisation de l'Action Publique Territoriale et l'Affirmation des Metropoles) adındaki kanunla yapılmıştır. 2016 yılından beri kentsel planlama, konut yapımı, iklimsel değişimle mücadele ve ekonomik ilerleme için birlikte çalışmak üzere Saine-Saint-Denis, Hauts-de-Seine, Val-de-Marne, Argenteuil ve Portes de l'Essonne bölgelerine ait belediyeler metropol olacak biçimde bir araya getirilerek "The Big Paris" (Le Grand Paris) olarak adlandırılmıştır (Yaman ve Aydın, 2018: 1990). Paris'in metropoliten yönetim modeli büyük ölçüde yerel yönetimler arasındaki yatay işbirliğine dayanmaktadır. Dernekler, çeşitli komisyonlar ve çalışma grupları, komiteler gibi platformların desteklendiği ve ortaklıkların söz konusu olduğu bir yönetim anlayışı hakimdir (Andersson, 2012).

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Metropol alanların yönetimine ilişkin modeller çoğu zaman ülkelerin siyasi tarihine ve yönetim sistemlerine paralel bir biçimde tasarlanmıştır. Küresel-yerel dengelerin gözetilmesi şüphesiz rekabet edilebilirlik ve sürdürülebilirlik bakımından önem arz etmektedir. Metropol alan yönetimine ilişkin örgütlenmelerin ve model arayışlarının çoğu zaman merkezîyetçi yapının neden olduğu tıkanıklığa çözüm bulmak amacını taşıdığı görülmektedir. Yerel hizmetlerin daha etkin ve verimli sunulabilmesi için birçok model denenmiştir. Bazıları başarılı bir biçimde devam ederken bir kısmı çeşitli nedenlerden sonlandırılmıştır. Özellikle 18. yüzyıl sonları itibariyle dünyayı etkisi altına alan yeni yönetim yaklaşımları, teknolojik gelişmeler başta olmak üzere mevcut dönüşüm süreci nüfusu her geçen gün artan ve metropol olarak nitelendirilen büyük yerleşim alanlarını da etkilemiştir. Karşılıklı bağımlılıkların arttığı söz konusu dönemde nüfusu artan büyük kentlerde talep ve ihtiyaçlar da artmıştır. Bu doğrultuda mevcut sistemlerdeki aksaklıkları gidermek adına uygulanan yönetim modellerinde birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Düzenlemelerin birçoğunda metropol alanlarda devletin öncü rolünün azaltılarak hizmetlerin sunumunda birden fazla aktörün yer aldığı, görev yetki ve sorumlulukların da bu yönde paylaştırıldığı görülmektedir. Ayrıca kamu hizmetlerinin sunumunda ve büyük yerleşim alanlarının kaynak sorunun çözümünde ölçeğin büyütülmesinin bir çözüm olacağı kanaatinin olduğu söylenebilir. Özellikle bilgi ve iletişim alanındaki gelişmelere paralel olarak metropol kentlerinin sorunlarının yenilikçi ve dijital çözümleri de dikkate alarak model arayışlarının yapılması daha isabetli olacaktır.

KAYNAKÇA

- Andersson, M. (2012). Metropolitan management-approaches and implications. *Sixth Urban Research and Knowledge Symposium*, Washington, DC: World Bank.
- Arıbaş, N. N. (2015). İngiltere ve Fransa’da merkez-yerel ilişkilerini yerellik (subsidiarity) ilkesi üzerinden karşılaştırmak. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 6(1), 1-17.
- Bulut, Y. ve Bimay, M. (2020). Karşılaştırmalı yerel yönetimler analizi: İngiltere ve Türkiye örnekleri. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(29), 2263-2298.
- Canpolat, H. ve Haktankaçmaz, M. İ. (2010). Yerel yönetim sorunları açısından Londra Büyükşehir Yönetimi. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 19(1), 91-106.
- Çınar, T., Çiner, C. U. ve Zengin, O. (2009). *Büyükşehir yönetimi bütünleştirme süreci*. Ankara: TODAİE Yayını.
- Çukurçayır, M. A. (2011). *Yerel yönetimler kuram kurum ve yeni yaklaşımlar*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Eke, A. E. (1985). Anakent yönetimi ve yönetimlerarası ilişkiler: Batı deneyimi ve Türkiye. *Amme İdaresi Dergisi*, 4(18), 41-67.
- Eliçin, Y. (2017). Fransa’da yerelleşme reformları: Türkiye üzerinden bir değerlendirme. *KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, yıl:7 sayı: 13, 37-54.
- Eryiğit, B.H. (2018). Metropolitan alanların yönetimine dair kuramlar ekseninde Türkiye’de büyükşehir belediye mevzuatının irdelenmesi. *TESAM Akademi Dergisi*, Yerel Yönetimler Özel Sayısı, 51-76.
- Görmez, K. (1993). Türkiye’de anakent yönetiminin sorunları. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 1(2), 19-29.
- Gül, H. ve Batman, S. (2013). Dünya ve Türkiye örneklerinde metropol alan yönetim modelleri ve 6360 Sayılı Yasa. *Yerel Politikalar, Ocak-Haziran*, 7-47.
- Gül, H., Özgür, H. ve Efe, S. (2017). Niçin ve nasıl bir büyükşehir belediye reformu?. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Özel Sayı-4*.
- İnaç, H. ve Ünal, F. (2006). İngiltere’de yerel yönetimler. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16, 125-140.
- Kavruk, H. (2002). *Anakent’e bakış-Türkiye’de anakent belediyeciliği ve kent hizmetle-*

- rinin yönetimi. Ankara: Hizmet-İş Sendikası Yayınları.
- Kavruk, H. (2021). *Yerel ve bölgesel yönetimler, yerel yönetimler, birlikler, ajanslar, özel alan yönetimleri*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Keleş, R. (2000). *Yerinden yönetim ve siyaset*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Keleş, R. (2011). *Yerinden yönetim ve siyaset*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Kübler, D. ve Schwab, B. (2007). New regionalism in five swiss metropolitan areas: An assessment of inclusiveness, deliberation and democratic accountability. *European Journal of Political Research*, 46, 473-502.
- Lyons, W.E ve Lowery, D. (1989). Governmental fragmentation versus consolidation: Five public-choice myths about how to create informed involved and happy citizens. *Public Administration Review*, 49: 6, 533-543.
- Norris, D.F. (2015). *Metropolitan governance in America*. London: Rotledge
- Oktay, T. (2016). Metropol kent yönetimi yaklaşımları ve uygulama modelleri. *Strategic Public Management Journal (SPMJ)*, Issue No: 4, November, 49-71.
- Ökmen, M. ve Parlak, B. (2008). *Kuramdan uygulamaya yerel yönetimler ilkeler yaklaşımlar ve mevzuat*. İstanbul: Alfa Akademi.
- Öner, Ş. (2006). *Yeni mevzuat çerçevesinde Türkiye’de belediye yönetimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Özçelik, Y. (2014). Büyükşehir belediyesi ile ilçe belediyeleri arasındaki ilişkiler. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, (19), 1117-1142.
- Özgül, C.G. (2017). Yeni bölgeselcilik yaklaşımının Türkiye büyükşehir belediye sistemine yansımaları. *International Journal of Academic Value Studies (Javstudies)*, 3(11), 22-30.
- Özgür, H. (2008). Metropolitan alanların yönetimine kamu tercihi ve klasik yönetim (metropolitan reform) yaklaşımlarının bakışları. *Yerel Siyaset Dergisi*, S, 26, 5-10.
- Öztürk, N.K. ve Tozak, E. (2021). Türkiye’de metropolitan alan ve büyükşehir yönetimi bakımından 6360 sayılı kanunun değerlendirilmesi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(3), 294-306.
- Roskin, M. G. (2009). *Çağdaş devlet sistemleri siyaset coğrafya kültür* (çev: Bahattin Seçilmişoğlu). Ankara: Adres Yayınları
- Sager, F. (2005). Metropolitan institutions and policy coordination: The integration of

- land use and transport policies in Swiss urban areas. *Governance: An International Journal of Policy, Administration and Institutions*, 18(2), 227-256.
- Shah, A. (2012). Grant financing of metropolitan areas: A review of principles and worldwide practices. *World Bank Policy Research Working Paper*, 6002.
- Tarhan, E. (2013). Büyükşehir belediyelerinde belediye başkanının yetkileri: Fransa (Paris), İngiltere (Londra) ve Türkiye karşılaştırmalı analizi. *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, II, 101-120.
- Tekel, A. (2009). Türkiye’de metropolitan alan yönetiminden metropolitan yönetişime geçiş: Ankara örneğinde bir değerlendirme. *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9(18), 191-214.
- Toksöz, F., Özgür, A.E., Uluçay, Ö., Koç, L., Atar, G., ve Akalın N. (2009). *Yerel yönetim sistemleri*. İstanbul: TESEV Yayınları.
- Tortop, N. (1988). *Mahalli İdareler*. Ankara: İlk-San Matbaası.
- Travers, T. (2002). Decentralization London-style: The GLA and London governance. *Regional Studies*, 36(7), 779-788.
- Tuzcuoğlu, F. (2003). *Metropolitan yönetim*. Sakarya: Sakarya Kitabevi.
- Usta, S., Akman, E. ve Kocaoğlu, M. (2017). Yerelleşme-merkezileşme tartışmaları ekseninde yerel yönetimlerde reform: İngiltere ve Türkiye üzerine mukayeseli bir analiz. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 20(1), 68-78.
- Uyanık, S. (1993). Londra’nın yerel yönetimi (iki kademeli sistemin sonu ve şu anki durum). *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 2(5), 23-26.
- Yamaç, M. (2014). Tarihsel gelişim içinde üniter bir yapıda yerel yönetim: İngiltere örneği. *Sosyal Bilimler Metinleri*, (2), 1-21.
- Yaman, K. ve Aydın, İ.S. (2018). Metropolitan yönetim modellerinin karşılaştırmalı incelenmesi: Paris ve İstanbul örneği. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, II(3), 1988-1996.